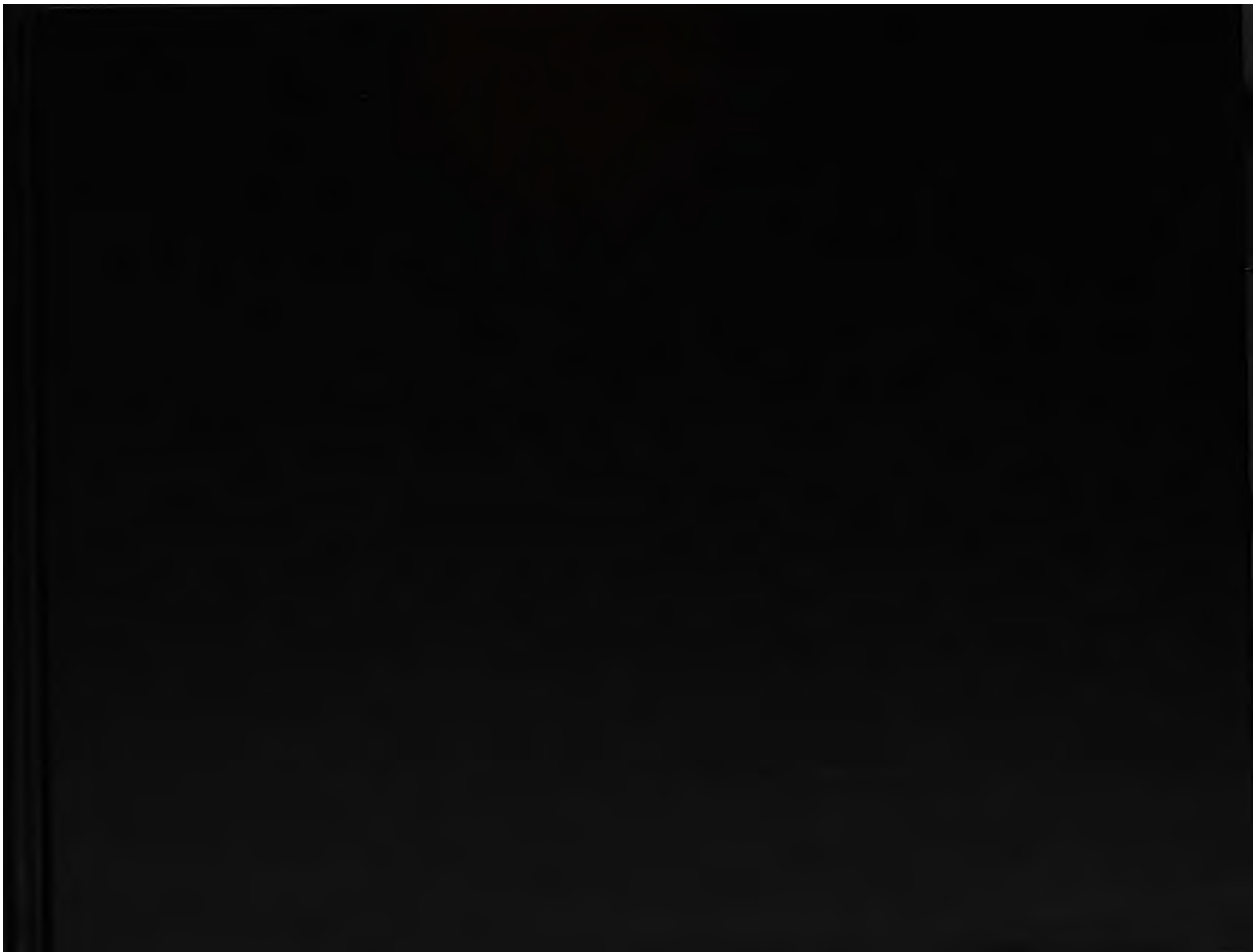

[redacted]

SAFVET BEG BAŠAGIĆ-REDŽEPAŠIĆ
(MIRZA SAFVET.)

Bašagić

KRATKA UPUTA

U

PROŠLOST

BOSNE I HERCEGOVINE.

(Od g. 1463.—1850.)

SARAJEVO.
VLASTITA NAKLADA.
1900.

TISKARNA „BOSANSKE POŠTE“.

PREDGOVOR.

Odavno se osjećala potreba, kako za stranca, tako isto i za domaćega, da se napiše bar kratka povjest Herceg-Bosne od pada bosanske kraljevine 1463. (867.) i utjelovljenja Hercegovine 1482. (886.) pod tursku vlast.

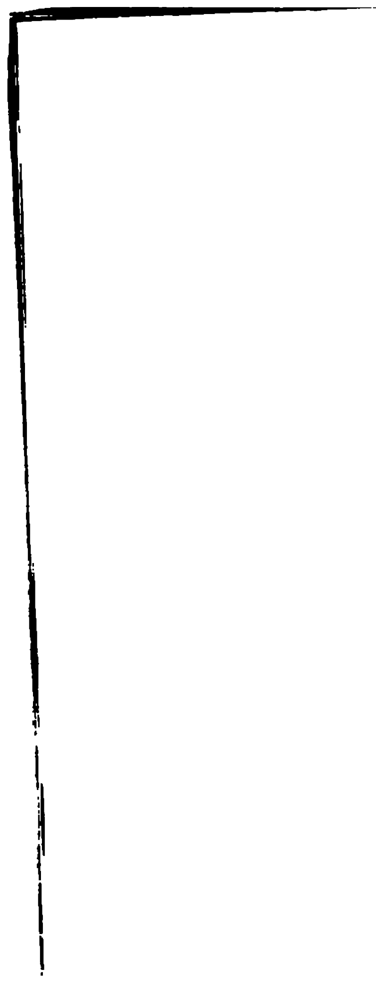
Kako je poznato ovo doba naše prošlosti ne samo, da nije rasvjetljeno, već je tamnije od zemana Kulina bana radi oskudice gradiva, jer još fermani, bujruntije i druge listine, koje truhnu po tavanima i policama, nijesu ispitane. Isto tako razni natpisi po javnim gragjevinama iz rečenoga doba, koji propadaju s dana na dan, nijesu istraženi i povjesnički obragjeni.

Kad se to gradivo malo po malo obradi i tačno ispitaju sva istočna i zapadna vrela, a to će više radinih sila stajati dosta truda i vremena; istom onda će poći za rukom jednome povjesničaru od zanata, da sastavi potpunu povjest ponosne Bosne i junačke Hercegovine, koje su, kao države u državi sve do Omer pašinih vremena 1850., sačuvale svoju narodnu i povjesničku individualnost u formi aristokratske zadruge prkoseći istoku i zapadu.

Nu usprkos svoj oskudici gradiva s velikim trudom po turskim i domaćim vrelima, po kronici rahmetli Muvekita i napokon po maloj zbirci listina u mom arkivu, odlučih, da sastavim bar preglednu sliku iz svega, što sam pročitao kroz više godina bilježeći razne zgode i nezgode od prve turske provale pod Timurtaš pašom 1384. (786.) do konca prve polovice XIX. vijeka.

Nu prije nego pregjem na povjest mislim, da je veoma nužno upoznoti štovane čitatelje u kratko s onim narodom, koji se kroz vjekove igrao sa sudbinom naše domovine; na ime s Turcima (Osmanlijama). Uz to sam mimogred razložio odnošaje Turaka prama bosanskim kraljevima i patarenskim velikašima, da se bolje razumije katastrofa, ukupni prelaz bogumila na islam, njihov položaj u domovini i u turskoj državi.

A sada još nješto o ovome djelcu i njegovim vrelima, odakle sam crpio gradivo i kako sam ga obragjivo.

Turska vrela:

Muvekitova kronika, rukopis, vlasništvo zem. vlade za Bosnu i Hercegovinu.

Ćatib-Čelebi: Fezleke, 2 sv. (št. u Car. 1286. (1869.)

Nuhbetut-tevarih, (s dodatkom) (št. u Car. 1284. (1867.)

Tadžut-Tevarih, 2 sv. (št. u Car.)

Tarihi-Vasif, (št. u Car.)

Hadikatul-vuzera, 5 snopića (št. u Car.)

Ilaveli-esmarut-tevarih (litgr. u Car.)

Kaniža-tarihi (št. u Car. 1290. (1873.)

Tarihi-osmani (št. u Car. 1290. (1873.)

Šekaiki-Numanije (št. u Car. 1291. (1874.)

Razne listine, popisi bos. namj., bosanski kalendari, koji se u mojoj zbirci nalaze.

Domaća i zapadna vrela:

Smičiklas: Povjest Hrvatske.

Klaić: Pov. Bosne do propasti kraljevstva (Zagr. 1882.)

Knežević: Kratka pov. bos. kraljeva (Dubrovnik, 1883.)

Knežević: Pad Bosne (Dubrovnik, 1884.)

Knežević; Car. tur. namj. u Bos. i Herc.

Lopašić: Bihać i bih. Krajina (Zagreb. 1890.)

Lopašić: Oko Kupe i Korane (Zagreb. 1896.)

Asboth: Bosnien und Hercegovina (Wien. 1888.)

Zinkeisen: Geschichte des. osm. Reiches (Hamb. 1840.)

Hammer: Geschichte des. osm. Reiches (Budim-P. 1828.)

Jukić: Bosanski prijatelj (Zagreb, 1850.—1870.)

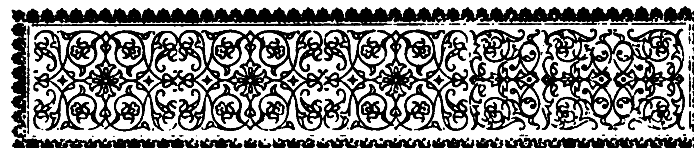
Hammer: Die Staats-Verfassung u. Verwalt. d. Osm. (Wien.)

I druge historičke rasprave u raznim listovima i novinama.

Eto to su djela, koja sam imao pri ruci sastavljajući povjest Heceg-Bosne. Navodim ih ovdje za to, jer bi mi, da sam ih citiro u knjizi, zauzeli puno prostora. Koliko je bilo moguće nastojao sam, da usporedim, kritično ispitam, pa tek onda napišem; a sada po onoj staroj:

Što sam znao, to sam napisao;
Ko zna više — bujrum neka piše!

Primam esse historiae legem, ne quid falsi dicere audeat; deinde ne quid veri non audeat.

Cicero, de Orat.

Osmanlije su ogranak turskoga plemena, koje se na početku XI. vijeka na poziv tada najmoćnijega vladara na istoku sultan Mahmuda Sebuktegina sa Selčukidima doselilo u Horosan. Plemenski starješina Osmanlija zvao se Kaji han. Kad su se Selčukidi pobunili protiva gospodstva Sebuktegina izvojštili slobodu i nezavisnost, i Kaji hanovi potomci sudjelovali su u tome ustanku.

U velikome prevratu u srednjoj Aziji, koji uzvitla početkom XIII. vijeka sa svojim divljim hordama silni mugul Termudžin-Džengiz han, uzmaknu tadanji poglavica Kaji hanova plemena Sulejman-šah ibni Kajaleb pred potopom krvi i vatre iz svoje postojbine i naseli se oko Vanskoga jezera.

Sa smrću Džengizovom raspade se ogromna mugulska država, a s tijem minu i pogibelj, koja je prijetila pojedinim narodima i plemenima. Na to odluči Sulejman šah, da se povrati u domovinu, ali sudbina odredi drugačije. Prelazeći preko rijeke Eufrata postane žrtvom bijesnih valova, a gospodstvo nad cijelim plemenom ostavi četvorici sinova, koji se razluče u dva tabora. Veći dio ode sa dva brata u staru postojbinu, a manji dio, kome bješe dosugjena burna prošlost i velika budućnost, povrati se pod Ertugril-begom na trag i naseli se privremeno u pokrajini Erzendžanu.

Jednoga lijepog dana digne se Ertugril beg sa šest stotina konjanika, da se upozna sa okolišnjim predjelima. Slučajno nabasa na razbojište, gdje se dvije vojske bore zadnjim silama za pobjedu. Sve turske povijesti u tome se slažu, da je Ertugril iz veledušja priključio se slabijem taboru i pobijedio jačega nepri-

jatelja. Pobijegjena vojska bila je tatarska, a pobjedonosna vladara od Konje (Ikoniuma) sultana Alauddina Selčukovića. Za učinjene usluge sultan pokloni Ertugril begu dolinu Sugud i čajire Tomanić, gdje se stalno nastani sa svojom porodicom.

Ertugril bega je naslijedio mudri i junački sin Osman, koji je osvojio Karadža-Hisar. Za to mu je sultan podijelio begluk i uvrstio ga u red vazalnih knezova. Malo kasnije zauze Biledžik i Inegjol.

U to sultan Gazan Džengizović svrgne sultan Alauddina Selčukovića s prijestolja, a država mu se raspane na više dijelova. Svaki tadanji poglavica postao je gospodarom u svojoj pakrajini. Ugledavši se u ostale i Osman beg proglasi se nezavisnim vladarom u Karadža-Hisaru god. 1300. (699.). Sultan Osman malo po malo uregjivao je i širio svoju državicu. Pred Kojun-Hisarom porazio je dosta veliku bizantsku vojsku i raširio osmanlijsku vlast preko Iznika i Bruse. Njega naslijedi sultan Orhan, koji prenese stolicu u Brusu. Najprije vješto uredi vojsku i izradi zakone, za tijem nastavi osvajanje na razvalinama bizantske carevine.

Iza Orhana zasjeo je na osmanlijsko prijestolje sin mu sultan Murad I. 1362., koji iz osvojenih pokrajina od kršćanske djece ustroji nove vojnike pod imenom jenjičeri. Za njegova vladanja Osmanlije pregju u Europu, te osvoje Galipolje (Dželiboli) a malo za tijem Adrianopolje (Edrenu). U bitci kod Černamena 1371. porazi ujedinjene Srbe i Bugare i prisili ih na plaćanje danka. Od ove pobjede Osmanlije postale su strah i trepet balkanskim državicama, a njihova provala u Bosnu[1]) pod Timurtaš pašom 1384. opomenu i moćnoga kralja Tvrtka I. Kotromanovića, da se ogleda za saveznicima, s kojima bi poprimio zajedničku ofenzivu ili defenzivu.

Megju tijem sultan opremi svoga poslanika u Bosnu i zatraži danak od kralja. Tvrtko i ostale vojvode s obećanjima otprave poslanika. Koliko se vidi do tih obećanja nije mnogo držao Murat, već se ozbiljno spremao za rat. Isto tako Tvrtko i drugi balkanski vladarići nijesu stajali prevjenih šaka, nego radili na sve strane, da se ujedinjenim silama obore na Osmanlije, potuku ih i, ako bude moguće, protjeraju iz Europe. U tome savezu svakako Tvrtko je igrao prvu ulogu.

[1]) Nekibul ciraf Abdulkader veli, da su tom prigodom Turci osvojili: Prijepolje, Pljevlje, Čajniče, Foču, Konjic i Nevesinje, ali ta se vijest čini ne osnovana. Možda su samo uplijenili rečene gradove i odmah se povratili na trag.

Tako god. 1387. dogje do bitke kod Pločnika. Tvrtko i saveznici poraze Murata i zadovolje se samo pukom pobjedom.

Da osveti poraz kod Pločnika upne Murat sve sile i nakon dvije godine sakupi veliku vojsku i sagje na Kosovo polje. Tu ga dočeka raški knez Lazar Grebljanović na Vidov dan 1389. s pomoćnim bosanskim četama pod Vlatkom Hrvatinićem, ali ovaj put sreća posluži Osmanlijama, pa hametom potuku Srbe i saveznike. Knez Lazar izgubi glavu, a sultan Murata jedan teško ranjeni vojnik iz Novog Pazara po imenu Kisrag-oglu Miloš (Miloš Kobilić), kad je razgledao razbojište, iz potaje probode nožem.[1])

Pošljedica kosovske bitke je, da su Bugarska direktno, a Rašija indirektno potpale pod tursku vlast.

Dvije godine iza kosovske bitke, odmah iza smrti slavnoga Tvrtka na mig iz Edrene provalio je uščupski namjesnik Ornos beg u Bosnu, te je harao i plijenio uzduž i poprijeko.[2])

Ovaj put Turci se zadovolje samo plijenom i vrate u Uščup. Uspjesi osmanlijskoga oružja i česte provale akindžija u južnu Ugarsku veoma zabrinuše ugarsko-hrvatskoga kralja Sigismunda. Videći kako prama megji njegove države, tako po cijelome Balkanu padaju gradovi i pokrajine pod tursko gospodstvo i nadajući se sasvim upravdano, da će skoro na red doći i Ugarska, sakupi križarsku vojnu i krene na Edrenu, da jednom za uvijek protjera Turke iz Europe. God. 1396. zametne se bitka kod Nikopolja. Križari budu do nogu potučeni. Sam Sigismund s nešto pratnje jedva umaknu na jednoj lagji u Carigrad.

Tom pobjedom Bajezid je osigurao opstanak Osmanlijama u Evropi.

U to iz nenada, baš kad se Bajezid bješe spremio, da obsjedne Carigrad, osvanu Timurlenk (Tamerlan) na vratima osmanskoga carstva. Sa 120.000 vojnika pogje mu Bajezid u susret. Obje se vojske sraziše kod Angore god. 1402. (805). U valovima nebrojene Timurove vojske izgubi se osmanlijska sila. Sam sultan dopade sužanjstva, gdje za kratko vrijeme umre od teškoga jada.

[1]) U tome se slažu sve turske povijesti, koje su mi do sad prošle u ruke. Za njima su se poveli i mnogi evropski historičari kao Hammer i drugi. Svagdje izričito stoji: »bir srbli nefer« (jedan srpski baka.) Po svoj prilici narodna mašta od Miloša načinila je kneza i Lazareva zeta i pjesnički okitile Muratovu smrt u svagji Brankovića s Obilićem. Ne znam, za što bi u tome slučaju turska vrela drugčije pisala!

[2]) Majkov veli, da je ovaj put Bajezid bio u Bosni, dok o tome turska vrela ništa ne bilježe.

Na čudo svega svijeta, a na radost balkanskih država raspada se osmansko carstvo u više dijelova. Nešto pojagmiše stari bezi anatolski, a nešto raspačaše megju se Bajezidovi sinovi, dok nakon deset godina bezvlagja Čelebi-Mehmed I. 1413. ne zasjede u Edreni na prijestolje osmanskih careva. Njega naziva turska povijest drugim osnovateljem turske države.

Mehmed I. a za njim sin mu Murat II. osvojiše sve izgubljene zemlje u Maloj Aziji, pa nastave opet osvajanja u Europi. Pošljedni uzdrma dapače carigradske i biogradske zidine, ali mu sreća ne posluži, da na njima razvije crveni bajrak s polumjesecom. Ta je slava Fatiha čekala. Megju tijem su u Bosni neprestano trajale borbe izmegju kralja i velikaša i napose izmegju pojedinih velmoža. Glasoviti bosanski veliki vojvoda i herceg od Splita Hrvoje Vukčić-Hrvatinić bješe se ljuto zavadio s ugarskim kraljem i Sandaljom Hranićem.

Još odmah iza bitke kod Dobora god. 1408., gdje je sasječeno 126 bos. patarenskih plemića u vjerskoj gorljivosti ugarskih brižara, Hrvoje se oglêdao na Edrenu, ali zapletaji na istoku bjehu zaokupili sultana, pa mu ne može pružiti pomoći. Istom god. 1415. nalazimo turske čete u Bosni, gdje s Hrvojom vraćaju pokrajine, koje padoše pod ugarsku vlast.

Nu ovaj put Turci ne ostaviše Bosnu, već se stalno nastaniše u osvojenim krajevima, da utjerivaju harač od bosanskoga kralja. Neposredno gospodovali su u Taslidži, Čajniču, Foči i Nevesinju.

Naredne godine umre herceg, koji je četvrt stoljeća tresao sudbinom Bosne, Hrvatske, Slavonije, Dalmacije, pa donekle i Ugarske.

Kako već prije Hrvoje bješe predložio Edreni, sultan Mehmed I. imenuje bosanskim begom god. 1418. Ishak bega, koji izabra sjedište u Foči.[1])

U proljeće naredne godine dogju Ishak begu pomoćne čete, s kojima zauzme Višegrad i Sokol (na utoku Lima u Drinu).

Na povratku sjavi u Sarajevsko polje, te osvoji malu utvrdu Kresavicu.

Dvije moćne hercegovačke porodice Kosače, gospodari Zahuma i Pavlovići, gospodari Travunije vodile su zatorni rat jedna s drugom kroz dulje vremena. Napokon i jedna i druga zatraži pomoć od bosanskoga namjestnika. I sultan i Ishak beg dugo su se

[1]) Muvekit str. 12.

premišljali, kome da se pridruže. Pošto je Sadalj Hranić Kosača bio tada najugledniji faktor u Bosni, dapače moćniji od samoga kralja, nije nikakovo čudo, što je Ishak beg stupio s njime u savez.

Tako nalazimo god. 1426. Sandalja i Ishak bega, gdje osvajaju Travuniju i dijele je megju se.

Od sada počne Sandalj u listinama pisati se: „Božijom milosti i velikoga cara Mehmed bega gospodar Zahuma i t. d.[1])

Iza toga o Ishak begovim poduzećima u Bosni i izvan nje kroz punih osam godina nije nam ništa poznato. Možda je uregjivo i utvrgjivo stečene gradove.

Istom god. 1434. na zapovijed iz Edrene provali Ishak beg u južno-istočnu Ugarsku, te je pohara i oplijeni sve do Temišvara i s bogatim plijenom vrati se u Bosnu. U plijenu bilo je dosta lijepih robinja i pristalih jenjičara.[2])

Megju tijem je neprestano trajalo trvenje megju bosanskim velmožama. Ishak beg je sve to pratio budnim okom, da pače ondje-ovdje bacao kamen smutnje. U sred tih žalosnih prilika umre i veliki vojvoda Sandalj, jedini velikaš kojim bi mu ogao nanijeti neprilika. Tako se pruži lijepa zgoda, koju Ishak beg izrabi bez oklijevanja. Provali u srednju Bosnu, pa poruši više manastira i crkava i usput osvoji nekoliko tvrgjavica, medju ostalijem i Vrhbosnu,[3]) gdje prenese namjesničku stoliku 1436., da mu bude bliže pružati se prama središtu Bosne i naručnije miješati se u bosanske poslove. Iste godine Srebrenica i Zvornik budu pripojeni bosanskome begluku.

God. 1439. (843.) za zasluge Ishak beg bude premješten u Ušćup (Skoplje). a na Bosnu opremljen Himmeti-zade Nusuh beg.[4])

Pod stare dane sultan Murat II. odreče se prijestolja na korist sina Mehmeda II.

Ugarsko-češki kralj Vladislav mišljaše, da je upravo zgodan čas navaliti na malodobnog i neiskusnog sultana, pa protjerati Osmanlije iz Europe i raspačati im državu. Eto ti opet križarske vojne, u kojoj sudjeluju svi kršćanski vladari i vladarići. Čuvši za to stari Murat brže-bolje doleti u Edrenu i sakupi vojsku, kojoj

[1]) Asboth misli još god. 1415., da su Hrvoja i Sadalj priznali tursko gospodstvo.

[2]) Muvekit: str. 13.

[3]) Asboth tvrdi, da su još 1415. Turci osvojili Vrhbosnu i tamo se ustoličili.

[4]) Godine 840. (1443.) neĸakova Haseći-hatun sagradila je džamiju u Sarajevu u Čemerlinoj ulici, gdje se na spomeniku nalazi rečena godina.

[illegible]

[illegible] 1448 [illegible]

[illegible] kralja. S tom bitkom [illegible] na [illegible] turskoga oružja nad susjednim [illegible].[1]

Godine 1451. umre sultan Murat, a na prijestolje zasjede opet junački Mehmed II. prozvan kasnije Fatih (osvojitelj). Šta je radio bosanski namjesnik u to vrijeme? Ništa drugo, nego budnim okom pratio vjerske borbe izmegju bogumila i kraljevskoga dvora. Kralj Stjepan Toma Ostojić obećavši papi i Hunjadi-u, da će izkorjeniti patarenstvo iz Bosne obori se na njih svom vjerskom gorljivosti. Kako je žalosno stanje bilo u Bosni, dosta je navesti historičku činjenicu, da se viša polovina ostavivši kuću i ognjište razbjegla na sve strane. Tu rak-ranu najviše je podjario papin poslanik i hvarski biskup Toma s revnim Franjevcima. U bogumilima izgubila je Bosna najžilaviji elemenat. Do 40.000 duša praznih šaka potucalo ih se po Hercegovini. Koliko ih je prebjeglo pod vlast tursku ni broj se ne zna. Ovo malo, što ih je ostalo u srednjoj Bosni povuklo se u nepristupne šume i očajno se borilo sa kraljevskim četama.

---

[1]) Ovom prigodom i nehote nam se nameće pitanje, šta je uzrok, da su Osmanlije toliko puta nad brojnijim kršćanskim vojskama održali pobjedu? Mislim, da na to pitanje nije teško odgovoriti. Tursko konjaništvo, koje je uvijek bilo pretežno u vojsci, sastojalo se od plaćenih i lenskih spahija i od akindžija, koji su dragovoljno išli u rat radi plijena i da u novo osvojenim pokrajinama budu ovršteni u red spahija. I jedni i drugi bili su lako oružani. Ni spahije ni akindžije nijesu imali drugoga zanata nego vježbati se u jahanju i džilitanju, da budu spretniji i vještiji u boju. I jednima i drugima ne samo dužnost prama državi, već i osobna korist lebdila je pred očima, kad su išli u boj. Ako oni poginu, dobro su znali, da će njihovi našljednici biti udionici u svemu; za to su slijepo srtali u smrt. Turska pješadija sastojala se od uvježbane kršćanske djece tako zvanih jenjičara, koje su Turci kao Spartanci uzgajali za junačku smrt na bojnome polju. Na protiv kršćansko konjaništvo bilo je teško oružano. U nespretnim oklopima nije se moglo slobodno kretati; za to su uvijek ostali kratkih rukava na bojnome polju, a pješadija bila je većinom alaša, koja nije ni znala baratati oružjem. Osim toga turska konjica uvijek je napadala, a janjičari čekali su u meterizima neprijateljski napadaj. Eto to su u glavnome uzroci, što su Turci malo ne uvijek bili pobjednici, gdje je došlo do bitke na otvorenome polju. U prvi napadaj oni su polagali sve nade. Kad su se jenjičari izopačili, a kršćani pobrinuli za lako oružje i naučili turske ratne finte odmah je počelo plaviti bojno oružje prije nepobjedive vojske. Toliko radi razjašnjenja, da se vidi, kako su Osmanlije od jedne zadruge kroz dva vijeka stvorili najmoćniju državu na svijetu. Da kako, da je bilo i drugih razloga, ali po mnijenju većine historika to su glavni.

Ovaj zatorni gragjanski rat Nusuh beg je iz prikrajka promatrao budnim okom i spremao izvješća u Edrenu. Za što Turci u ovim žalosnim prilikama nijesu provalili u Bosnu? Prvo imali su na istoku pune pregršti posla, a drugo čekali su dok se kraljevske i patarenske sile sasvim istroše u megjusobnom trvenju. Ma da su patareni tražili pomoć od Nusuh bega i preko Mahmud paše pozivali sultana s obećanjem, da će ga objeručke dočekati, ipak osim diplomatske isprike, laskavih obećanja i suhoga savjeta Turci im ništa ne dadoše, pošto su znali, da kralj, uza svu pomoć s vani, ne može patarene zatrati. Da su katolici polučili samo mali uspjeh, odmah bi se promijenili odnošaji; na ime Turci bi provalili u Bosnu, ako je ne bi mogli osvojiti, pomrsili bi osnove katoličkoj propagandi i kraljevskome dvoru.

Teda-negda uvigje kralj Toma, da je promašio cilj i počinio veliku pogrešku sa svojim pokusima, za to prestane proganjati patarene. Puno je truda ulagao, da povrati iseljenike i uspostavi red i mir u državi, nu većina bogumilskog pučanstva nije imala povjerenja u kralja. Slatki snovi, da će se moći prijašnje blagostanje povratiti, nigda se ne ostvariše. Doduše jenjao je gragjanski rat, ali i na dalje buktila je vjerska mržnja i nesnošljivost izmegju patarenskoga i katoličkog elementa.

Kad je (1451.-1453.) plamtio rat megju herceg-Stjepanom i Dubrovčanima, kralj Toma ljut na hercega, što je primao bogumile u svoju zaštitu i zapustio njegovu punicu Jelenu, a zamilovao lijepu Fiorentinku, obeća pomoć republici misleći, da se pružila lijepa zgoda i osvetiti se i okoristiti se s tijem ratom. Za to pozove sve bosanske velikaše, da se pridruže njegovim četama proti hercegu. Nu na njegovo veliko razočaranje mnogi od njih kao Petar Vojsalić, vojvoda doljnih krajeva i Vladislav Klešić, vojvoda zapadnih strana i gospodar Duvna i Glamoča, izjaviše, da ne će ratovati proti svome sudrugu i prijatelju.

Tako opet buknu zatorni rat megju kraljem i vlastelom. Ko je izvuko iz toga korist? Nitko drugi nego herceg, koji ostade junak na mejdanu, a kralj i vlastela, pošto su iznemogli zatirati se, sklope mir.

Dok su se te nesreće u Bosni odigravale, Murat II. bio je zaokupljen navalama križara i nemirima na istoku, a mladi Mehmed snovao je sa svojim prijateljem Mahmud begom Jankovićem, kad zasjede na prijestolje osmanskih careva, kako će udariti na Carigrad, i uništiti ostatke bizantskoga carstva. »Ko osvoji Carigrad

dobar ti je vladar megju vladarima i dobra ti mu je vojska megju vojskama.« taj hadisi-šerif zaskupljao je mnoge islamske vladare, ali ni jednome ne pogje za rukom, da se uzdigne do te časti. Sve što treba za takovo poduzeće, pripremi Mehmed II. za dvije godine, te 1453 godine sagje pod Carigrad i na čudo svemu svijetu stupi na prijestolje bizantskih careva, sjeknu sabljom o podnožje i reče poznati distihon:

U dvorani Česarevoj pauk plete svoju mrežu,
Dok u tvrgji Efrasjaba glasi sova odliežu.

Osvojenjem Carigrada ispunio je najvišu želju.

Tom prigodom prvi put pope se na stolicu velikih vezira čovjek iz naših krajeva Mahmud paša Hrvat, za koga neki misle, da potječe iz plemenite hrvatske porodice Jankovića, poznati prijatelj bogumila, koji je svakom prilikom podupirao njihove interese u Bosni.

Koliko se može vidjeti iz poznatih vrela, miroljubivi bosanski namjesnik Nusuh beg kroz petnaest godina svoga vladanja, nastojao je, da uzdrži „status quo“ ne poduzimajući nikakove akcije u kraljevim zemljama. Čini se, da mu je bila glavna zadaća urediti stečene zemlje i osigurati ih od vanjskoga napadaja. Za njegova begovanja nedavno osnovani grad Sarajevo, koji je još njegov predšastnik Ishak beg izabrao za središte, znatno se podigao brojem žiteljstva i procvjetao pod uplivom istočne kulture.

Nusuh beg umre u Sarajevu, a na njegovo mjesto bude imenovan ratoborni Gazi Isa beg 1454. (858).[1])

Kako su Turci u ovo doba stajali čvrstom nogom u Bosni, dosta je samo navesti za dokaz, da je Isa beg s bosanskom vojskom 1456. sudjelovao sa sultanom u ratu na Srbiji. Kad se sultan povratio u Carigrad, sam je nastavio osvajanje, te mnoge gradove i palanke direktno skučio pod tursku vlast. Megju tijem Firuz beg u novopazarskom sandžaku zauzo je preostale gradove sve do Hercegovine, koji po naredbi sultana budu pripojeni bosanskome namjesništvu.

Kroz to razdobje od 1453.-1457 živući u miru s Turcima kralj Toma ogledao se na sve strane, da što privrijedi za Bosnu. Smrt hrvatskoga bana Petra Talovića uzvitla cijelu buru na zapadnoj granici njegove kraljevine. Kao glavne jagmadžije mletačka signorja i herceg Stjepan, pomagan Frankopanima i celjskim grofovima, prvi se istaknuše. Dakako i kralj Toma na osnovi staroga naziva „kralj Hrvatom i Dalmaciji“ ne ostade previjenih šaka, već stupi na poprište sa sinom Stjepanom, da ga oženi mladom banicom Hedvigom i na taj način prisvoji svu baštinu bana Talovića. Nu herceg Stjepan, samo da ne dogje do te ženidbe, diže golemu vojsku i zaprijeti Hrvatskoj strašnim ratom.

[1]) Kad je Isa beg imenovan na Bosnu ne zna se sigurno, ali povjesničari uzimaju rečenu godinu, jer u njoj iz Sarajeva javlja sultanu da je srpski despot pobjegao u Ugarsku.

Kad se kralj Toma spremo, da oružanom rukom zauzme zemlje Talovića, buknu rat izmegju Turske i Ugarske. Godine 1456. dogje do bitke pod Biogradom, u kojoj Turci izvukoše kraći kraj, da su se morali potegnuti iz Srbije.

Kralj Toma osokoljen tom kršćanskom pobjedom upne sada sve sile, da se dobro spremi za sveti rat. Dignuvši vojsku oko bosanske granice osvoji neke srpske gradove, ali Isa beg provalom u kraljeve zemlje prisili ga na povratak. U velikoj stisci kralj sklopi mir s Turcima i obeća plaćati stari harač.

Na to Isa beg s velikim pripravama provali u južnu Ugarsku, pa je pohara uzduž i poprijeko.

Godine 1456. umre stari despot Gjorgje Branković, a dvije godine za njim sin mu Lazar, kojega kći Jelena bješe zaručnica bosanskog kraljevića Stjepana. Tako opet nastane jagma oko njegove despotije. Megju prvima borio se kralj Toma s priličnim uspjehom posvojivši neke gradove. Na saboru u Segedinu kralj ugarski Matija Korvin imenuje Stjepana Tomina srpskim despotom i našljednikom svih imanja, koja su posjedovali despoti u Ugarskoj. Malo za tijem oženi se novi despot Jelenom Lazarevom. Eto tako se vlast kralja Tome protegnu do Smedereva i Morave.

Nu to sve ne potraja za dugo. Godine 1459. opremi sultan velikog vezira Mahmud pašu Jankovića, da ponovno osvoji Srbiju. Padao je grad za gradom, dok napokon dogje red i na Smederevo, u kome despotovaše bosanski kraljević. Videći, da se ne može oprijeti turskoj sili, u ime dugova od zaostalog harača, predade ga Mahmud paši i zaputi se sa ženom u Bosnu.

Sada grakne svak na kralja Tomu, a osobito kralj Matija, koji ga obijedi na sve strane, da ja Smederevo za novce prodao Turcima. Papa mu se zagrozi crkvenim prokletstvom, a herceg upotriebi tu priliku, pa se zakvači s njime radi grada Zazvine. K tome još zaplete se u rat s banom Sperančićem, u kome ga i smrt zateče 10. jula 1461. O njegovoj smrti pripovijeda se koješta.

Jedni hoće, da su ga umorili sin i brat, drugi pako, da je umro od svoje, dok neki drže, da nije ni umro u Krajini, već u Bijelom polju kod Sutjeske. Ko ima pravo, teško je odlučiti, ali svakako moralo se nešto čudnovato dogoditi, kad je Tomaš zaklapao oči na vječnaja. Inače ne bi imao smisla, kako ćemo poslije čuti, kraljičin postupak.

Kralj Tomaš ostavio je iza sebe troje djece, i to: Stjepana od prve žene Vojače, a od hercegove kćeri Katarine: Sigismunda i Katarinu.

Najstariji sin Stjepan Tomašević zasjeo je na bosansko prijestolje.

Prvo njegovo djelo kao bosanskog kralja bijaše, mjesto, da pridobije za se bogumile i energično stupi na poprište svima vanjskim neprijateljima, žalosna ispovijed papi: da je pravi katolik, da će zatirati patarenstvo, da mu prijeti pogibelj od Turaka, i molba, da mu dade pomazanu krunu i skloni kršćanske vladare, da mu pruže pomoć, ako bi Turčin zavojštio na Bosnu. Nešto mu bi uslišano. Po papinom legatu u Jajcu bude krunjen i pomazan u prisutnosti bosanskih magnata. Papinim posredovanjem izmiri se prividno s kraljem Matijom i hercegom Stjepanom.

Od svega toga Bosna nije ništa imala osim pospješenja katastrofe. Vjerska mržnja, koja se u bogumilima kroz stoljeća uvriježila prama katolicizmu, sada prevrši svaku mjeru. U tome kritičnome stanju odluče žrtvovati samostalnost i vjeru, samo, da se osvete kralju i papi. Mnogi velikaši, koji na oko pregjoše na katoličku vjeru ostajući i na dalje vjerni bogumilstvu, preko bosanskog namjesnika izvješćivali su Mahmud pašu o svemu, šta se snovalo i kovalo na bosanskom dvoru. Oni pako, koji su prebjegli u tursku granicu ili u Hercegovinu, rovarili su na sve strane proti kralju katoliku. K tome se još pridružiše savjeti iz Rima, a naročito iz Budima, da se jednom za uvijek unište bogumili, koji su stajali u savezu s češkim husitima i njihovim vogjom Gjurgjem Podjebradskim, s kojim se Matija tada borio za češku krunu. Te tugje interese na štetu svoga kraljevstva poduprije Stjepan Tomašević. Tako prijašnja vjerska nesnosljivost pretvori se s obje strane u najžešći fanatizam, koji, kako ćemo odmah čuti, pospješi propast staroj bosanskoj državi, koja je na vjekove odolijevala vanjskim neprijateljima i uvijek sačuvala svoju slobodu i nezavisnost.

Herceg bješe pokušao već prije, a kralj pokuša sada osokoljen slatkim obećanjima iz Rima i Budima, da se liše harača, ali obojica moradoše pristati ne samo, da ugovorenu svotu plate, već da im se još i povisi. Prvi, ne dobivši, od Matije pomoći, pritisnut bosanskim begom, pristane na sve uslove, a drugi videći, da ne će dobiti potpore od hercega, i svih patarenskih velikaša, povisi harač, da se približi sultanu. Toj nedaći pridruži se još i tajno umorstvo kralja Tome, koje uzvitla cijelu buru proti kralju Stjepanu; na ime: da je sa stricem Radivojem ubio oca, da se prije dočepa kraljevstva. Kraljica Katarina, poticana bogumilskim velikašima, zatraži prijestolje za svoga sina Sigismunda. U sred toga meteža, na čiji poziv samo se razumije, provali uščupski namjesnik Ishak beg i bosanski Isa beg, koji uspostave na čudo svih patarena red i mir u prilog kralju Stjepanu. Uzrok je čisto pojmiv, da patareni svoga kandidata ne podignu na prijestolje, jer bi to otešćalo položaj Osmanlijama u Bosni. Mladi Sigismund i sestra mu Katarina panu Turcima u šake. U Sarajevu pregju na islam i odu s Ishak begom put Carigrada.[1]) Tom prigodom osnovali su Turci Šamac[2]) i ostavili u njemu posadu.

Naravno, da je bilo kralju Matiji trn u oku, što su Turci uveli red i mir u Bosni, za to, kad sultan ode na Vlašku, da osveti poslanike, provali u Bosnu. da podigne na novo ugled ugarske krune i prisili kralja Stjepana, da otkaže harač sultanu. I jedno i drugo pogje mu za rukom. Tomašević znajući, šta ga čeka ustupi sjeverni dio Bosne Matiji u nadi, da će ga s tijem obvezati za izdašniju pomoć. To sve potanko javi sultanu zvornički sandžak Ali beg Mihajlović.

Na to sultan odmah opremi poslanika kralju, da traži isplatu harača, a Ali begu naredi, da na ušću Drine u Savu podigne tvrgjavu, kojoj poslije nagjenu ime Begurdelen (Šabac).[3]) Kad mu stigoše vijesti, da je kralj poslanika nedostojno primio i odbio, poče sakupljati vojsku, da krene na Bosnu.

U proljeće godine 1463. diže se sultan iz Edrene na čelu vojske i pogje na Bosnu. U Uščupu stigoše mu glasovi, da su kraljevske čete razorile nedavno osnovani Šamac i poubijale tursku posadu. To veoma rasrdi sultana, pa odmah opremi velikog vezira

[1]) Šta je bilo s njih, nigda nijesam mogao doznati; na ime: je li Sigismund u opće i pod kojim imenom igrao ulogu u turskoj državnoj ili vojničkoj službi?

[2]) Turska vrela zovu ga Agadž-hisar.

[3]) Prozvan po graditelju Šabanu,

Mahmut pašu Jankovića s jednim odjelom vojske, da naglo i neočekivano udari u srce Bosne, a sam s ostalom vojskom zaputi se preko Srbije u Posavinu.

Bez otpora Mahmut paša sjavi pod Bobovac, koji mu preda de pod izlikom pokršteni knez Radak. Ispod Bobovca diže vojsku pod Jajce i obsjedne ga sa svih strana. Saznavši tu, da je kralj pobjegao u grad Sokol, odmah se dade za njim u potjeru. Pod Sokolom dozna, da je kralj pobjegao u Ključ.[1]) Za to s mjesta opremi Torhanzade Omer bega s 1000 lako oružanih konjanika, ne bi li ga stigao i ustavio, dok on stigne s ostalom vojskom. Kod ćuprije na Sani dostiže Omer beg kraljevsku pratnju, ali ne može zapriječiti ulaza u Ključ, nego samo sačuva ćupriju, da je ne poruše. U to stigne i Mahmud paša pregje Sanu i obsjede Ključ sa sve četiri strane, da mu ne bi umakao u Hrvatsku.

Stjepan Tomašević uvjeren, da je nemoguće obraniti se, a još nemogućnije umaknuti u Hrvatsku ili Dalmaciju, stupi u pregovore s Mahmud pašom. Nakon kratkih pregovora Mahmud paša mu dade pismo, u kome mu jamči svojom riječi, da mu se ne će ništa dogoditi, ako se preda i osobno pokloni sultanu. Kralj je na to pristao.[2])

Kad se pod Jajcem Mahmut paša sastane sa sultanom, izvijesti ga, da je kralju Tomaševiću svojim pismom zajamčio slobodu i neka prava. Koliko je to Fatihu bilo nepravo, dosta je, ako navedemo, da je Mahmud pašu, nerazdruživoga prijatelja još od mladih dana, jako ukorio radi netaktičnosti. Neki povjesničari u tome nalaze početak zagjevice izmegju sultana i Mahmud paše, koja se poslije pretvorila u očitu nemilost.

Jasno se razabire iz cijele stvari, da je Fatih s lučem tražio, kako bi maknuo kralja sa zemaljske površine. Uzrok toj želji lako je razumiti, na ime: on je u osobi kralja predvigjao velike zapletaje i neprilike u Bosni.

Kralj je tu, ali kako, da ga makne, kad mu je njegov veliki vezir (absolutni zastupnik) zajamčio slobodu. Ne znajući drugoga

[1]) Meni se čini, da nije trebalo davati mita, da se sazna, gdje je kralj, kad je bogumila bilo svuda na pretek, kako navagja nekakov Konstantinović od Ostrvice, koji nigda ni opstojo nije, kako se opravdano misli.

[2]) Što neki kao Knežević tvrde, da se kralj tri godine mogo braniti iz Ključa, ne da se razumiti. Sila, koja je prije deset godina za kratko vrijeme razbila velike carigradske zidine, sila, koja bi u stanju bila za tri godine porušiti Kineski zid, reći, da ne bi mogla osvojiti mali Ključ, to je više, nego pretjerano.

puta obrati se na ulemu. Glasoviti učenjak Ali Bestami (Musanifek) izdade fetvu (šerijatsku osudu): „El muminu la juldegu min džuhrin merretejni" (pravovjerni nek se ne da ugristi dva puta iz jedne rupe) i kinu sablju, pa odrubi glavu zadnjem bosanskom kralju Stjepanu Tomaševiću.[1]) Ista sudbina stigla je i strica mu Radivoja. Da taj postupak opravda pred budućijem naraštajem naredi sultan, da se spomenuta osuda na kamenu ukleše više jajačke kapije.

Sa smrću Stjepana Tomaševića cijela Bosna postala je turski vilajet pod istim imenom.

A sada, da vidimo, je li se kralj Stjepan mogao oprijeti turskoj sili, da je znao, što ga čeka. Najprije razmotrimo kraljeve zemlje prije pada. Turci su imali u vlasti slijedeće zemlje i gradove: Nevesinje, Gacko, Zagorje, Podrinje, Taslidžu, Čajnič, Višegrad, Sokol, Srebrenicu, Zvornik, Šabac, Šamac i Sarajevo s okolicom.

Sva ostala Hercegovina do Glamoča bila je u rukama hercega Stjepana, na koju kralj nije mogo računati.

Kad izvadimo još mnoge gradove po sjevernoj i zapadnoj Bosni, u kojima su gospodovali patarenski velikaši, kraljeva država bila je mala podrtina na zemljovidu današnje Herceg-Bosne, a na toj podrtini slobodno možemo računati, da je polovina bila napučena bogumilskim elementom, koji je pozvao Turke u Bosnu. (Knez Kovačević, knez Radak i pad Bobovca.)

Ko je ustao na obranu krune, koju je nosio Stjepan Tomašević? Šaka katolika, koja se izgubila u valovima turske vojske. O rišćanima, izvan stanovnika grada Jajca, koji je Hrvoje osnovao i naselio srpskim bjeguncima iza bitke na Kosovu, nema ni govora. Naslov: božijom milošću kralj Srbljem, Bosni i t. d. za zadnjeg bosanskog kralja de facto nije imao smisla, jer nije gospodovao ni na komadiću srpske države, koju je negda ponosni Tvrtko pripojio bosanskoj kraljevini. Uselivanje rišćanskog elementa pada u tursko doba, a naročito u XVIII. stoljeće.

Što neki spočituju Bosni, da je kukavno izgubila svoju samostalnost, da se ne može ponositi kao Srbija s knezom Lazarom, ili Bizant s carem Konstantinom, to nam se čini nekako čudno-

[1]) Mnogo se toga do sada napisalo o umorstvu Tomaševića i grozotama, kojim je umoren, ali to su sve samo puke fraze, kao na pr.: sa »živa kožu su oguliliu« ili »na mijeh su ga sadrli«. Takovi način umorstva izhitrila je narodna tradicija megju kršćanima, da se zastraše drugi kršćanski vladari, a povjesničarima to je dobro došlo, da poetičnije istaknu turski vandalizam. Mehmed je sretan bio, da se samo lišio kralja.

vato. Kako smo više puta istaknuli, isticemo i opet, da u ovakovim prilikama ni Lazar, ni Konstantin, niti ma koji vladar, ne bi mogao oprijeti se više od Stjepana Tomaševića.

Po našem skromnom mnijenju, kako ćemo kasnije na svakoj stranici uviditi, Bosna i Hercegovina nijesu izgubile svoje samostalnosti i slobode u XV. vijeku, nego tek u polovici XIX. vijeka, na ime: kad je Omer paša Latas provalio s nizamom, poharo ih, uništio i svojom bizantinskom lukavosti lišio samostalnosti i svih prava. Prije njega Herceg-Bosna uvijek je bila država u državi, kojom su samo u ime sultanovo upravljali Bošnjacima povoljni namjesnici ili vlastiti sinovi.

O vjerojatnosti tih činjenica mislim, da ne će niko posumnjati, pa nek čita makar koju mu drago povijest Bosne, ako iz navedenih vijesti sam stvara zaključke.

Vijesti o padu Bobovca, Jajca i o predaji kralja u Ključu brzo su se pronijele cijelom Bosnom. Svi bogumilski plemići pohrle pred Jajce, da se poklone sultanu. Kroz kratko vrijeme sedamdeset gradova i palanaka pregje u tursko gospodstvo.

Po starom turskom običaju sultan ponudi velikašima, da poprime islam, ako žele ostati svoji u svome i sačuvati prava i posjede. Pošto su bogumili u mnogim vjerskim tačkama stajali bliže islamu[1]) već katolicima, nije nikakovo čudo, što su listom prešli na islam. Aristokratska islamska načela, koja zabacaju svaku popovštinu, svakako su više prijala ponosu bogumilskih velikaša, već katolicizam, koji crkvi i sveštenstvu prisvaja svu vlast nad pojedincem i cijelim narodom.

Kraljica, Tomaševa udovica, Katarina zaputi se u Rim, a kraljica Jelena, Stjepanova udovica s kraljevskim pristašama pobježe u Dalmaciju, odakle orobljena i oglobljena jedva umakne materi u Ugarsku. Ostalo katoličko plemstvo s mnogobrojnim katolicima razbjeglo se na sve strane.[2]) Ostatak ostataka pokori se sultanu i postane raja volječi posjeda se odreći, već na islam preći.

Postupak bogumila Fatiha je iznenadio; za to im potvrdi sve stare povlastice izuzevši jedino prijašnje naslove. Svima velikašima u našljedstvo podijeli turski počasni i plemićki naslov beg i uvrsti ih u vojsku kao lenske vitezove. Ni u jednoj turskoj po-

[1]) Kako je poznato ovi su zabacivali: krst, krštenje, crkvenu pompu, sve ceremonije, hierarhiju, sakramenat braka i t. d., a to su sve glavna načela katoličke crkve.

[2]) Od tih bosanskih bjegunaca i danas se nalazi potomaka megju ugarsko-hrvatskim magnatima kao na pr.: Keglevići, Festetići, Jelačići, Gorazdi i mnogi drugi.

krajini ne nalazimo našljednog plemstva već samo u Bosni i Hercegovini.

Vlastelići i gragjani (cives) uvršteni su ured spahija. Na opći zahtjev novih muslomana, kako se razabire iz službenih vrela, dao im je Fatih ovu povlasticu, koju donosimo u prevodu, da se napuste stara naklapanja, da su se po Bosni i Hercegovini kupila kršćanska djeca u janjičare i da su glasoviti sinovi spomenutih zemalja kao Sokolovići, Malkoči i dr. potekli od te djece.

U jenjičarskom zakoniku[1]) stoji ovo:

„Iz svih ostalih pokrajina zakon je uzimati samo kršćansku djecu u „adžami oglane"; na protiv u Bosni zakonom je odregjeno, da se samo uzimaju muslomanski sinovi i primaju odmah u carske saraje i bašču. Bosna je stekla toliki ugled, kad je Fatih osvajo Bosnu, što se većina naroda poklonila njegovoj sili i odmah prešla na islam. Videći sultan to povika: „Ovaj narod nije hrgjav". Za tijem reče Bošnjacima: „Tražite, šta želite". Oni odgovore: „Uzimajte i našu djecu u adžami oglane". To im bude uslišano i zakonom zajamčeno: muslomanska djeca iz Bosne bila obrezana ili neobrezana bez joklame (novačenja) moraju se primati u saraje. Muslomanska djeca iz Bosne, što ih je do sada uzeto, bilo u saraju, bilo u bašči većinom su došla do najvećih časti u državi".

Zakonik je najsigurnije vrelo za povijest, a to ćemo uzgred i iz činjenica vidjeti, da su glasoviti naši djedovi potomci ratobornih bogumilskih velikaša, a ne kršćanske djece, kako se to do sada mislilo u Europi.

Kad je Fatih sve lijepo uredio imenova Minet-zade Mehmed bega bosanskim namjesnikom, a svoga silahdara Kara Davud bega[2]) alajbegom bosanskih zajima i spahija sa ziametom od 50.000 akčeta.

Za zasluge Skender beg Mihajlović dobio je od sultana u našljedstvo ziamet Veselu Stražu, koju izabra za stalno prebivalište sagradivši kule i odžake.

Napokon Fatih spremi velikog vezira Mahmut pašu Jankovića s odjelom vojske na Hercegovinu, a sam se s ostatkom zaputi u Carigrad.

[1]) Prepis toga zakonika, s kojim sam se poslužio, pisan je u Carigradu 1137 (1724). rukom Mustafa Čelebije, a sačuvao se u knjižnici Vranicana u Makarskom. Dobrotom Dr. Vladimira Vranicana prošo je meni u ruke.

[2]) Njega je naslijedio u toj časti sin mu Džafer beg, djed glasovitoga historika Ibrahim ef. Pečujlije.

U Hercegovini Mahmut paša je udario na nenadani otpor.

Kršna zemlja Hercegovina sa golim brdima, tijesnim klancima i nepristupnim gradovima zadavaše turskom konjaništvu puno neprilika. Osim toga domaći bogumili junački su se borili uz svoga hercega i njegove sinove. Doduše Mahmut paša je dolinom Neretve sjavio do pod Blagaj i obsijedao ga; nu je li ga zauzeo ili je poslije nagodbe s hercegom predao mu se, nema sigurnih vijesti.

Videći herceg Stjepan, da bez povoljna uspjeha, Mahmut paša ne će ostaviti Hercegovine, opremi najmlagjega sina Stjepana s bogatim darovima sultanu, da moli primirje.

Na to Fatih ponudi, da gornju polovinu svojih zemalje ustupi Turskoj, a donju zadrži za se i za sinove.

Mladoga Stjepana kao taoca zadrži u Carigradu, koji iza kratkog vremena pregje na islam pod imenom Ahmed beg Hercegovivić.

Herceg Stjepan pristane na sultanovu ponudu, pa sklopi mir i ustupi Turcima svu gornju Hercegovinu do Blagaja. Na to Mahmud paša bude pozvan u Carigrad.

Iste godine u zimi ugarski kralj Matija Korvin, da opere pred svijetom, što nije ispunio obećanje Tomaševiću, provali u Bosnu, te osvoji pomoću vojvode Vladislava Hercegovića mnoge gradove i palanke niz dolinu Bosne i Vrbasa. I tvrdi grad Jajce nenadanom provalom kršćana iz Dnoluke u petak, kad su svi muslomani bili u džamiji, bude zauzet, a Turci svi poubijani.[1]) Malo za tijem stigne Matija na gotovo i primi Jajce. Od osvojenih zemalja postale su dvije ugarske banovine, i to: banovina jajačka i banovina srebrenička.

Naredne godine 1464. u proljeće opet nalazimo Fatiha u Bosni, gdje obsjeda Jajce. Na to ugarske čete opet provale u Bosnu, pa obsjednu Zvornik. Sultan napusti obsadu Jajca, pa krenu put Zvornika, ali videći da se jesen primiče i da su klanci veoma nezgodni, zaputi se u Carigrad, a Mahmut pašu spremi na čelu vojske, koji brzo prisili Ugre na uzmak preko Save. O daljem poduzeću Mahmut pašinu proti izgubljenim gradovima nije nam ništa poznato. Čini se, da se zadovoljio s pobjedom kod Zvornika.

Godine 1466. umrije stari herceg Stjepan Vukčić, a sinovi njegovi Vladislav i Vlatko podijele baštinu megju se.

[1]) Kad je Husrev beg 1526. zauzeo Jajce došla je naredba iz Carigrada, da se u petak prije džume moraju zatvarati sve gradske kapije, dok se klanja. Ta se naredba od strane dizdara tačno vršila sve do okupacije 1878.

Iste godine zajim od Vesele Straže[1]) Skender beg Mihajlović bude imenovan bosanskim namjesnikom. Kako su prošle tri godine njegova begovanja na Bosni, nije nam poznato.

Njega je naslijedio u toj časti Ajas beg (1469—1477). Skender beg se potego na svoje imanje u Veselu Stražu.

Iste godine 1469, (885). Hercegovina postane za se pokrajinom Prvi sandžakbeg Hercegovine zvao se Hamza beg.

Megju tijem Ajas beg bosanski provali u Hrvatsku i Slavoniju, te, nakon tri mjeseca robeći, paleći i o zlu radeći sve do Ljubljane, povrati se u Bosnu s velikim plijenom.[2])

Kako smo već prije spomenuli razmirica izmegju Fatiha i Mahmud paše Jankovića radi slobodnoga pisma kralju Tomaševiću, ovaj put svrši se 27. augusta 1474. umorstvom Jankovića u Jedikulama.[3])

Godine 1475 došla je naredba u Bosnu, da se timarima označi površina prostora, obilježe tačno megje i sastavi račun od dohodaka. Do sada to je bilo označeno samo imenom: to i to mjesto daje se tome i tome kao ziamet ili spahiluk. Iste godine nalazimo Ajas bega, gdje hara po mletačkim pokrajinama i vraća se s bogatim plijenom u Sarajevo.

Skender beg Mihajlović po drugi put postane bosanskim namjesnikom (1477.—1483).

[1]) Klajić na str. 341. navagja, da je Korvin megju ostalim poklonio i Veselu Stražu Vladislavu Hercegoviću, a Muvekit izričito veli na str. 26., da je Skender beg iz Vesele Straže došao u Sarajevo za namjesnika, gdje je prama kolobari sagradio u ovo vrijeme velike saraje i hanikah za nakšebendije (možda je sam pripadao tome derviškome redu).

[2]) Muvekit veli, da je u tome plijenu bilo do 20 000 robova i robinja str. 26.

[3]) Hrvat Mahmud paša, kako ga označuje službeno izvješće i sve turske povijesti, zvao se po svoj prilici Janković. U početku bio je ropče nekakova Mehmed age, nu čim sultan doznade, da je potomak plemenita i gospodskoga roda, uze ga u saraje, da se uzgaja s njegovim sinovima. Sultan Mehmed II. u djetinjstvu zavoli ga jako, pa kad pogje u provinciju povede ga sa sobom ko muhurdara (pečatnika), a kad se zacari imenova ga beglerbegom od rumelijske vojske. Kod osvojenja Carigrada postao je veliki vezir. Dogagjalo se, da je u isto vrijeme obnašao više časti, kao veliki vezir, maršal, kazi-asker (vrhovni vojnički sudac). Svi povjesničari jednoglasno tvrde, da je bio veliki naučenjak, junak i dobrotvor naročito pjesnika i književnika, pa i sam je pjevao pod imenom Adni (Edenski), a jednoglasno spočituju Fatihu neopravdano umorstvo. Šestnaest punih godina sjedio je na stolici velikih vezira, a kao vojskovogja proslavio se u više bitaka. U zajednici s Fatihom sastavio je zakonik za tursku državu. Što neki naklapaju, da je bio po debeloj krvi Grk, a po tankoj Srbin, to je smiješno. On je valjda najbolje znao šta je, a po njegovom iskazu zabilježilo ga je službeno izvješće Hrvatom.

Po naredbi iz Carigrada Skender beg hara mletački posjed s kopna, a turske lagje s mora i prisili republiku, da sklopi mir uz sve uslove sultanove.

U njegovo vrijeme sva Hercegovina spane pod tursku vlast, a Hercegovići Vladislav i Vlatko presele u Dalmaciju. Prvi sandžak ujedinjene Hercegovine postao je Gjomeli Igjit beg 1482. (886.) Skender beg za zasluge postane vezir s tri tuga i bude pozvan u Carigrad. Pošto paše po zakonu nijesu mogli imati ziameta Vesela Straža prešla je na sina mu Mustaj bega.

U namjesničkoj časti Skender pašu naslijedi Davud beg (1483.—1485.), koji na čelu 15.000 bosanskih konjanika provali u Primorje, te mu nanese mnogo štete; za tijem se zaputi preko Hrvatske i Kranjske čak u Štajersku, pa pohara sve do Graca. Popalivši cijelu gradačku okolicu preko Slavonije vrati se u Bosnu s ogromnim plijenom.

U njegovo vrijeme Hercegovci osvojili su Žabljak, stolicu Ivan bega Crnojevića, zetskoga gospodara.

Iza njega došao je na Bosnu Mehmed beg Gazi Isabegović. Kako o njegovu begovanju, tako i o njegova našljednika Sinan bega, koga domaći pisci drže Hercegovcem, nije do sada ništa poznato. Regbi da je Bosna živila u miru kroz to vrijeme sa susjednim pokrajinama.

Nu kada godine (1490.—1493.) dogje na Bosnu za namjesnika junački Jakub beg uzvitla cijelu buru u bosanskoj povjesnici. Ugarsko-hrvatska vojska s mnogim križarima iz Europe provali u Bosnu. Jakub beg ih dočeka s bosansko-hercegovačkom vojskom i suzbije na trag iz Bosne. Da vrati šilo za ognjilo pregje Savu, pa robeći, paleći i o zlu radeći ode u pohode Ljubljani i Gracu. Na povratku u Bosnu dočeka ga ban Derenčin s brojnom hrvatskom vojskom, da mu otme bogati plijen, koji je nosio sa sobom. Godine 1493. (898. u petak 7. dan zilhidžeta mjeseca prije izlaska sunca) sukobiše se obje vojske na Krbavskom polju. Hrvati budu strašno poraženi. Cvijet hrvatskoga plemstva poginu na bojnome polju, a sam ban Derenčin s bratom, sinom i mnogim plemićima pade u sužanjstvo.[1])

[1]) O krbavskoj bitki spjevao je Jakub beg veliku fahriju (Slavo spjev) u kojoj slavi svoju pobjedu i junaštvo isporegjujući se s Muratom I. Ta je pjesma ogledalo Jakub begova ponosa i krvavog značaja. Sva vrvi pjesničkim frazama, koje dišu po našoj narodnoj pjesmi.

Ovu bitku turski povjesničari isporegjuju s kosovskom bitkom. Ako je sultan Murat I. na Kosovu s Turcima otvorio jedno krilo, Jakub beg je s Bošnjacima na Krbavi otvorio drugo krilo od kapije, kroz koju su kasnije turske vojske bez otpora prolazile u srednju Evropu.

Iza krbavske bitke Jajce ostade izvrgnuto čestim navalama bosanskih namjesnika. I Jakub beg ga je obsjedao kroz dulje vremena.

Ban Vlatković jednom se pohvalio na budinskom dvoru, da će bosanskog namjesnika Jakub bega uhvatiti živa i opremiti kralju na dar. To begu progje u uši, pa ovom prilikom pozove ga na mejdan junački.[1]) Ne znamo iz koga razloga Vlatković se nije odazvao. Videći Jakub beg, da ne može ništa učiniti gradu, vrati se mahajući šaka u Sarajevo.

U njegovo vrijeme otkriven je željezni majdan u Kreševu.

Za zasluge Jakub beg bude imenovan beglerbegom od rumelijske vojske s naslovom paša, a na Bosnu dogje za namjesnika Jahja beg.

O njemu kao i o njegovu našljedniku Firuz begu nije nam poznato, da su poduzimali kakove akcije ni u Bosni, ni izvan nje. Oba su se bavila unutarnjim uregjenjem.

U vrijeme zadnjega 1497. godine nalazimo prvog Hercegovca na najvećoj časti u turskoj državi, na stolici velikih vezira, na ime Ahmed pašu Hercegovića.

Godine 1498. umirovljeni vezir Skender paša Mihajlović po treći put postane namjesnikom na Bosni, da ju kao stari prijatelj i poznavaoc čuva od ugarskih i mletačkih navala, pošto je sultan Bajezid II. namjeravao navijestiti rat Mlećanima, u koji će se umiješati i Ugarska. Stari Skender brzo okupi Bošnjake i Hercegovce oko sebe, pa provali u mletački posjed i opusti po Istri više gradova i palanaka. Na povratku nanese veliku štetu Zadru i Kninu, za tijem usput posjeti i Ostrovicu s nesmiljenim haračlijama. Dakako plijen je bio dosta obilan. Zakoniti dio: petinu opremi sultanu, a ostalo podijeli megju svoju družinu.

Za uzdarje dobio je od sultana odoru i sablju s naredbom, da opet provali u zemlje signorije i na taj način zabavi ih, da ne

[1]) Poslanica Jakub begova banu Vlatkoviću glasila je ovako:

»Evo mene! hodi i ti amo,
»Na mejdanu da se ogledamo;
»Ko se hvali:« Spremiću ga živa«.
»Što s' u rupu ko lisica skriva?
»Nek se horoz junačinom gradi.
»Pred sukobom on je jednak mladi.

Iste godine zaklopi za uvijek oči glasoviti vojskovogja i veliki vezir Ahmed paša Hercegović.[1])

Mehmed beg digne se, pa obsjedne Jajce, ali ga ne može osvojiti. Na to popali okolišnja mjesta, koja se nalažahu u ugarskim rukama i vrati se u Sarajevo.

Ištvanfi veli, da je u isto vrijeme godine 1519. bosanski vezir Mustafa paša sa smederevskim pašom Bali begom navalio na srebrenički banat, te ga zauzeo. Za tijem neprestane napadaje činio na ugarski posjed u Bosni, dok je reda došla i na grad Jajce,[2]) koje su obsjedali dulje vremena.[3])

Mehmed bega je zamijenio Gazi Bali beg Jahjapašić, koji na čelu akindžija provali u Hrvatsku, pa joj mnogo jada nanese.

Kad sultan Sulejman I. godine 1521. pade s vojskom pod Stolni Biograd, Bali beg s bosanskom vojskom osvoji Skelu i Slankamen, gdje se razbaši, da dočekuje bjegunce i pljačka na okolo. Čini' se, da su u tome zanatu naši stari imali mnogo iskustva i vještine, za to ih, kako smo čuli prije više puta, i kako

[1]) Kako smo već prije spomenuli, on je sin hercega Stjepana Vukčića. Mati mu je bila kći raškoga despota Varvara, udovica bana Petra Kliškoga, a druga žena Hercegova. Rodio se po prilici oko god. 1450. Ime mu je bilo Stjepan. Godine 1463. otišao je kao taoc u Carigrad, gdje je prešao na islam i naobrazio se u carskom dvoru. Velike duševne sposobnosti i prirogjena ljubežljivost brzo mu pribave veliki ugled u dvoru. Već godine 1477. na bogdanskoj vojni obnašao je čast »miri alem« (državni zastavnik), a to je odlično dostojanstvo na turskom dvoru. Kad je Fatih umro 1481. nalazimo ga kao beglerbega od Anatolije. Sultan Bajezid II., čim zasjede na prijestolje pokloni mu svoju sestru Fatimu. Kao vrhovni vojskovogja u ratu s egipatskim sultanom izgubi četiri prsta s desne ruke i pade u sužanjstvo. Sultan Kajtibaj molio ga je na svaki način i nudio mu sve samo, da ostane kod njega. Nu Ahmed paša nije se dao skloniti. Koliko se može vidjeti najviše je Ahmed paša bio uzrok, da je Bajazid sklopio primirje s Kajtibajom. Kao admiral izvojštio je Hercegović pobjedu kod Lepanta 1499. Tri puta je bio veliki vezir za Bajezida II., a jedan put za Selima I. Pod stare dane potego se s bojnoga polja i po vlastitoj želji postao namjesnik u Brusi. Kad je Selim 1518 namjerao zavojštiti na Egipat kao starog i iskusnog vojskovogju pozove ga u Siriju, da se posavjetuje s njime o toj važnoj vojni. Na putu idući u Siriju ispusti Amed paša veliku dušu na opću žalost sultana i svih prijatelja i neprijatelja Po njegovoj oporuci prenešen je i zakopan u Dilmaberu (tijesno pokraj Izmida (Troje.) Na zapovijed sultanovu cijela se okolica prozove po Ahmed pašinoj domovini — Hercegovina.

[2]) Ta je opsada i obrana upravo pjesnički opisana, na ime: da su mlade jajačke djevojke berući cvijeće ispred kapije svojom pjesmom namamile Turke u busiju, kojima Blazius Kéry sa sto konjanika udari iza legja i vojsku dvaju velikih vilajeta razbi grdno i protera ispod Jajca. Pa ipak neki novi povjesničari drže, da se to u onome zemanu moglo dogoditi. Ne razumijemo.

[3]) O tome nam ništa ne bilježe turska vrela, a mi smo čuli, da je Mustafa paša prije vladao Bosnom.

ćemo kasnije još više puta čuti, uvijek nalazimo u onom odjelu) vojske, kojoj je dužnost, da robi i pali — prije ili poslije bitke.

Iza pada Stolnog Biograda Gazi Husrer beg, koji je uvijek težio za Bosnom, sklone napokon Bali bega, da mu dade Smederevski vilajet za Bosnu. Tu promjenu sultan potvrdi drage volje. Tako Gazi Huszer beg po drugi put dogje na Bosnu za namjesnika (1521.—1543.).

Za prvoga namjesnikovanja izgubljene gradove Husrev beg ne mogaše preboljeti. Odmah na proljeće naredne godine sakupi vojsku, pa osvoji Tešanj i Kotarište. U isto vrijeme Begtaš, vojvoda hercegovačkog namjesnika Mahmut bega, obsjedao je Skradin. Doznavši od uhoda, da Skradinu idu pomoćne čete pogje im u susret i razbije ih iza kratke bitke. Za tijem se opet vrati pod Skradin i zauzme ga na juriš.

O Husrev begovu obsjedanju Jajca 1522., u kome su ga pomagali Sinan paša namjesnik manastirski i Bali beg, namjesnik smederevski, turske povijesti ništa ne znaju, dok neki to navode i tvrde, da ga je obsjedo ništa manje nego godinu i šest mjeseci[1])

Koliko je poznato Hurrev beg je tek u proljeće 1525. obsjedo Jajce i to samo s Bošnjacima bez vanjske pomoći. Knez Krsto Frankopan priteko mu je u pomoć i prisilio Bošnjake na uzmak.[2])

Naredne godine 1526. kad Sulejman bješe odlučio, da digne veliku vojsku na Budim naredi Husrev begu, da pokupi bosansko hercegovačke spahije, pa provali u Hrvatsku i Slavoniju, te ih oplijeni i popali uzduž i poprijeko. Za tijem da sagje pod Biograd, gdje mora čekati carsku vojsku. Husrev beg je tu naredbu izvršio 25 ramazana 932. krenu s 20.000 konjanika preko Save i mnogo kvara nanese rečenim zemljama.

Pod Zemunom dočeka Sulejmana i s njime zaputi se na Muhač.

Pošto je bitka na Muhaču dosta znamenita za daljni razvoj bosansko-hercegovačke povijesti, mislim, da neće biti na odmet, ako o njoj nešto obširnije progovorimo.

Idući na Muhač Turci usput osvoje Ilok i Varadin. Da ohrabri vojsku pod Varadinom podijeli sultan mnogo dirluka od

[1]) Mi bi smo rado znali: čijem su se prehranili branitelji kroz to vrijeme, kad su samo na tri mjeseca iz ugarske dobivali hranu i džebhanu, a još bi radije znali: ko je ovom prigodom oslobodio Jajce od Turaka.

[2]) Ko uvijek u kršćanskih povjesničara i ovaj put broj poginulih Turaka je pretjeran, a kršćana premalen 4000 prema 30. Da su Bošnjacima bile povezane ruke, dok bi ih toliko zasjekli, bar bi stotinu Frankopanovih vojnika raskinuli zubima.

20 i više hiljada jaspri. Mnogo je i naših zemljaka tude postalo spahijama. Bezi i sandžak-bezi dobiše na dar počasna odijela od 30.000 jaspri. Megju ostalima i Zvornički sandžak Sinan beg dobio je jedno takovo odijelo.

29. augusta stigla je turska sila na Muhač. Dok su bezi pobijali čadore i namještali svoju vojsku, sultan sa svojom svitom pope se na jedan brežuljak, koji je kasnije prozvan Carevo brdo. Tu mu bude postavljeno prijestolje. Iza maloga odmora naredi velikome veziru Ibrahim paši, da mu pozove begove od Serhata,[1] da se s njima posavjetuje o kooperaciji.

Najprvi došo je Husrev beg. Ibrahim paša odmah mu razloži za što je pozvan i završi ovako: »eto to je Muhač, neprijatelja još nema; šta misliš, kako bi trebalo vojsku razmetnuti?

Na to je odgovorio Husrev beg ovako: »Care, kad ratujem u Serhatu uvijek se savjetujem sa starcima i junacima, koji poznaju Serhat. Ako zapovijedate, odmah ću otići posavjetovati se i saopćiti vam njihovo mišljenje.«

Car naredi, da pozove preda nj te savjetnike, što Husrev beg odmah učini doviknuvši jednom svom agi, da brzo pozove starog Alajbega, Kara Osman bega, subašu Mehmeda, Adula Tuca i čeribašu Balabana dodavši još: „kaži im, da ih car zove na zdogovor.“

Još ne bješe aga ni zamako u vojsku, kad se pomoli stari junačina Adul Tuco.[2])

Husrev beg misleći, da ide na poziv povikne: „Hajde amo patišah te traži, da o ratu s tobom razgovara“.

Na to odgovori Tuco ispod brda: „Nije sada vakta razgovoru. Alajbeg me tebi opremio, da ti kažem ovo, što ne znadeš: čarkadžije haber donesoše, da se dušman blizu primaknuo. Hajde beže, da redaš bajrake!“

Za tijem, ko da ga se ništa ne tiče, obode konja, pa odleti svojim putem

Ponašanje Tucavo uznemirilo je Sulejmana, a kad još stigne vijest od Bali bega sagje s brda, pa se zaputi od bajraka do bajraka, da hrabri vojnike.

---

[1]) Turci i narodna pjesma tijem imenom zovu Hrvatsku i Ugarsku; pod imenom: Serhat i Krajina razumijeva se katkada samo Kliški-sandžak i Turska-Hrvatska.

[2]) Pošto je dosta zanimiv opis čudnovata starca, donosimo ga za ogled: Težak kalpak na glavu natuko, megjedinom pleća zaogrno, o onkašu koplje objesio, sto ličina svezo u terkije; obrve mu pale po očima, a brkovi kalpak promašili. Strah te hvata od staroga starca! Muvekit str. 37 po Pečujliji.

Brzo se bitka zametnula. Veliki vezir s 1000 svojih delija prvi navali na ugarske oklopnike, koje su vodili palatin Pereni i biskup Tomori, ali izgubiv na prvom udarcu veći dio družine uzmakne na trag. U to orkan od 40.000 bosanskih i smederevskih spahija udari u srce ugarske vojske i probije je skroz i skroz.

Kako je brzo bitka dovršena veli zgodno Zinkeisen: videći Bathiani, da Turci uzmiču, dok je doviknuo kralju, „Bježe Turci pobjeda je naša“, kralj se već nalazio u bujici naših konjanika. Neki povjesničari tvrde, da je više ugarske vojske pogaženo munjevitom provalom već posječeno. I sam Kralj Ljudevit II. na koji je način skončao, ne zna se sigurno.[1]) Jedni misle, da je bježeći u jednoj močvari pao s konja i udušio se, dok drugi drže, da je poginuo u kreševu.

Iza poraza na Muhaču Budim se predo na milost. Na to je Sulejman izdo naredbu, da niko ne smije dirnuti ni u čije dobro. Čini se, da je to prva naredba turskoga sultana, koja dobro i imanje pobijegjenoga uzima u zaštitu u osvojenoj pokrajini, koja nije u napredak najavila, da se bez otpora pokorava. Dakako to nije bilo pravo akindžijama, jer je Budim kao prijestolnica bio najbogatiji grad u Ugarskoj.

Na povratku iz Budima Husrev beg je dočeko harambašu Deliradića, koji bješe prije oplijenio turske komore, te ubije njega i svu mu družinu. Za to ponovno bude odlikovan zlatnom odorom.

Eto tako propade ugarsko kraljevstvo. Gradovi u Bosni, koje su Ugri posjedovali, ostadoše izloženi sudbini i gazi Husrev begu. Vojvoda Murat beg prolazeći ispod Jajca sazna od jednoga vojnika jajačke posade, da s pomoću skalina može vrlo lako preko porušene kapije unići u grad. To odmah javi Husrev begu u Sarajevo, ali bojeći se, da tajna ne izbije na površinu uvuče se kradom jedne noći godine 1527., te osvoji Jajce. Provodić bude opremljen Husrev begu s veselom vijesti i za tu uslugu dobio je na poklon begova

---

[1]) Narodna tradicija veli, što je veoma vjerojatno, kad se uzmu prilike u obzir, da je jedan bosanski spahija kraljevu okrunjenu glavu donio pred sultana, koji je u velikom uzhićenju povikno: »Traži, što hoćeš, da ti sve dadem«. Na to je odgovorio pošteni spahija, kome je takogje narodni interes lebdio pred očima. »Ništa ne ću, već samo po muhura, da ne dolazimo radi timara čak u Carigrad«. Na to je sultan naredio, da se osnuje u Bosni timar-defterhana.

Zbilja Bosna je imala mimo ostale vilajete svoju timar-defterhanu, Davno je stekla tu povlasticu, ali kad i zašto, nijesam mogao nigdje do sada naći u povjesti.

Da im vrati šilo za ognjilo, Husrev beg obsjedne Zadar, a Murat bega opremi, da robi, pali i o zlu radi po cijeloj okolini. Koliko je ovom prigodom Dalmaciji jada naneseno i kako ju je Husrev beg u crno zavio, ne da se vjerovati turskim vrelima.[1])

Iza strašnoga poraza sjedinjene španjolske, papinske i mletačke mornarice u zaljevu Narda pod jesen god. 1539. mletački admiral Andria Doria s ostatkom savezničkih lagja pane pod Novi, pa ga obsjedne s mora i s kopna. Hercegovački sandžak Bali beg s nešto vojske priteče Novome u pomoć, ali prekasno dogje, da unigje u grad. Sve nastojanje Hercegovaca, da po što — po to suzbiju obsadnike i prodru u tvrgjavu, ostalo je bez uspjeha. Nakon trodnevne obsade pane Novi u šake križara, a Bali beg se vrati mahajući šakama. Svi odrasli muškarci budu u Novome sasječeni, a žene i djeca opremljeni ko robovi na mletački pazar. Za Novim pali su bez obrane Kotor i Risan u vlast saveznika, koje je signorija dakako prisvojila za se.

Taj gubitak u Carigradu nije se mogo preboljeti; za to odmah na proljeće sultan Sulejman opremi Hajrudin pašu s brodovljem, a Husrev begu i Bali begu naredi, da obsjednu Novi s kopna. Saveznici su se nadali tome, pa se dobro utvrdili i obskrbili svačijem; ali turskoj sili ne mogoše odoljeti, već podlegoše 9. reb. ahara 946. (1540.). Tako Novi opet pripane Hercegovini.[2]) Ista sudbina stignula je takogje i grad Sinj.[3])

Videći Mlečani, da nikako ne mogu izaći na kraj s pretežnijom turskom silom, rečene godine u oktobru sklope veoma nepovoljan mir s Carigradom, u kome prepuste Turskoj sve posjede u Archipelu i Moreji i većinu posjeda u Dalmaciji.

Tako se na zapadu Bosne i Hercegovine za neko vrijeme uspostavio mir, ali s tijem bojno oružje naših pregja nije otpočinulo.

Smrt ugarskoga kralja Zapolje uzvitla buru na sjeveru. Car Ferdinand I. digne vojsku, da osvoji Ugarsku za austrijsku krunu. Obsada Budima pozove Sulejmana opet u Ugarsku, gdje su morali takogje Bošnjaci i Hercegovci sudjelovati. Ovom prigodom sudbina Ugarske bude odlučena. Srednji dio s glavnim gradom

[1]) Muvekit veli: Vojnik, koji nije imo prebjene pare u džepu, bio je gospodar deset robova.

[2]) Tom prigodom ko 16-godišnji dječak glasoviti vojskovogja Sinan paša Čigala pano je u turško sužanjstvo.

[3]) Kubetut-tevarih na 75 str. veli, da je Husrev beg osvojio Sinj 1537.

Budimom Sulejman zadrži za se, a Erdelj dade Zapoljinu sinu ko vazalnu pokrajinu Turske.

Megju tijem se pobune Brgjani i uskrate harač Turskoj, po svoj prilici po nagovoru Mlećana. Husrev beg digne se s nešto vojske i sagje u Brda, da uspostavi red i mir i pokori neposlušnu raju. Nu tu ga zateče smrt. Jedan Brgjanin iz Kuta gurne ga nožem u trbuh, gdje na mjestu ostane mrtav.[1])

Eto tako svrši nakon 27 godina begovanja u Bosni slavni Gazi Husrev beg ibni Ferhad beg.[2])

Svojim brojnim osvajanjima, gragjevinama i zauzimanjem za obrtni i kulturni procvat Bosne megju svima namjesnicima zauzima prvo mjesto, a Sarajevo mora mu uvijek biti zahvalno, što ga je ogradio prvim trgovačkim i obrtnim gradom u Bosni.

Za njegova begovanja pripojene su Bosni dvije banovine, i to: jajačka i srebrenička i mnogi gradovi u Dalmaciji kao Skradin, Klis, Nadin, Cetin, Knin, Kadin, Sinj i drugi manji gradovi i palanke.

Gazi Husrev bega naslijedi na Bosni Ulama beg 1542. (949.). Toga glasovitog junačinu iste godine s bos.-herc. vojskom nalazimo pod Budimom, gdje suzbija nekoliko puta pretežniju silu ćesarevu i pobjedonosno se vraća preko Save.

[1]) Narodna predaja veli, da mu je tude drob pokopan, a tijelo preneseno u Sarajevo i sahranjeno u turbetu kod njegove džamije. Po njegovu drobu kažu, da se prozvo Drobnjak. Množina je poslje nastala.

[2]) Gazi Husrev beg je potomak stare turske porodice. On je sin Ferhad bega i sultanije Selčuke, a unuk Abdul-Gafur bega i sultan Bajezida II. Ferhad beg je pogino kod Adane u bitci s Uzbegom, vogjom misirske vojske. Tako je Husrev beg došo ko dječak u dvor, gdje se uzgajo s carskim sinovima. Godine 909. (1503.) otišo je u pratnji carevića sultan Mehmeda u Kijev. Jednom prigodom, kao vanredni poslanik, išo je u Moskvu, gdje je bio lijepo primljen od ruskog dvora ko odličan gost. Kad je slijedeće godine umro carević, Husrev beg je imenovan begom u Kroji (Skenderiji). Dvije godine za tijem, kako smo čuli, posto je namjesnik u Bosni. Nakon šest godina bude premješten u Smederevo. Na naročitu molbu vratio se opet u Bosnu, kojom je upravljo ovaj put 21 godinu, gdje je ostavio kosti i veliki vakuf (zadužbinu). Njegove gradnje u Sarajevu: Begova džamija; carevu džamiju svu obnovio i na novo sagradio kamenu munaru; dvije medrese Hanikah i Kuršumlija; dva bezistana (bazara), imaret, musafirhana, vodovod Krenil s 21 česmom, tašli-han dvije banje i cijele čaršije magaza i dućana.

Kad uzmemo prijašnje gragjevine i ove, onda možemo odrediti Sarajevu megje ovako: Firuzbegova medresa pod Grdonjom, šejhi Ferahova džamija na Kovačima, Balibegova džamija pod Džekom, Skenderpašina džamija, hisetska džamija, Nabrdilova džamija na Bjelavama. Eto cijelog današnjeg Sarajeva osim Vratnika i Koševe. Po Jukiću Sarajevo je negda brojilo do 80.000 stanovnika, a po Muvekitu 92 mahale.

3

Naredne godine opet pregje Savu, pa osvoji Orahovac, Bijelu-Stijenu i još neke palanke, a kliški sandžak Murat beg u isto vrijeme zauzo je Pečuh.

Godine 1544. (951.) Ulama beg i hercegovački Malkoč beg u zajednici osvoje Liku, koja bude pripojena Bosni.

Iste godine nalazimo na stolici velikih vezira Hrvata Rustem pašu Opukovića iz Skradina, koji je, kako ćemo poslije čuti petnaest godine obnašo tu najveću čast u državi.

Mnogo spominjani kliški sandžak Gazi Murat beg ko beg od Požege umre 1545. (952.) [1])

Godine 1546. (954.) Ulama beg[2]) ode u Erzirum za namjesnika, a na njegovo mjesto dogje naš zemljak Sofi Ali beg.[3]) Odakle je upravo rodom nijesam mogo doznati, ali se drži, da je iz Podrinja. Sam prigjevak »sofi« (pobožni) svjedoči nam, da se, puno nije zanimo ratovanjem. O dvogodišnjoj njegovoj upravi ništa nam ne bilježe pristupna vrela.

Ali bega je zamijenio Zulkaderlu Mehmed han, koji je umro u Sarajevu, a ovoga Hadim Ali beg, koji je brzo premješten za namjesnika u Budim. Za njim je došo Sofi Mehmed beg, koji takogje kroz kratko vrijeme Bosnu ostavi i ode u Arad za namjesnika.

Godine 1551. (959.) na Bosni nalazimo po drugi put Hadim Ali bega.[4]) Prve dvije godine njegova begovanja protekle su u miru sa susjednim pokrajinama.

Istom 1553. Ivan Hoisić, kapetan bana Nikole Zrinskoga, provali u Krajinu s dosta jakom vojskom, te pohara neke palanke po granici Bosne. Čuvši za to kliški sandžak Malkoč beg naturi se za njim u potjeru. Da mu ne izmakne preko granice i ne od-

[1]) Tijelo mu je prenešeno i pokopano u posebnom turbetu kod Gazi Husrev bega.

[2]) Ulama beg bio je perzijski namjesnik u Azeri-Bajdžanu. Kad je pano u nemilost šahovu prebjego je sultanu pod okrilje, koji ga odmah uvrsti megju svoje namjesnike. Ko neustrašiv junak borio se na strani Turaka kod zauseća Bagdada i poslije kod obrane Vana.

[3]) On je ko odžami oglan otišo u Carigrad, gdje se uzgojio u naukama. Bio je uzgojitelj Selima II., a onda beglerbeg u raznim pokrajinama ko u Diari-Bekiru, Misiru i drugim vilajetima. Pošto nije volio nikakovih vezirskih ceremonija, nego živio skromno i mirno, Arapi su ga u Kajru pozvali »kilon ili kejlun«, što mi nekako zvuči na grčki, u Kamusu toj riječi nema traga.

[4]) Ovom prigodom sagradio je u Sarajevu lijepu džamiju kod vladine palače, koja se zove po njegovu imenu Alipašina džamija i takogje jednu džamiju u Kladnju. U isto vrijeme neki Ferhat beg sagradio je u Sarajevu Ferhadiju džamiju i u Tešnju.

nese plijen opremi Malkoč na menzile Hasan agu, bivšeg blagajskog bešlagu i Mehmed agu, ćehaju ključkoga s malom konjicom, da presretnu Hoisića i napadajima zaustave, dok on stigne s glavnim četama.

U po noći dostignu turci Hoisića čete. Boj se zametne, u kome Hrvati budu poraženi, da je sam kapetan jedva umako preko granice s nešto družine. Malkoč beg spremi sve odsječene glave sa sužnjima u Carigrad i izvješće o pobjedi; za to bude imenovan namjesnikom bosanskim, a Ali bega pozove sultan u rat na Perziju. Kad izuzmeno Sinan bega (892.) za koga se ne zna sigurno je li s naše gore list Malkoč beg je drugi namjesnik Bosne, koji je niko na našoj grudi, i to u Duzi kod Prozora, po kojoj ga neki zovu Dugalić. Od sada naši zemljaci preotimlju mah na namjesničkoj stolici u Bosni.

O Malkoč begovu namjesnikovanju turski zgodopisci ništa ne bilježe, dok hrvatski navode, da je mnogo jada nanio hrvatskoj Liki i Krajini neprestano provaljujući preko granice.

Do sada je bila stolica bosanskih namjesnika u Sarajevu, a Malkoč beg ju je prenio u Travnik, da mu je lakše pružati se prama hrvatskoj granici.

Malkoč beg je utvrdio Sinj i naselio ga bosanskim muslomanima.

Malkoč bega zamijeni opet naš zemljak Kara Osman han, sin vezira Kara Mustafa paše[1]) i sultan Sulejmanove sestre Šahi-Huban. Nu brzo ga smrt zatekla u Skoplju, u selu Kopčićima, gdje je u posebnom turbetu pokopan, koje se i danas nalazi u dobru stanju.

Za njim na Bosnu dogje 1555. Kara Mustafa beg Sokolović[2]), član glasovite porodice, kako ćemo kasnije vidjeti, koja je dulje

[1]) Po Munedžim-baši zvao se Japalak, a po nekim vrelima Palak. Savremenici tvrde, da je Osman han bio osobiti ljubimac sultan Sulejmanov. Mogo je biti namjesnik, gdje je god htio, za to je na vlastitu želju cijeli život probavio ko beg od Inebahta, Moreje i Bosne. Kad je bio u Inebahtu više puta otvorio je egipatsku haznu, uzo novaca po volji i na malo papira napiso potvrdu, koju je sultan uvijek primio bez prigovora. Vele, da je Sulejman u srdžbi više puta reko sinovima. »Nemojte me srditi, jer ću Kara Osmana učiniti svojim našljednikom«.

[2]) On je rogjeni brat ponosnoga junaka Divane Husrev paše Sokolovića, koji je sve Sokoloviće izveo na put. U povijesti poznat je pod imenom Lala Kara Mustafa paša. Da je bio vješt vojskovogja, najbolje nam svjedoče naslovi, koje mu povjest daje; na ime: osvojitelj Kipra, Širvana i Georgije. Na više godina bio je zamjenik velikog vezira, ali veliki vezir nije mogo postati radi spletaka u saraju proti porodici Sokolovića.

vremena tresla sudbinom ne samo Bosne i Hercegovine, već i ogromne turske carevine. Za svoga begovanja sagradio je lijepu džamiju na rogjenoj grudi u Rudome i privezo uz nju lijep vakuf. Sultan ga pozove u Carigrad za ugojitelja sinu Sehinšahu, a na Bosnu opremi 1557. Hamza bega[1]), serhatskog plemića i junaka. Megju tijem umre veliki vezir Rustem paša Opuković[2]), a na njegovo mjesto zasjede Ali paša Praćić, Debeli. Prve tri godine živio je u miru za susjednim zemljama. Istom 1560. okupi vojsku oko sebe, pa se zaputi preko Save i prodrije čak u Kranjsku. Tu ga dočeka Zmaj Vuk Branković[3]) s brojnim četama i potuče hametom. Nu Branković, nehtijući se zadovoljiti samo pukom pobjedom, udari u potjeru za Bošnjacima i sjavi do Sarajeva, koje popali i porobi. U bojazni, da ga ne presretne turska vojska brže bolje vrati se preko Save s bogatim plijenom.

Tom prigodom strašno je nastradao Gazi Husrev begov vakuf. Mnogo dragocjeno oružje i posugje iz vakufske riznice odnio je Branković sa sobom.

Za njim došo je na Bosnu Hasan beg Sokolović[4]), sin glasovitoga Tavil Mehmed paše Sokolovića, ali ga brzo zamijeni 1562.

Premda je po mnijenju mnogih historičara bio jedini vrijedni našljednik Mehmed paše, Visokoga. Umro 1580. ko našljednik velikog vezira.

[1]) Neki ga bilježe Bihar-oglu (Biharović). Na Krajini u Kamengradu (valjda na ..dnom mjestu!) sagradio lijepu džamiju, koja se i danas u dobru stanju nalazi.

[2]) Rustem paša je rodom Skradinac, iz kliškog sandžaka, koji je punih petnaest godina ko veliki vezir upravljo Sulejmanovom carevinom. Koliko ga je sultan cijenio najbolje nam svjedoči činjenica, što mu je svoju miljenicu i jedinicu dao za ženu. Mudro raspolažući financijama mnogo je doprinio Sulejmanovim osvajanjima. Nebrojeno blago ostavio je iza sebe u državnoj blagajni. Tako je izišo ko najbolji turski financier na glas, kome nema premca u cijeloj turskoj povjesnici. Umro je 1560. u Carigradu. Imo je mlagjega brata Sinan pašu, koji je bivo veliki admiral i za Sulejmanove odsutnosti zamjenik u Carigradu. Umro u časti II. vezira u najljepšim godinama 1554. u Carigradu, od koga se puno očekivalo.

[3]) Da nije on Vuk Jajčanin, o kome pjeva narodna pjesma, da je s Gjerzelezom megdan dijelio. Narodna predaja o postanku Velikih Drveta u Sarajevskom polju možda je skopčana s ovim dogagjem.

[4]) On je jedan od trojice naših Gazi Hasana; imenom Hasan paše Tira i Hasan paše (Predojevića?) o kojima ćemo kasnije čuti, koji mogu doći u red najvećih junaka svìju vremena. Ovaj Hasan, koji je poslije posto paša i napokon jedva pod stare dane vezir, vojevo je preko četvrt vijeka u Ugarskoj, gdje je u raznim prigodama pod Temišvarom, Hatvanom i dr. počinio vanredna junaštva, ali ko Mehmeda Visokoga sin nije mogo naprijed radi dvorskih spletaka. Dvanest rana, koje je zadobio u raznim bitkama, ponio je sa sobom u grob. Bivo je namjesnik naizmjence u Budimu, Temišvaru i dr. vilajetima.

(970.) Sinan beg Bajramagić[1]), zet Sokolovića. U njegovo vrijeme uregjene su granice izmegju Bosne i Venecije (Mletaka) i to ravno od Une do Jadranskoga mora.

Megju tijem umre veliki vezir Semiz Ali paša Praćić Hercegovac[2]), a na njegovo mjesto zasjede Mehmed paša Sokolović, Visoki. Nakon dvije godine Sinan beg bude premješten na Hercegovinu, kojom je upravljo preko dva decenija, a zamijeni ga Mustafa beg Sokolović.

On odmah sakupi oko sebe Bošnjake, pa udari na Krupu 1565, koju branjaše Matija Bakić. Premda je dva put pretežnija sila pod vodstvom Herbarta Auersperga na vrijeme pošla Krupi u pomoć, nije se usudila udariti na Bošnjake, već se povukla pod Ostrožac. Videći kapetan Bakić, da se ne može održati provali iz grada i pokuša se spasiti bijegom, ali u valovima Une nagje smrt 23. maja reč. god. Eto tako Krupa, a za njom (Novin?) pripoji se Bosni. Na to je Mustaj beg prešo Savu i robio po Hrvatskoj.

Naredne godine diže se stari Sulejman, pa VI. put sagję u Ugarsku. Ovaj put bila je meta Egra (Erlau). Dakako i bos.-hercegovačka vojska sudjelovala je na toj vojni pod zapovjedništvom Mustaj bega Sokolovića i Sinan bega Bajramagića. Pošto je tvrgja Siget odavno turcima trn u oku, odlučiše najprije nju osvojiti, pa tada bez poteškoća saći pod Egru. Nu to nije bio tako lahak poso. Junački ban Nikola Zrinski s tri hiljade Hrvata

[1]) Pripovijeda se, da je Sinan beg bio veoma ružan i crn u licu. Kad je Mehmed paša, Visoki postao veliki vezir pozvo je Sinan bega i sestru, da ga posjete u Carigradu. Jednom, da je iskuša, reče sestri u četiri oka: »Kako si mogla izabrati onog crnog ugursuza za muža? Nego znaš što; ja ću tebi dati, koga god hoćeš od stambulskih lala i paša.« Na odregjen dan i mjesto reče joj da dogje, kuda će proći svi stambulski plemići, pa koji joj se dopane neka baci na njega zlatnu jabuku, da se zna na koga je pano izbor. Tako se dogodi, Sve što je od oka i plemena prošeta ispred nje, a Sinan beg najzadnji. Mudra Sokolovićka baci na njega jabuku, što je Mehmed pašu većma iznenadilo. Na pitanje: za što je opet Sinana odabrala, reče: »U mojim očima nema nijedan pristaliji i vrijedniji za me od moga Sinana.« To se Mehmedu veoma dopane, pa je bogato darova i opremi sa Sinanom na Hercegovinu. Sinan beg je sagradio lijepu džamiju u Čajniču, gdje je i pokopan sa ženom, i džamiju u Nevesinju.

[2]) Rodom je iz Praće (megju Sarajevom i Goraždom). Kako je bio rijedak čovjek svojom korpulentnošću, tako je i njegov konj Labud bio rijedak primjer megju konjima. Savremeni turski i evropski povjesničari ne mogu se nahvaliti njegove dobroćudnosti. Osim toga bio je veliki šaljivdžija. Nekakov pisac poslije njegove smrti sakupio je cijelu zbirku šala i dosjetaka, koje potiču od njega. Sultan Sulejman ga je veoma cijenio. Iza Opukovića zasjeo je na stolicu velikih vezira i do smrti 1562. vlado na opće zadovoljstvo prijatelja i neprijatelja.

[illegible] je [illegible] Siget [illegible] se [illegible] iz Bosne. Iza [illegible] 31. dan umre Sulejman pod Sigetom, a mudri i odvažni [illegible]ović, da se ne bi uskomešala vojska, što bi moglo dovesti do velikih neprilika, zataji sultanovu smrt i s mjesta opremi po [illegible] punca Selima II., da odmah dogje u vojsku.

Megju tijem u ime cara naregjivaše i izdavaše zapovijedi na sve strane. Niko za to nije znao, osim njega i njegova sekretara Feridun bega. Sokolović odluči po što — po to osvojiti Siget, pa u ime carsko dijelio je stroge ukore vojsci i bezima, koji su srtali bez obzira na tvrde sigetske zidine. Videći Zrinski, da ne može spasiti grada provali iz tvrgje i nagje smrt sa cijelom družinom.

Zadovoljan sa osvojenjem Sigeta vrati se Sokolović s mrtvim carem put Carigrada.

Mustaj beg[1]) za zasluge pod Sigetom posto je beglerbeg budimski, a na Bosnu imenovan brat mu Mehmed beg Sokolović, s kojim se Bošnjaci vrate u domovinu.

Istom u Biogradu, kad su stigle vijesti, da se sultan Selim primiče, razglasi Sokolović nakon 40 dana Sulejmanovu smrt i dolazak novog sultana.

Tome lukavo i odvažno izvedenome djelu nema primjera u svjetskoj povjesnici. Slava Sokoloviću!

Godine 1568. (976.) kliški sandžak Ferhat beg Sokolović diže vojsku, pa udari preko Dalmacije put Zadra. Nemogavši Zadru ništa učiniti osvoji usput Zemunik, Ozren, Brodin i Bijelu Stijenu.

Dvije godine kasnije zagrebački kanonik Franjo Filipović sakupi oko sebe brojnu vojsku, pa provali u tursku Krajinu. Hercegovački sandžak Sinan beg i kliški sandžak Ferhad beg dočekaju ga kod Ivanića i hametom potuku. Sam kanonik i više od 1000 Hrvata pade u sužanjstvo. Franjo Filipović svojevoljno pregje na islam, dobi ime Mehmed i ziamet na Krajini. Poslije je mnogo jada ko musloman nanio hrvatskoj Krajini. Od njega vuku lozu današnji begovi Filipovići.

Godine 1574. (982.) Mehmed beg bude pozvan za lalu (uzgojitelja carevića) u Carigrad, a na Bosnu dogje kliški sandžak Ferhat beg Sokolović.

---

[1]) On je punih osam godina pašovo u Budimu. Osobito je poznat ko darežljiv vezir. Nerćesija u svojoj »Hamsi« u prvoj knjizi posvetio mu je nekoliko stranica, [illegible] je ko dobrotvoru ovjekovječio uspomenu. Godine 1574. (982.) posto je žrtva [illegible] pašinih protivnika na dvoru ko namjesnik u Budimu, gdje sagradio banju, [illegible] se dobar dio i danas nalazi u dobru stanju.

Nijedan bosanski namjesnik nije bio silniji i moćniji od njega. Dvorska mu je svita bila mnogobrojna. Kad je ulazio u Travnik pred njim se nosilo 700 bajraka. Pratilo ga je do tri stotine deli leventa u odijelu od vučine pod željeznim kalpacima. Sva ta družina bila je, kakono se veli od zla oca, a od gore majke., Delijama i sejmenima nije bilo broja ni karara.

Ferhat beg odmah naredne godine[1]) okupi oko sebe bosanske akindžije i krenu put hrvatske Krajine. Kod potoka Radonja sukobi se s generalom Herbartom Auerspergom i potuče ga do nogu. Sam general poginu na bojnome polju, a sin mu Vuk Engelbert pade u Sokolovića sužanjstvo, koga dade na otkupe za toliko novaca, da sagradi krasnu džamiju i nabavi joj vakuf. Po Pečujliji otkupnina dosegla je svotu od 30.000 dukata. Ta je džamija Ferhadija u Banjojluci. Tom je prigodom osvojio Cazin i Bužim.

Godine 1577. diže se opet put Krajine, pa osvoji redom palanke Mutnik, Ostrožac, Veliku Kladušu, Štublić, Peći i Podzvizd.

Razorivši Gvozd zaputi se put Dubovca, ali general Ivan Farenberg preteče ga kod Korane i nakon ljuta okršaja Ferhat beg bude prisiljen na uzmak.

Za vojne Kevenhüllerove 1578.[2]) pane Cazin, Zrin i Bužim opet u ruke kršćanske, ali Ferhat beg pod jesen iste godine sagje u Krajinu, pa ponovno osvoji izgubljene palanke i postavi u njih jake posade[3]). Pri tome su ga pomagali vlasi, koje je dovo iz Stare Srbije, da mu vuku topove i grade utvrde. Napokon se prevari, pa im povjeri takogje neke palanke, da se nasele i čuvaju ih od napadaja. Čim se Ferhat beg vratio u Travnik, odmah se oni obrate na Farenberga, da mu izruče Ostrožac i ostale palanke.

---

[1]) Iste godine dogragjena je velika ćuprija u Višegradu, koju je o svome trošku sagradio Mehmed paša Sokolović, Visoki. To je gordi spomen, koji još i danas podsjeća putnike na negdanju moć Sokolovića.

[2]) Iste godine Bosna bude podignuta na »mevlevijjet« posredovanjem Mahmudi Bedruddin efendije, učitelja velikog vezira Mehmed paše Sokolovića. Od sada sarajevske kadije nose naslov mule. Prvi mula je Bali efendija, Sarajlija.

[3]) U isto vrijeme šejhi Hamza Orlanović-Posavljak, našljednik Husamuddina Ankarevije u Brusi zabrazdi preko granica šeriata te bude pogubljen u Carigradu pod Tahtel-Kalom. Sarajevski mula Bali ef. i Ćafi ef. Skopljak po nalogu šejhul islama zapute se u Posavinu, pa pogube 12 šejhi Hamzinih pristaša, a ostali se razbjegnu na sve strane. Kako ćemo poslije čuti s pogibijom Hamzinom skopčano je ubojstvo velikog vezira Mehmed paše Sokolovića. Muvekit veli, da se još dan-danas u Posavini nalazi duga uzrasta, kratke pameti i pokvarene vjere dervišina, koji tajno propovjedaju Hamzina načela. U čemu se Hamza udaljio od šeriata nijesam mogo doznati.

Ugovor je bio potpisan u Beču i Gracu. Nu čini se, da mu je Ferhat beg pomrsio osnove. Od osvojenih gradova bude sastavljen novi sandžak, a Ostrožac je posto sijelo sandžak bega.

Godine 1579. oktobra 11. dan iza ićindije na divanu u visokoj Porti jedan bosanski spahija (iz Vučitrna?) prosu drob najslavnijemu veziru turskoga carstva Mehmed paši Sokoloviću, Visokome. Mehmed paša spada u svijetskoj povjesnici u red prvih državnika i diplomata, dok mu u povijesti turskoj nema premca, a u prošlosti naše grude svojom slavom i veličinom može se postaviti o bok jedino Tvrtku Ponosnome.

Ako se može Tvrtkovo kraljevanje nazvati zlatnom dobom u povijesti Bosne i Hercegovine, mislim, da Sokolovića vezirovanje slobodno smijem obilježiti srebrenom dobom. U ovo vrijeme naša je grudica igrala prvu ulogu u širokome turskome carstvu. Njezini sinovi rasijani na tri kopna stajali su na čelu državi i vojskama. Sve stranice turske povjesnice u drugoj polovici XVI. vijeka pune su imena Sokolovića, Opukovića i ostalih-ića. Jedni su brali lovore po srednjoj Aziji, drugi u zemlji Faraona, a treći po Europi ko gospodari mora i kopna. Od godine 1544. sve do Mehmed pašine smrti sjedili su na stolici velikih vezira naši zemljaci. Kroz to razdoblje većinom veziri pod kubetom rekrutirani od naših begregja. Kroz to razdoblje većinom admirali vojskovogje i drugi viši državnici i časnici-bilo je lišće s naše gore. Naročito pod zaduje dane Sulejmana I. i Selima II. kad je Sokolović u istinu carevo. To je onaj Sokolović, koji je reko evropskim poslanicima:

»Nek me ne srdi Europa, jer mogu na štetu njojzi
Dignut neprelazan zid po megji carstva sveg«

To je onaj Sokolović, koji je reko hametom potučenu admiralu Kilič Ali paši: »Ne kloni duhom, ako bude od potrebe, ja ću udariti u lagje srebro mjesto gvoždja, atlas mjesto platna, a svilu mjesto lana«. Usprkos svima poteškoćama preko zime sagradio je 200 ratnih brodova i s potpunom vojničkom plaćom u Carigradu uzdržo preko zime 40.000 vojnika, koji su se vježbali za osvetnu bitku.

To je onaj Sokolović, koji je ozbiljno snovo o panislamističkoj državi, a do to postigne odlučio bješe na jugu prokopati Sueski kanal, a na sjeveru spojiti Don sa Volgom, da pospiješi komunikaciju megju Carigradom, Indijom i Turanom. To je onaj Sokolović, koji je moć turske carevine iza Sulejmana uzdržo na visini

sve do zadnjeg časa, da se od njegove smrti računa nazadak iste, a ne od smrti Sulejmanove.

A sada da vidimo okle potječe taj veliki čovjek. Tavil (Visoki) Mehmed paša Sokolović rodio se u Sokolovićima u više gradskom kotaru. Porodica Sokolovića bila je dosta ugledna na taj kraj i dijelila se na dvije loze. Jedna loza imala je odžak u Rudome, iz koje potječu Deli Husrev paša i Lala Kara Mustafa paša a druga u Sokolovićima, iz koje potječu on, Lala Mehmed paša, Mustafa paša, Ferhat paša i Derviš paša. Murat paša beglerbeg jemenski i Mustafa paša beglerbeg budimski ne zna se kojoj lozi pripadaju. Nu obje loze sastajale su se na trećem koljenu. Hasan paša i Ibrahim han sinovi su Tavil Mehmed pašini, a veliki vezir i pjesnik Husrev paša bi će, da je unuk Deli Husrev pašin.

Po Muvekitu Tavil Mehmed paša je sin Ahmed bega Sokolovića, a ta tvrdnja osniva se na vakufnami (zadužbenoj povelji) koju je Mehmed paša potpiso. Dakle on je bolje znao: ko mu je otac, već mletački kroničari, za kojima su se poveli neki novi povjesničari kao Zinkeisen i dr. koji hoće, da je Mehmed rogjen u Trebinju, da je bio kršćanin, pa čak i diaconus u nekakovu manastiru.

Mi smo na svome mjestu donijeli odlomak iz zakonika, ko se smije u Bosni i Hercegovini uzimati u adžami oglane, a taj zakon i vakufnama dovoljna su svjedočanstva, da su neosnovana naklapanja talijanskih zgodopisaca, koji se u opće megju se veoma razilaze o Sokolovića porijeklu.

Mehmed paša je ko adžami oglan opremljen u Carigrad s Kara Mustafa pašom, i to po svoj prilici na zahtjev Deli Husrev paše, koji je na 30 godina prije njihove pojave na političkom poprištu bio II. vezir u cara Sulejmana.

Budući je bio duševno darovit, a na oko pristo junak, nije nikakovo čudo, što je brzo napredovo u častima. Godine 1546. bio je admiral, za tijem malo beglerbeg od Rumelije. Kod osvojenja Temišvara za zasluge posto vezirom, a godine 1561. pokloni mu Sulejman svoju unuku, kćerku Selima II. imenom Esmi-han i imenova ga našljednikom velikog vezira.

Iza smrti Semiz Ali paše Pracića napokon postane veliki vezir, koju je čast obnašo neprekidno za tri cara Sulejmana I. Selima II. i Murata III. punih 16 godina na ponos i radost prijateljima, a na čudo i žalost neprijateljima, dok ne umrije od uboda osvetničkog mača fanatičnoga dervišine.

O njegovoj smrti puno se toga nagagjalo, a još se i danas nagagja. Jedni misle, da je sultan Murat začetnik njegova umorstva, pošto nije znao, kako će se riješiti na drugi način Sokolovića, koji je bio moćniji nego sam sultan. Zinkeisen tvrdi, da su ga makli s površine Lala Kara Mustafa paša Sokolović i zemljak mu slavni admiral Pijale paša, da se dokopaju više časti ne pazeći, da je 1573. umro Pijale paša, dakle šest godina prije Mehmeda, dok opet neki hoće, da se sve bilo urotilo proti njemu.

Bi li se moglo umorstvo Mehmed pašino dovesti u savez s pogibijom šejhi Hamze Orlanovića i progonstvom njegovih učenika? To mi se nekako čini najvjerojatnije, kad uzmemo u obzir porijeklo i zavičaj Sokolovićeva ubojice. Bosanski spahija, lišen timara, pripadnik derviške kaste, a to sve nas i nehote navodi, da u njemu tražimo Hamzeviju i fanatičkoga osvetnika. Za takav čin imade dosta primjera u povijesti islama: haridžije i prve kalife.

Što se tiče Mehmed pašina života i karaktera, predaleko bi zašli, da se upustismo u raspravu, samo ćemo toliko natuknuti, da se evropski povjesničari dijele u dva tabora. Dok ga Gerlah i Garzoni strašno osugjuju, Floriani, Ranke i svi turski povjesničari jednoglasno slave ga ko značaj-čovjeka, rodoljuba i diplomata[1].

Šta je Sokolović učinio za našu grudu? Osim monumentalne višegradske ćuprije načinio je u svom zavičaju džamiju i musafirhanu, kojima je za uzdržavanje privezo velika imanja u Ugarskoj. Sokolović nam je učinio, da smo zaigrali prvu ulogu u smjesi naroda turske carevine, da iza njega sinovi iz naših krajeva još polu vijeka tresu sudbinom ogromne države.

U Sokoloviću je izvor veličine našega ponosa, koji je tri vijeka prkosio istoku i zapadu. A sada da završimo ovako:

Dok povijest po istini veličinu rada sudi,
Nosioče velke misli! doć ćeš u red prvih ljudi.
A sudba je našeg roda, da narodim drugim daje
Velikane, po kojima zapad, istok nas poznaje.
Mi smo mali, al u nama veliki se ponos budi:
Što smo bare drugom komu velikijeh dali ljudi!

Tri godine iza Sokolovića smrti 1582. Bosna je službeno podignuta na beglerbegluk. Bosanske namjesnike do sada mi smo

[1]) Sokolović i Bismark po velikim osnovama i djelima dosta su slični. Onaj veliki vezir u tri cara, a ovaj kancelar u tri cara. Prvi panislamista, a drugi pangermanista; oba moćna, da im ni carevi ništa ne mogu učiniti. Sokolović najveći turski državnik. Bismark najveći njemački državnik i t. d.

po uzoru drugih zvali i pisali begovima, premda je megju njima i prije bilo više paša, pa čak i vezira.

Ferhat beg Sokolović zadnji je beg, a prvi paša bosanski.

I do sada Bosna se računala uvijek vilajetom, a bosanski namjesnik „primus inter pares“ prama hercegovačkim, kliškim zvorničkim i novopazarskim bezima. S tijem je činom Bosna samo podignuta službeno megju beglerbegluke i prihodi bosanskih namjesnika povećani, dok su i nadalje rečeni sandžaci ostali neovisni o bosanskom beglerbegu. Kad su pripojeni direktno Bosni čuti ćemo kasnije (u XIX. vijeku.)

Rečene godine sklopljen je mir izmegju Austrije i Turske, tako je bojno oružje otpočinulo izmegju obje države, a Bošnjaci smirili se na neko vrijeme.

Megju tijem je Ferhat paša premješten za namjesnika u Budim, a na Bosnu opremljen Kara Ali paša. O njegovu pašovanju ništa se ne zna ko ni o njegova našljednika Šehsuvar paše.

Godine 1588. (997.) opet dogje na Bosnu Ferhat paša, kojom prigodom prenese stolicu bosanskih namjesnika iz Travnika u Banjaluku, da mu je lakše pružati se prama Krajini i Hrvatskoj. Nu opet se brzo vrati u Budim, gdje ga iz potaje probode jedan njegov rob.[1])

Njega naslijedi na Bosni naš zemljak Halil paša, koji umrije u Banjojluci.[2]) Za njim je došo Sofi Mehmed paša, za koga neki misle, da je bivši bosanski (958.) namjesnik Sofi Mehmed beg. Ni o njegovoj upravi ne zna se ništa, a to nam je najbolji znak, da je samo klepet oružja budio turske povjesničare na rad.

Ovom prigodom mislim, da je vrijeme upoznati se s bosansko-hercegovačkom vojskom, koje ustroj duboko zasijeca u razvoj i materijalno stanje naših zemalja.

Ko što sve osvojene pokrajine, tako su Bosna i Hercegovina podijeljene na lenska imanja. Lenska imanja: timar ili ziamet jesu

[1]) Ferhat paša je amidžić slavnoga Mehmed paše, a stariji brat Derviš paše, koji je kasnije bio veliki vezir. Ferhat paša je po svoj prilici žrtva neprijatelja Sokolovića porodice. Bio je veliki rodoljub ponosan junak i dobar vojskovogja. Od njega se mnogo izgledalo, ali smrt u napunu muževne dobe pomrsila mu je račune. Njegovi potomci nastanili su se u Banjojluci, gdje su uvijek igrali prvu ulogu, dok nijesu izumrli koncem prošloga vijeka. Ferhat paša je zakopan u turbetu kod džamije u Banjojluci.

[2]) Halil paša je po svoj prilici rogjen u Lipčima u gradiškom kotaru, gdje je sagradio i džamiju, da se oduži svome zavičaju. On je bio carski zet i badžanak Ibrahim paše Novišeherljanina. Nekoliko puta je bio admiral. Tijelo mu je sahranjeno u posebnom turbetu izmegju Banjeluke i Gornjeg Šehera.

po shvaćanju turskih državnika tako zvano „mali mukatle" ratno dobro (Schlachtgut) što se vojsci dijeli ko nagrada za zasluge u boju od osvojene pokrajine.

Kad su Bosna 1463. i Hercegovina 1483. panule pod okrilje turskih careva poznato je, da je ogromna većina pučanstva prešla na islam. Bosansko-hercegovački plemići ne samo, da su zadržali svoje posjede, nego su takogje odmah uvršteni u red lenskih vitezova. Uz naslov beg data su im i lenska imanja, da služe u turskoj vojsci. Dakako tom je prigodom i više Turaka obdareno lenskim imanjima ko na pr.: Skender beg Mihael-oglu dobio je ziamet Veselu Stražu u Skoplju ili carski silahdar Kara Davud bosanski alajbegluk sa ziametom od 50.000 jaspri (akčeta).

U glavnome su dvije vrste lenskih dobara i to krluč-timar i krluč-ziamet. Timar se zvao od 3000 jaspi do 19.999, a ziamet od 20.000 naprijed.

Svaki posjednik lenskoga imanja, spahija ili zajim, uživo je doživotno i našljedno (u muškoj lozi) prihod od dobivenog zemljišta. Spahija od 3000 jaspri išo je sam s konjem i obskrbom na vojsku, a za svakih 5000 jaspri više moro je sa sobom povesti po jednog oboružana i obskrbljena vojnika. Tako je spahija vodio najviše trojicu, a zajim najmanje četiri, a kadkada prama veličini lena po 10 ili 15 vojnika. Vojnici, koje su zajimi i spahije sa sobom vodili, zvali su se „džebeli" (zamjenici).

Svaki lenski vitez morao je uvijek biti pripravan, da potpuno opremljen na mig pogje pod sandžak (zastavu)? Oružje im je bilo luk (Bogen), strelica (Pfeil), lako koplje kratak mač ili sablja, buzdohan (Streitkolben) i laki okrugli štit. Odijelo pako bilo je dolama, čakšire i turban (u najstarija vremena), dok su poslije kacige (Piekelhaube) ili kalpak od razna krzna sasvim preoteli mah. Zajimi su nosili i panciere i odijevali se raskošno u srebro i zlato. Konj ili at od plemenite rase bio je ponos svakoga spahije a čistoća i oprema prava radost.

Lenska su dobra dijeljena po selima, koja su sastavljala jednu nahiju, kojom je upravljo pod raznim nazivima (subaša, kapetan, muselim) najstariji član iz najuglednije porodice u nahiji (župi).

Distrikt, koji je obuhvato više takovih župa zvao se sandžak (standart). S njim je upravljo beg, pred kojim se nosio jedan tug (konjski rep) kao znak dostojanstva. Sandžak begu su bili podregjeni alajbezi (pukovnici), a ovima čeribaše (satnici).

Više sandžaka sačinjavalo je u vojsci jedan beglerbegluk, kojim je upravljo u početku paša sa dva tuga, a poslije (u Bosni redovito) vezir sa tri tuga. Bosanski beglerbeg u vojničkim stvarima bio je podčinjen beglerbegu od Rumelije (Europske Turske), a ovaj opet serdari ekremu, koji je redovito bio i veliki vezir.

Na zapovijed subaše kupile su se spahije, pa se pridružile alajbegu. Alajbezi predvodili su ih sandžak begu, a ovaj beglerbegu od Rumelije, a ovaj opet serdari ekremu. Tako su za kratko vrijeme sve spahije mogle doći na odregjeno mjesto.

Koliko su Bosna i Hercegovina mogle dignuti konjanika, to se ne može tačno odrediti, ali sigurno smijem ustvrditi u ovo vrijeme i poslije sve do Hećimoglije, da su mogle izvan svojih granica uvijek opremiti od 15—20.000 pa katkad i više, kako ćemo kasnije čuti.

Što se tiče oružja, odijela, opreme konjske i vrsnoće naše su spahije uživale dobar glas u turskoj vojsci.

Krluč-ziameti (ratna imanja), koja su kao leno prelazila s oca na najstarijeg sina, glavna su podloga bosanskome plemstvu, koje je od pada bosanske kraljevine do Omer pašinih vremena vodilo glavnu riječ u zemlji. Starješine moćnih begovskih porodica bili su „ajani vilajet" (velikaši pokrajine), koji su se sastajali po jedan put u godini na sabor kod valije (namjesnika).

Druga vrsta bosansko-hercegovačke vojske zvala se akindži. To su takogje konjanici. Akindžije nijesu imale ni lena ni plaće nego kao dobrovoljci išli su u rat i životarili od ratnog plijena i grabeža iz susjednih neprijateljskih pokrajina. Za osobite zasluge u boju dobivali su lenske posjede u osvojenim zemljama, gdje su mnogi našli i novu postojbinu. Na taj način Bosna i Hercegovina koncem XVI. i početkom XVII. vijeka naselile su dosta gradova po Ugarskoj i Hrvatskoj. Dakako da je megju naseljenicima bilo i dosta plemića, jer ziameta u domovini nijesu mogli svi imati.

Glavna sijela Bošnjaka i Hercegovaca preko Save bila su Budim, Temišvar, Arad, Kaniža, Egra, Osijek, Požega, Janok (Gjur) i t. d.

Treća vrsta konjaništva zvala se bešlije. Čini se, da su oni bili državni plaćenici u pograničnim palankana, da suzbijaju navale iz susjednih pokrajina.

Od pješadije možemo istaknuti azebe (pandure) i domaće jenjičare (baše) kojih su age i drugi zabiti sjedili su Sarajevu. Prvi su čuvali utvrde i klance na granici i bili su državni plaće-

nici. Oni nijesu išli u rat sve do početka našeg vijeka, dok su drugi isto tako bili plaćenici pod uvjetom, da uvijek na zapovijed jenjičarskog age u Carigradu moraju poći na vojsku.

Osim tih beglerbezi, sandžak-bezi, alajbezi i drugi bezi s velikim ziametom izdržavali su i vodili na vojsku odregjen broj konjanika ili pješaka pod raznim imenima delija, sejmena, pašalija džebelija i t. d.

U kratko rekuć: bilo pod ovim, bilo pod onim imenom, osim hodža, imama i mujezina, čini se, da su svi muslomani Bosne i Hercegovine bili vojnici s koljena na koljeno sve do polovice ovoga vijeka.

Godine 1000. (1591.) dogje na Bosnu za namjesnika Gazi Deli Hasan paša. Kako se razabire iz naslova bio je zaslužan i neustrašiv junak. Čim je austrijski poslanik u Carigradu saznao za Hasan pašino naimenovanje, odmah zatraži od porte, da ga svrgne s Bosne, jer inače o miru ne će biti zbora, pošto je Hasan paša bio poznat kao ratoboran duh, kome se ne da mirovati. Nu sve to ništa nije pomoglo, jer je Hasan na dvoru imao zalegje u dvojici zemljaka; na ime za njega se zauzimo veliki vezir Hrvat Sijavuš paša i carski prvi savjetnik Derviš aga Bejezidagić, Mostarac. Na to primjećuje Čatib-Čelebi: dok je njih dvojice, nije mu se ni najmanje trebalo bojati, da ga ko makne s Bosne.

Zbilja časom se obistini slutnja poslanikova. Čim Hasan okupi oko sebe Bošnjake i Hercegovce, zape mu oko za tvrdi grad Bihać. Bez duga promišljanja krene na čelu vojske put Krajine. Najprije osvoji grad Ripač, a onda porenu dalje prema Šturliću i Blagaju na Korani robeći i paleći oko kupe i Korane.[1]) O toj vojni turska vrela ništa nam ne bilježe.

Naredne godine u proljeće opet Hasan paša digne vojsku, pa sagje u Krajinu. Najprije zapremi Goru i Hrastovicu. Za tijem jedan dio vojske s topovima opremi pod Bihać 10. juna 1592. Poslije tri dana dogje sam s ostalom vojskom te ga obsjede sa svih strana. Kapetan Josip Lamberg branio je Bihać. S početka — sve poruke Hasan pašine kapetanu i posadi, da predadu grad, nijesu ništa koristile. 14. juna u nedjelju obori se Hasan sa svom silom na grad i poče ga biti sa svih strana žestokom vatrom. Napokon uvidi Lamberg i posada, da se ne mogu oprijeti pašinoj sili, pa predadu grad (pod uslovom, da im, dade slobodan prolaz) 19. juna rečene godine.

[1]) Lopašić. Bihać i bih. Krajina str. 87.

Lopašić veli, da je paša darovao Lamberga obilatim darovima i zlatnom odorom, a sudce odijelima od atlasa i predbacuje im izdajstvo, dok turski savremeni povjesničari o tome ništa ne znaju.

Od Bihća i okolišnjih gradova postroji se novi sandžak sa sijelom s početka u Bihću, a poslije na Udbini i drugim gradovima. Prvim sandžak begom bude imenovan Ferhad pašin delibaša Rustam beg.

Domaći pisac Knežević navodi, da je iste godine senjski knez Bartušić zauzeo Klis, ali da ga je malo za tijem Hasan paša ponovno osvojio. Klisu je na vrijeme stigo u pomoć general Lenković, ali ga Hasan paša razbije 27. maja i svu mu potuče družinu. U tome kreševu pogino je senjski biskup i dva kanonika, a sam Lenković jedva iznio živu glavu. Ni o tome dogogjaju turska vrela ništa ne pišu.

Odmah nekako iza pada Bihća diže se Hasan paša s vojskom, pa pregje Kupu kod Petrinje, da robi po Hrvatskoj. Hrvatski ban Tomo Erdödi-Bakač dočeka ga s dosta brojnom vojskom. Bitka se zametnu kod Bresta, u kojoj Hasan paša izvojšti pobjedu.[1]) 2000 Hrvata pokri bojno polje, a 200 ih pade u sužanjstvo sa šest topova. Sužnje, topove i 22 zastave opremi paša u Carigrad s porukom, da mu se odmah gleda pomoć, jer da će mu Hrvati vratiti šilo za ognjilo, ali pašine poruke ostale su neuslišane.

U nadi, da će mu rumelijska vojska doći u pomoć naredne godine u proljeće opet s 10.000 Bošnjaka i Hercegovaca pregje Kupu kod Petrinje, pa obsjedne Sisak. Veliki vezir Hrvat Sijavuš paša imenova Girli Hasan pašu beglerbegom od Rumelije i opremi ga Bošnjacima u pomoć. U Srijemu stigne glas u rumelijsku vojsku, da je velikim vezirom postao Sinan paša, a beglerbegom od Rumelije sin mu kukavni Mehmed paša, a Girli Hasan paša, da odmah ide u Temešvar za namjesnika. Vojska mora čekati

[1]) Pečujlija opisuje nam ovaj Hasan pašin polazak na vojsku ovako: Iza osvojenja Bihća bješe se spremio Hasan paša, da provali u Hrvatsku. Slučajno me tada s poslom put nanio u Bosnu. Došavši u Banjaluku vidim na mejdan razvijene bajrake, iznesene tugove, uregjene sandžake, sve alaj po alaj islamske vojske poredan, borije, bubnji i talambasi ore se na sve strane. Kad upitah za uzrok rekoše mi: Hasan paša ide na vojsku. U to me pašine age i kabidžilbaše spaze, pa znajući, da me paša voli, svrnu me i odvedu k njemu. Paša sjegjaše pod sabljom i u čizmama u pročelju divanhane (predsoblja). Pošto se samnom ispita za zdravlje i lijepo me počasti, uzjaha na ata i ode na vojsku.

novog beglerbega. Eto tako udes Gazi Hasan pašu s Bošnjacima postavi na kocku.

U to prispije brojna kršćanska vojska pod zapovjedništvom Tome Erdődija pod Sisak. Videći Gazi Hasan paša, da mu pomoći nema i znajući, da je neprijateljska vojska četiri puta pretežnija, ipak ne htjede uzmaknuti preko Kupe nego pod svojim geslom „Soko leti perjem, a junak s veledušjem", zametnu krvavu bitku. Nu ovaj put bojna sreća okrene mu legja, a Bosna i Hecegovina skupo platiše sa 7000 junaka i vitezova drzoviti ponos Hasan pašin 22. juna 1593. Od prvaka tude plati glavom sam Hasan paša,[1]) hercegovački namjesnik Mehmed beg, kliški sandžak Sultan-zade Mustafa paša, krčki sandžak stari Memi beg, zvornički sandžak Sinan beg i cvijet bosansko hercegovačkih begova i spahija. Ovom prigodom su osvetili Hrvati krbavski poraz upravo poslije sto godina (1493.)

Hasan pašu zamijeni na Bosni Sarhoš Mustafa paša Ajaspašić[2]).

Osokoljeni sisačkom pobjedom Hrvati poprime ofenzivu. General Lenković sakupi do 10.000 vojnika, što konjanika, što pješadije, pa udari 5. novembra 1593. na Bihać. Hrvatski pisci tvrde, da je Lenković po noći unišao u Bihać, porobio ga i sve turke isjeko bez milosrgja, dok turska vrela pišu, da su obje hrvatske vojske od Bihaća i Nove Petrinje suzbijene. Mi ćemo samo toliko reći, da je Lenković zbilja provalio u Bihać u onim danima, ne bi ga ostavio bez velika jada, jer je Bihać uvijek bio, a naročito tada važna tvrgjava na Krajini.

Mustafa paša na čelu bosanske voiske ponovno udari na Sisak i osvoji ga iza petdnevne obsade. Iza toga je oplijenio zagrebačku županiju.

[1]) O porijeklu Hasan pašinu narod pripovijeda u Krajini, da je rodom iz Lužaca u kotoru Sanski Most i da se zvao Predojević. Za narodnom predajom poveli su se i domaći pisci Lopašić, Knežević i Muvekit. Nu savremeni turski povjesničari Ćatib-Ćelebi i Pečujlija, koji je Hasan pašu osobno poznavao i prijateljivao s njime piše ga Hercegli Gazi Hasan paša, dok ga ostali pisci Hercegli Teleli Gazi Hasan paša ili Hercegli Deli Gazi Hasan paša, ali svi mu pred ime stavljaju Hercegli-Hercegovac. Po svoj prilici s Derviš pašom Mostarcem došo je u Carigrad kao »adžami oglan« u atmejdan saraje i s njime skupa izobrazio se na državne troškove, jer, kako smo napomenuli Derviš aga mu je bio zalegje na dvoru. U dvoru je obnašo čast čekrkčibaše. Prva mu je služba bila u provinciji begluk u Segedinu, odakle je za zasluge imenovan bosanskim beglerbegom.

[2]) On je bivšeg velikog vezira Arnaut Ajas paše sin, a bratić tadanjeg velikog vezira Sinan paše; sarhoš-pjanac.

Poraz pod Siskom, smrt Hasan paše i dvaju carskih sestrića sandžak bega hercegovačkog i kliškog duboko se kosnu sultana, pa odmah opremi glavom velikog vezira da osveti taj gubitak. Više o miru nije bilo govora.

Od ovo doba ratuje bosansko-hercegovačka vojska na ugarskom tlu, a mi ćemo se samo u toliko zabaviti s tijem ratovanjem, koliko zasjeca u naše prilike ističući djela vojskovogja i junaka iz naših krajeva.

Godine 1594. pridružila se naša vojska Sinan paši pod Osijekom. Sarhoš paša bude odregjen za čarkadžiju.[1])

Posljedice te vojne bile su, da su Turci osvojili Besprem i Polatu, a izgubili Janok (Gjur) i Stolni Biograd.

Kod obrane Stolnog Biograda budimski beglerbeg Hasan paša Sokolović, sin slavnog Mehmed paše, počinio je veliko junaštvo. U najljućem kreševu izgubivši dva konja ispod sebe i zadobivši tri teške rane s nekoliko delija očajno se boreći prokrčio je put kroz neprijateljsku vojsku i umaknuo u Budim. Turski povjesničari pišući o ovom dogagjaju isporegjuju ga s bajoslovnim herojima Istoka s Rustemom Zalovim i Madi Kerbom.

Jajački arkiv pod tom godinom bilježi, da je ban Lenković zauzeo Petrinju, Sisak i Kostajnicu, koju su opet Turci osvojili.

Naredne godine opet nalazimo naše spahije u Ugarskoj. Kršćani su obsjedali Ostrogon i Hatvan. Mehmed paša, sin velikog vezira i Hasan paša Sokolović priteku Hatvanu u pomoć. U prvom okršaju Hasan paša zadobije dvije rane, ali ne htjede uzmaknuti, već sa svojim delijama udari na topove, koje brzo zauze. Arnautski „gazija" Mehmed paša misleći, da Sokolović bježi u strahu okrenu legja, a za njim sva rumelijska vojska i pobježe prama Budimu. Videći neprijatelj šta bi pokupi zadnje sile, pa navali na Sokolovića, ali junak ne uzmaknu. Megju tijem provali posada iz grada, te u zajednici s Hasan pašom izvojšti sjajnu pobjedu. Dok se to zbivalo pod Hatvanom, Mustafa paša s našom vojskom stigo je pod Ostrogon. Prije sebe iz Bosne bješe opremio jedan bajrak bosanske i jedan smederevske raje u svemu 2000 momaka tako zvanih salahora Ostrogonu u pomoć, ali raja, čim je došla na lice mjesta, prešla je na neprijateljsku

[1]) Dužnost je bila čarkadžija ići pred vojskom, uhoditi neprijateljske utvrde i opkope i zametati kavgu. Narodna pjesma veli: Čarkadžije bitku zametnuše; Čarku feleć rukam raznesoše.

stranu i u zajednici počela obsjedati grad. Na vijesti, da se Mustafa paša primiče Ostrogonu kršćanska vojska osokoljena rajom krene mu u susret. Na Mohaču pridruži se Mustafa paši i Girli Hasan paša temešvarski, koji idući prama Ostrogonu u zajednici udare na neprijatelja i prisile ga, da uzmakne prama Komoranu.

Dok je bosanska vojska boravila u Ugarskoj, general Lenković dogje s velikom vojskom pod Sisak, gdje nagje samo prazne zidine, jer bosanska posada umače prije preko granice pretvorivši cijeli grad u prah i pepeo.

Videći posada u Novoj Petrinji, da će na nju doći reda ostavi grad i skloni se u Kostajnicu, koju obsjedne Lenković bez uspjeha.

Mustafa pašu na Bosni zamjeni Mihalidži Ahmed paša 1595. (1003.).

Iste godine ponovno zavojšti serdar Sinan paša na Ugarsku. Kod osvojenja Teta Bošnjaci su bili karakoldžije, a kod obsjedanja Gjura (Janoka) prriječili su pomoćne čete od Komorna i ujedno navaljivali na grad. I ovom zgodom Gazi Sokolović počinio je velika junaštva, za što je napokon jedva promaknut na čast beglerbega od Rumelije. Poslije dvomjesečne obrane Gjur pane opet pod tursku vlast.

Tom prigodom Ahmed paša bude imenovan muhafizom u Osijeku, a bosanskim namjesnikom Husejin paša Bajramagić. I njega nalazimo u Budimu, gdje se pridružuje spomenutom strašivcu Mehmed paši, koga otac bješe postavio za serdara, da priteče u pomoć Ostrogonu, u kome bješe beg i muhafiz junački Kara Ali beg Malkoč,[1] sin bivšeg bosanskog namjesnika Malkoč bega.

Ispod Ostrogona opet pobjegne kukavni serdar ostavivši na cjedilu Lala Mehmed pašu Sokolovića i Hasan pašu Tira. U prvom okršaju hotimice nagje smrt junak Osman paša Čarkadži govoreći: Bolje je poginuti, već lopovsku (serdarevu) zapovijed slušati."

Megju tijem opet Hrvati pod vodstvom Zrinskog, Lenkovića i Erdödija navale na Petrinju, koju branjaše bihaćki sandžak Rustem beg s malom posadom. Kad Rustem beg podlegnu teškim ranama, ostali provale iz grada i svi junački izginu.

[1]) Ćatib-Ćelebi veli, da se zvao Sokolović i da je bio bližnji rogjak Lala Mehmed paše Sokolovića, I. str. 78.

Husejin pašu Bajramagića[1]) naslijedi Smajil paša, kome domaći pisci daju prigjevak Arpad. Sigurno nekakov poturčeni Magjar. Nu brzo ga zamijeni Ajardi Mehmed paša, a ovoga Hafiz Ahmed paša 1596. (1004.).

Iste godine postao je veliki vezir naš zemljak Ibrahim paša Novošeherljanin.[2])

U isto vrijeme Hrvati navale na Klis. Paša opremi svoga ćehaju s vojskom, koji ih razbije. Do dvije hiljade pokri bojno polje, a tri stotine pade ih u sužanjstvo. Megju ostalijem i dva plemića, kojima se ime ne spominje. Odsječene glave i zarobljenici opremljeni su sultanu na dar.

Kad sultan Mehmed III. krene u Ugarsku, da osveti prijašnje poraze i steče staru slavu turskome oružju, naredi Hafiz Ahmed paši, da osvoji Petrinju, ali paša desiv se štrašivica iza okršaja bajagi, da spasi topove sa svojim delijama, pobjegne u Kostajnicu. Videći šaka neprijatelja, da u istinu paša bježi, naturi se za njim u potjeru i toliko nanese jada, da je jedva sam umako u Kostajnicu. Bošnjaci, ostavljeni pod Petrinjom bez vojskovogje, napuste obsadu, pa svaki ode za svojim putem.

Pisac Nuhbetut-tevariha i pašin rogjak baca krivnju na Bošnjake, ali dok to dokazuje, sam pada u protuslovje, jer da nije paša kriv, ne bi bježo iz Banjeluke u Novi Pazar i tamo ostao cijelu zimu šaljući isprike u Carigrad. A mi dobro Hafiz pašu poznamo, jer se i poslije kao muhafiz podunavlja kod Nikopolja nije junački ponio već opet vatru tabanima, pa bježi, a tu nije bilo Bošnjaka.

U carskoj vojni pod Egrom (Erlau) sudjelovali su glasoviti velikaši iz naših krajeva, na ime iz uže Hrvatske Dalmacije, Bosne, i Hercegovine: veliki vezir Ibrahim paša Novošeherljanin, našljednik velikog vezira Sinan paša Čigala, Novljanin, beglerbeg od Rumelije Hasan paša Sokolović, beglerbeg od Anatolije Lala Mehmed paša Sokolović, beglerbeg od Karamanije Hrvat Kujudži Murat paša i glasoviti povjesničar kao defterdar Ibrahim ef. Pečujli.

[1]) Husejin paša je brat bivšeg bosanskog namjesnika i četvrt vijeka hercegovačkog sandžaka. U Taslidži (Plevlju) sagradio je lijepu džamiju i uz nju ostavio dobar vakuf. Misli se, da je prije njega Taslidža bila seoce, a on da ju je podigao megju varoši.

[2]) Novi Šeher, varošica megju Tešnjom i Zepčem.

Tom prigodom je Egra pala pod tursku vlast i razbijena velika ćesareva vojska. Hasan paša Sokolović za junačke usluge dignut je na čast IV. vezira i serdara evropske vojske. Jadnom bosanskom namjestniku Hafiz Ahmed paši bude povjereno, da čuva dunavski vilajet, a na Bosnu imenovan 1596. (1005.) Hodaverdi paša, koga neki bilježe Hodadâd. Njemu odmah bude naregjeno, da ide čuvati Budim s Bošnjacima. Pod Budimom bez uzroka je svrgnut, a na njegovo mjesto imenovan Idris paša, koji diže bosansku vojsku ispod Budima, pa se pridruži serdaru Saturdži Mehmed paši kod Zemuna. Bošnjaci su sudjelovali kod osvojenja Teta i obrane Gjura (Janoka). Tom prigodom 1597. (1006.) postade bosanskim namjesnikom glasoviti junačina Hasan paša Tiro,[1]) koji dvije godine svoga pašovanja provede u neprestanim ratovima po Ugarskoj.

Najprije ga nalazimo, gdje Temišvaru dolazi u pomoć i suzbija neprijatelja; za tijem gdje obsjeda Vac. Preko zime boravio je ko muhafiz u Stolnom Biogradu, odakle je priteko u pomoć Budimu, kojega bješe stisla ćesareva vojska sa svih strana. U očajnom okršaju zadobio je tešku ranu, ali i protjero obsadu ispod Budima.

Tiru pašu zamijeni opet naš zemljak Ahmet paša Dugalić, a ovoga brzo Mostarac Derviš paša Bajezidagić 1599. (1008.). Iste godine na Mohaču pridruži se zemljaku velikom veziru i serdari ekremu Ibrahim paši Novošeherliji s bos.-herc. vojskom, te cijelo ljeto vojeva po Ugarskoj. Preko zime opremi serdar Derviš pašu, da čuva Temišvar po Ćatib Celebiji, a po Muvekitu Stolni Biograd.[2])

Tude njegovim posredovanjem bude Papa predana i 2000 francuskih plaćenika s potpunom plaćom primljeno u tursku vojsku, koji su se uvijek junački borili na strani Turaka i sačuvali čast svoga oružja. Ostatci ostataka od ovih plaćenika izginuli su pod Hoćimom za velike Osmanove vojne na Poljsku.

Naredne godine sa istim serdarom nalazimo ga kod obsjedanja Kaniže, gdje se osobito odlikuje sa svojim junacima.

Naši glasoviti zemljaci sudjelovali su pod Kanižom: veliki vezir i serdar Ibrahim paša, beglerbeg od Rumelije Lala Mehmed paša Sokolović, beglerbeg od Pećuha Hasan paša Tiro, beglerbeg od Dijari Bekira Kujudži Murad paša, beglerbeg od Bosne Derviš

[1]) I naše narodne pjesme sa zanosom pjevaju o njemu, (Smajilagić Meho zab. Kraus.)

[2]) Muvekit odnekle navodi, da im se vogja zvao Kardinal.

paša, beglerbeg od Temišvara Ahmed paša Dugalić, defterdar Mehmed paša Kljunović, Murteda paša Novošeherlija serdarov bratić i Deli Nusuh paša Sigetski. Dakle svi prvaci bili su naši zemljaci. U isto vrijeme vezir Hasan paša Sokolović bio je serdar na Istoku, a našljednik i zastupnik velikog vezira u Carigradu Halil paša Bošnjak.

Iza zauzeća Kaniže serdar opremi Derviš pašu, da čuva Egru, a na Bosnu imenova Sofi Sinan pašu. Nu brzo ga zamijeni Tatar Mehmed paša, koji u proljeće 1601. (1010.) dobi zapovied da ide Kaniži u pomoć, koju branjaše lukavi junačina Hasan paša Tiro. Dok su Bošnjaci stigli pod Kanižu, Tiro uredi posao sa svojom družinom suzbivši svojom lukavosti veliku vojsku. To Tirovo djelo možda je najveće junaštvo, što ga je igda izvojštilo tursko oružje. Fajizi veli, da je Zrinski prorekao taj nevjerojatni poraz pred ratnim vijećem u Beču govoreći:

Ja umujem, da je pametnije
Na polju se s lavom ogledati,
Več u škripcu lukavu lisicu
Potjerati, a ne uhvatiti.

Pod lavom je mislio serdara pod Budimom, a pod lukavom lisicom u škripcu Tira u Kaniži, jer ga je Zrinski ko zemljaka dobro poznavao i na godine se s njim preganjo po granici Hrvatske.

Iste godine umro je u Biogradu Ibrahim paša, veliki vezir i serdari ekrem.[1])

Tatar pašu zamijeni po drugi put Derviš paša Mostarac, koga nalazimo s našom vojskom kod obsjedanja Stolnog Biograda.

Koncem godine 1602. opremi Carigrad glasovitog razbojnika Dželali Hasan pašu za beglerbega u Bosnu, koji je bio na glasu

[1]) Kako smo prije spomenuli rodom je iz Novog Šehera, kasabice megju Tešnjom i Žepčem, gdje je za uspomenu sagradio lijepu džamiju. Kao adžami-oglan došo je u Carigrad, gdje je izobražen u atmejdanskoj školi i kao silahdar primljen u dvor. Godine 1579. stupio je u javnost ko aga jenjičarski, a dvije godine poslije imenovan beglerbegom od Rumelije. Godine 1582. podignut je na vezirsku čast i opremljen u Egipat za namjestnika. 1585. pokorio je u Siriji Druze i uspostavio red i mir, a za tijem se vratio u Carigrad, gdje se oženi sa sultanijom Ajišom i stupi kao III. vezir pod kube (kupulu,) dok naponon 1595. postade veliki vezir. Tri puta je obnašo tu čast i s njome zauvijek priklopio oči. Po sudu svih povjesničara bio je valjan vojskovogja i državnik, ali spletke na dvoru priječile su mu razviti slobodno djelovanje za dobrobit države. Pečujli, Ćatib Čelebi i Fajizi upravo u svijesde kuju njegov karakter navagjajući više zgoda, u kojima se ponio kao veledušan, darežljiv, plemenit, dobroćudan i milosrdan čovjek ne samo prama svojima, već i prama neprijateljima.

ko glava hajduka u Anatoliji pod imenom Karajazidži Hasan. Prije nego nastupi bosansku granicu opremi svoga ćehaju Kurda za muselima u Sarajevo, a drugog povjerenika u Banjuluku. On sam na serdarevu zapovijed, a na svoju žalost, morade odmah iz Novog Pazara preko Biograda krenuti u Ugarsku.

Čim Kurd ćehaja stiže u Sarajevo, odmah poče haračiti bez milosrgja. Ogorćenje po čaršiji raslo je s dana na dan, a kad ćehaja na pravdi Boga sveza nekoga kožara i povede u tamnicu bukne ustanak po svemu gradu. Svjetina navali na ćehajinu kuću pa je zapali, a neki softa Halil Stonjanin ubije Kurd ćehaju.

U isto vrijeme i Banjalučani protjeraju pašina muselima. Sam paša u Ugarskoj nije bio bolje sreće. Sad se pokoravo, a sad nije hotio znati za serdara. Kad bivši bosanski beglerbeg Derviš paša Mostarac junački poginu na Margaretinu otoku, Deli Hasan u stisci izgubi većinu svoje razbojničke družine.

Pod jesen serdar Sokolović vrati se u Biograd na zimovište, a Hasan paša u Banjaluku. Prva njegova nasilja osjete Banjalučani, što prouzroči ponovni ustanak. Na čelo ustaša postavi se neki prvak Sefer beg, koga narod proglasi pašom i namjesnikom, osim toga narod spremi tužbu serdaru Sokoloviću u Biograd s molbom: da im s kine s vrata Deli Hasana. Serdar je dobro znao, kako stoji Deli Hasan u milosti kod dvora, za to se ustručavo proti njemu poduzeti ma kakav korak.

Megju tijem dogje do očite bitke izmegju paše i ustaša. Na obje strane prosulo se dosta krvi, ali izvježbana pašina eškija u prvom okršaju porazi slabo spremljene ustaše. Nu malo za tijem ustaše se bolje naoružaju, pa potuku pašinu družinu tako, da je sam jedva umako preko Drine. Sve mu je dobro postalo plijenom ustaša.

Pošto se serdar nije hotio zauzeti za njega, tuži Deli Hasan iz Biograda svu Bosnu sultanu. U Carigradu stvar se riješila ovako: Deli Hasana[1]) premjeste u Temišvar, a na Bosnu opreme po drugi put vezira Ahmed pašu Dugalića 1604. (1013.).

[1]) Dok je još Deli Hasan u Bosni bio šurovo je s Mlečanima i papom, da im za stanovitu svotu novaca izda Herceg-Novi i Sinj. Hrvat Kujudži Murat paša uhvati mu pisma, koja su išla u Temišvar. Murat paša to javi serdaru Sokoloviću, a ovaj namigne nezadovoljnim Temišvaranima, koji ga napadnu, kad se vraćao iz lova, i potuku mu pristaše. Deli Hasan opet umakne, u Biograd, gdje ga serdarov zastupnik Hasan paša Tiro baci u zatvor i cijelu stvar javi u Carigrad, odakle dodje zapovijed, da se ubije on i bratić mu Kučuk beg. Eto tako 1605. svrši Deli Hasan ponesav teška rana na srcu, što mu se prilika ne pruži, da se osveti Bosni.

Iste godine umro je bivši vezir Hrvat Sijavuš paša,[1]) a imenovan velikim vezirom Javuz Ali paša Malkoč. Nesmiljena smrt pokosila je te godine i glasovitog vezira Halil pašu.[2])

Još se Ahmed paša ne bješe ni smirio na Bosni, kad dobi zapovijed, da se s bosanskom vojskom pridruži serdaru i velikom veziru Javuz Ali paši Malkoču, kojega preko volje spletkari na dvoru opreme u Ugarsku mjesto na Istok, kako je želio. Razjareni Malkoč svrgne namjesnika velikog vezira Hafiz Ahmed pašu i naredi mu, da odmah ide u Bosnu za namjesnika, a na njegovo mjesto postavi Sofi Sinan pašu. Nu Hafiz paša oprije se želji Malkočevoj ne pazeći ništa na prijetnje, jer je dobro znao, kako je u Bosni pašovati. Krijući se po Carigradu i izgovarajući danas ću, sutra ću, isposluje preko carskog hodže carsko ručno pismo, u kome se Malkoču strogo nalaže, da se udalji iz Carigrada, jer inače može ga glave stajati. Osim toga sam neizkusni car imenuje Hafiz pašu zamjenikom velikog vezira. Tu veliku uvredu ponosni i bijesni Malkoč nije mogo podnijeti. Od muke se razboli na putu i iza kratkog bolovanja umrije u Biogradu 28. safera 1013 (25. jula 1604.)[3])

Na mjesto njega je imenovan velikim vezirom opet naš

[1]) Službeno izvješće i ostale povjesti bilježe, da je rodom Hrvat. »hrvatijjulasul«. Valjda je kao ratni zarobljenik došo u Carigrad, gdje je primljen kao plemić u carsku školu. Godine 1567. protekcijom Sokolovića izagje iz dvora kao veliki miriahor- (natkonjušnik). Za tijem je postao beglerbeg od Rumelije, a onda vezir i napokon 1582. veliki vezir. Nu nakon dvije godine poteže se u mir bez razloga ustupivši mjesto Uzdemuru Osman paši, dok opet 1585. uze žezlo u ruku. U tri navrata sjedio je na stolici velikih vezira 6 i po godina. Bio je oženjen sultanijom Fatimom na koje je ime sagradio lijepu medresu u Carigradu. Vele, da je bio veoma miran i do skrajnosti pravedan vezir.

[2]) Halil paša je rodom iz Bosne. Došao je u Carigrad ko odžami-oglan za Sokolovića vremena, gdje se izobrazio na državne troškove. Godine 1590. izišao je iz dvora kao silahdar. Za tijem je 1594. postao vrhovni admiral, vezir pod kubetom i carski zet. Bio je više puta zamjenik velikog vezira, a kao II. vezir 19 redžeba spomenute godine umro je dosta mlad.

[3]) On je član glasovite porodice Malkoč. Kao »odžami oglan« došao u Carigrad i naobrazio se na državne troškove. God. 1601. u julu (1010.) u muharemu izišao iz saraja kao namjesnik Egipatski, odakle je nakon tri godine pozvan za velikog vezira. Bio je veoma ponosit i drzak, da ga se svak uvodio. Da pače ni velikom defterdaru nije dopuštao da sjedi pred njim, već držeći ga na nogama, davo mu je naredbe. Neprestano je vodio sa sobom šest dželata, da se pokaže strašniji svijetu. Na cielom putu od Carigrada do Biograda morali su ga ljudi nositi pod svilenim baldahinom u šikli-tahterevanu.

Sada na stolicu velikih vezira zasjede stari Hrvat Kujudži Murat paša.

Mir izmegju Austrije i Turske značio je za naše spahije idite kući, pa plandujte, a za historičara znači veliku oskudicu u vijestima, jer turska i domaća vrela slabo se bave unutarnjim dogagjajima, a naročito kulturnim razvitkom. Za to se sad za sad moramo zadovoljiti s ono malo, što nam Muvekit bilježi, a to su samo suhoparna imena namjesnika bez ikakova prismoka.

Gjurdži pašu naslijedi po drugi put zamjenik velikog vezira Sofi Sinan paša; nu brzo ga izmijeni Mustafa paša Olovčić. Za njegova pašovanja nastane potres u Dalmaciji, u kojem je strašno nastradao grad-Novi.

Njegov cijeli godišnji promet od 44 tovara jaspri potrošen je na popravak. U blizini Novoga na morskoj obali velika solnica, koja je nosila čisti prihod od 4—5 tovara jaspri za cijeli poškomet hoda povukla se u more. Tako se prihod znatno umanjio na štetu države. U to pane poda nj španjolsko brodovlje. Pošto se hercegovački paša nalazio u to doba u Erdelju, paša Olovčić opremi bosanskog defterdara s nešto vojske, koja suzbije Španjolce.

Godine 1609. pašu Olovčića zamijeni na Bosni Ibrahim han Sokolović, sin Mehmeda Velikoga, a unuk Selima II. ali iza kratkog vremena vrati se po drugi put paša Olovčić u Banjaluku.

U to umre veliki vezir Hrvat Kujudži Murat paša,[1]) zadnji glasoviti državnik i vojskovogja iz naših krajeva, kojim graničimo srebrenu dobu bosanske prošlosti i ujedno slavu i moć turskoga oružja. Kanunom od godine 1021. (1612.) odžami oglanima zatvo-

---

[1]) Rodom je Hrvat iz Like. Iz saraja stupio u javnost kao časnik plaćenih spahija, za tijem 1553. postao ćehaja-beg egipatskog namjesnika Mahmud paše, a po smrti ovoga 1562. stupio u red begova u Misiru. Sa Sinan pašom vojevo u Jemenu, gdje je postao beglerbeg i namjesnik. Poslije je bio više puta namijesnik u Halepu, Erzirumu, Merašu, Kramaniji i Diari-Bekiru, gdje je 1584. panuo u perzijsko sužanjstvo. Kad je sklopljen mir s Perzijom vratio se u Carigrad, odakle je otišao za namjesnika na Cipar (Kibris) Za tijem je postao vezir i beglerbeg od Rumelije, koju je čast na godine obnašao na ponos turskom oružju. Napokon je postao veliki vezir u 86. godini života. Kroz četiri i po godine vezirovanja udušio je sve ustanke u Maloj Aziji i uništio nevjerojatan broj dželalija (do 100.000 na broj). Kažu, da je bio veoma pobožan i pravedan čovjek. Sablja mu je bila glasovitog islamskog vojskovogje Halid-ibni-Velida (r. a.). Mnogo je postio i u osam dana po jedan put bi hatmu proučio. Na privatnoj gostbi u Diari-Bekiru u 90. godina života postao je žrtvom otrova. Na smrtnom času napisao je dulji testament na sultan Ahmeda.

riše se vrata od saraja, kamo su Bosna i Hercegovina do sada slale sinove, da se naobražavaju u nauci i bojnoj umjetnosti.

Koliko se naše zemlje od 1544.—1612. (950.—1020.) liferovale Turskoj velikih državnika i vojskovogja, neka mi ovdje bude dozvoljeno nabrojiti ih po dostojanstvu:

I. Veliki veziri:

1. Rustem paša Opuković (1544.—1560.).
2. Semiz Ali paša Praćić (1560.—1564.).
3. Tavil Mehmed paša Sokolović (1564.—1579.).
4. Sijavuš paša (u tri hova vlado 7 godina, umro 1594.
5. Ibrahim paša Novošeherlija (u tri hova vl. 4 god. umro 1600.).
6. Javuz Ali paša Malkoč, (umro 1604.).
7. Lala Mehmed paša Sokolović (1604.—1607.).
8. Derviš paša Sokolović (umro 1607.).
9. Kujudži Murat paša (1607.—1611.).

II. Našljednici velikih vezira.

1. Pertev paša (1562.).
2. Lala Kara Mustafa paša Sokolović (umro 1580.).
3. Halil paša (1594.).

III. Veziri s tri tuga:

1. Pijale paša (1574.).
2. Kara Mustafa paša (Jurjević?) (1538.).
3. Kara Osman han (1554. umro).
4. Sinan paša Opuković (1553.).
5. Mustafa paša Sokolović (pogubljen 1574.).
6. Hasan paša Sokolović, Gazi (1598.).
7. Ferhat paša Sokolović (proboden 1589.).
8. Ibrahim han Sokolović (namj. bosanski 1609.).
9. Gazi Hasan paša Tiro (1602.).
10. Ahmed paša Dugalić (1612.)

IV. Veliki admirali i namjesnici:

1. Sofi Ali paša (namjesnik u Egiptu 1562.).
2. Murat paša Sokolović (pogino u Jemenu 1569.).
3. Mustafa paša Sokolović (namj. u Budimu 1605.).
4. Oludž Hasan paša (vel. admiral 1587.).

5. Mehmed paša Kljunović (pogino u Ugarskoj 1600.).
6. Husejin paša Bajramagić (bos. namj. 1594.).
7. Gazi Hasan paša (pogino kod Siska 1593.).
8. Derviš paša Bajezidagić (pogino na otoku Sv. Margarete 1601.).
9. Halil paša Lipčanin (umro 1590.).
10. Mustafa paša Olovčić (tadanji bos. namj.)

V. Bosanski namj. s naslovom beg:

1. Malkoč beg (Dugalić?) (1553.).
2. Hamza beg (Biharović?) (1557.).
3. Sinan beg Bajramagić (1562.).

To su oni, koje sam do sada napipao po raznim vrelima i popisima službenim, a koliko ih još ima to će nam pokazati buduća istraživanja.

Dakle kroz sedamdeset godina sjedilo je na stolici velikih vezira devet naših zemljaka, koji su, kroz rečeno razdoblje, 52 godine tresli istokom i zapadom. Trojica su došla do drugoga dostojanstva u državi. Desetorica su bili veziri sa tri tuga, a desetorica namjesnici u velikim pokrajinama, dok su trojica bili bosanski namjesnici s naslovom beg, pred kojima su se nosila dva tuga.

U taj račun nijesu unišli: obične paše, jenjičar-age, sandžakbezi, silahdari i ostali dvorski dostojanstvenici, kojih je bilo na pretek.

Svi su spomenuti velikani bili uz svoju veličinu još valjani rodoljubi, koji su s ponosom isticali svoju domovinu i narod, da pače neki su u tome pretjeravali kao Mehmed paša Sokolović i drugi.

Eto to je srebreno doba naše prošlosti, s kojom bi se i veći narod mogao ponositi!

Godine 1612. dogje na Bosnu Karakaš Mehmed paša, kojega brzo zamijeni Skender paša Pečujli, a ovoga Abdulbaki paša.

Nu godine 1616. opet se vrati na Bosnu Skender paša. U njegovo vrijeme sandžak kliški Piri paša na pravdi Boga pogubio je glasovitog Zulfikar pašu Atlagića, koji je na daleko bio poznat kao hanedan (gostoljub) i sirotinjska majka.

Na zapovijed iz Carigrada Skender paša odvede bosanske spahije put Besarabije, da tamo uduši ustanak sa Sarhoš Ibrahim pašom Memibegovićem. Tu su naši stari opet proslavili svoje oružje; za to Skender paša dobi vezirluk i vrati se u Bosnu 1617.

U proljeće naredne godine kao serdar bosanske i rumelijske vojske zaputi se, da pokori Kozake, ali nije došlo do rata, jer njegovim posredovanjem bude sklopljen mir megju Turskom, Poljskom i kozačkim hetmanom. Kao iskusan vojskovogja Skender paša ostade za namjesnika u Odžakovu (Oziji), a s Bošnjacima po treći put dodje na Bosnu Mustafa paša Olovčić. Nakon dvije godine 1619. zamijeni ga Ibrahim han Sokolović, koji odmah odvede Bošnjake u Rumunjsku, da vojuju proti vojvodi Konstantinu i materi mu Duvni, koji pomoću poljskih pomoćnih četa nanesoše velikih jada turskim posadama. Rumunji budu poraženi, a nekakav bosanski spahija Omeraga uhvati žive majku i vojvodu; za to je dobio kao nagradu veliki timar u Bosni.

Sultan pozove Ibrahim hana u svoju svitu, a na Bosnu opremi Mehmed pašu Sikirića.

Kada mladi i energični sultan Osman diže vojsku na Poljsku pozove i Bošnjake, koji se pod zapovjedništvom Mehmed paše pridruže u Bukovini velikoj carskoj ordiji. Pod Hoćimom 16. ševala 1030. (1621.) pogine Mehmed paša Baltadži pogogjen iz grada kuršumom u usta.

Veliki vezir postane Hrvat Dilaver paša, a bosanski namjesnik naš zemljak Bajram paša.

Za njegova pašovanja Dubrovčani su dobili dozvolu, da smiju trgovati po turskom carstvu.

U to su se u Carigradu odigravali krvavi prizori, u kojima na grozan način svršise nesretni sultan Osman, veliki vezir Dilaver paša[1]) i mnogi drugi.

Za njim bude imenovan na Bosnu Sarhoš Ibrahim paša Memibegović, koji dobije naredbu, da odmah Betlenu Gaboru ide u pomoć s bosanskom vojskom.

Upravo su se tada vodili pregovori u Budimu izmegju Sofi Ahmed paše i bečkog poslanika. Betlen i paša Memibegović s namjerom, da prije, već se ugovori mir, štogod privrijede, provale u Štajersku, pa je opljačkaju uzduž i poprijeko.

Još se Ibrahim paša ne bješe ni vratio iz Ugarske, a na Bosnu dodje po drugi put Bajram paša.

[1]) Rodom je Hrvat. Iz saraja stupio u javnost 1612. kao namjesnik kiparski; za tijem je bio namjesnik u Diari Bekru i u Bagdatu. U bitci pod Hoćimom postao veliki vezir. Godinu i šest mjeseci drmo je turskom carevinom za vlade sultan Osmana. U jenjičarskoj buni 1622. poginuo od ustaškog mača. Savremena turska vrela vele, da nije bio osobito valjan državnik, već da je bogatstvom pokrivao mahane i nedostatak u diplomaciji.

U njegovo vrijeme na zahtjev spahija u Carigradu plati glavom naš zemljak i bivši veliki vezir Davud paša[1]) kao faktični katil (ubojica) sultan Osmanov.

Bajram pašu brzo zamijeni (pošto se nije znalo u Carigradu ni ko pije ni ko plaća) naš zemljak i dobrotvor Murteda paša Novošeherljanin.

Dok je hercegovački sandžak boravio s vojskom u Ugarskoj nekakav Kopuzdžić odmetne se u hajduke i sabere oko sebe cijelu četu razbojnika. Ucjenjivanje trgovaca i dočekivanje putnika dozlogrdi stanovništvu, pa opremi mahzar (tužbu) Murteda paši u Banjaluku. Na to paša odmah opremi nekoliko valjanih deli leventa, da ga dovedu živa ili mu donesu mrtvu glavu. Kad se Kopuzdžić nije hotio na lijep način predati, delije navale s oružjem u ruci, pa mu odsijeku glavu i donesu je paši, a družinu mu svu rąztjeraju.

Dugotrajnim čarkanjem izmegju Krajine i Granice jako su bile nastradale krajiške utvrde; za to se Murteda paša odmah pobrine, pa popravi i utvrdi tvrgjave u Bihću, Tržcu, Cazinu, Bužimu, Stijeni, Kostajnici, Kraljevoj i Lici. Iza toga sagradio je lijepe džamije u Černiku i Herçeg-Novome, a u krčkom sandžaku podigo je iz temelja porušeni grad Vranju.

Godine 1625. kad sultan Murat IV. diže vojsku, da natrag osvoji Bagdat, provali ćesarova vojska u Ugarsku. Na to Murteda paša okupi bosansko-hercegovačke spahije, pa sagje pod Budim, a odavle sjavi pod Filek i tu s Betlenom Gaborom porazi ćesarevce.

Pod Budimom serdar Ahmed paša za velike zasluge oprostio je Bošnjake i Hercegovce od nameta, koji se pobirao pod imenom porez i bedelija.

Murteda paša[2]) za zasluge postane vezir i serdar u Ugarskoj, a na Bosnu dogje Gazi Mustafa paša, iza ovoga Arnaut-oglu Ali

[1]) Davud paša je rodom iz Bosne. Oko 1600. iz čokadara izašao u javnost kao kapudži-baša (nadkomornik.) God. 1604. postao je vezir i beglerbeg od Rumelije. Za tijem je bio kapudan paša (vrhovni admiral), pa opet beglerbeg od Rumelije u bitci kod Hoćima. U jenjičarskoj buni na predlog majke sultan Mustafine postao veliki vezir i spletkom ubio sultan Osmana. Malo za tijem svrgnut i smaknut. Žena mu je bila sestra Mustafina.

[2]) Murteda paša je veoma zanimiva kulturna-historijska ličnost za Bosnu i Hercegovinu; za to mislim, da ne će biti na odmet, ako nekoliko o njemu progovorimo. Rodom je iz Novog Šehera, male kasabice izmegju Tešnja i Žepča, gdje je takogje ugleda svijet njegov amidžić glasoviti veliki vezir Ibrahim paša i brat mu veliki vezir Salih paša, o kome ćemo kasnije čuti. Za Murteda pašine vlade bilo je veoma opalo bosansko pučanstvo, što seobom po Ugarskoj i Slavoniji, što izginulo u neprestanim

paša, kojega za kratko vrijeme zamijeni naš zemljak Bećir paša. Nu i njegovo pašovanje ne potraja dugo, jer veliki vezir Husrev paša Sokolović, dobivši na svoju ruku vogju anatolskih ustaša Abazu Mehmeda, opremi ga u Bosnu za namjesnika 1628. (1038.) Ovaj zakleti neprijatelj jenjičara, čim dogje u Bosnu, odmah dade oduška svojoj mržnji.

U Taslidži, Prijepolju i još nekim gradovima po Hercegovini pogubi usput po nekoliko jenjičara.

Kao čovjek iz naroda s prostim narodom živio je u ljubavi i u slozi, a s moćnim bezima stajao na lijevoj nozi.

Još od starih vremena bezi su imali svu vlast u svojim područjima i služili se s njome kao gospodari ne brinući se puno za carske turali fermane, a još manje za vezirske sitne bujruntije. Sami su sobom kupili državne poreze, a vezirske činovnike ili milom ili silom s malim svotama opremali na trag u Travnik ili Banjaluku.

Abazino naimenovanje držali su poniženjem za Bosnu, a naročito za se; za to mu se nijesu htjeli ni razumiti, a kamo li doći mu na dobrodošlicu i poletiti skutu. Dakako, da je to begovsko ponašanje bilo Abazi trn u oku, koji mu nije dao mirovati. Takov jedan dere-beg bio je starješina Ljubovića porodice Hadži Sulejman beg u Nevesinju.

Pod izlikom, da proputuje Bosnu i Hercegovinu, diže se Abaza iz Banjaluke sa brojnom svitom i delijama, pa sagje na Gacko, gdje razapne čadore na dulje vremena.

Mustaj beg Ljubović, koji je na dugo slovio radi junaštva i bogatstva, slučajno se bješe zavrnuo tada u Gacku na svome imanju. Budući je prije bio bosanski defterdar, držao je, da je Abaza paša naročito došao, da ga uhvati i posiječe, a imanje mu zaplijeni za državu i strpa u svoje džepove. K tome još potican od neustrašivog jenjišara Čolak Osmana Beša jednoga lijepog dana

ratovima izvan domovine. Kako nam glasoviti naš zemljak, a turski klasik Nerćesija pripovijeda u Murteda pašinu »menakibu« (životopis) ovaj vrli paša nastojao je po što, po to umnožiti pučanstvo Bosne i Hercegovine, a tu svoju nakanu provagjao je ovako: gdje bi god čuo, da ima u zemlji cura ili udovica neudana, odmah bi joj, ako je bila siromašna, dao nešto miraza i našo mušteriju (zaručnika) da se uda. Eto tako je što milom, što silom sklopio na hiljade brakova i s tijem velike usluge učinio domovini, a to ga je stalo dosta truda i novaca. Godine 1627. kao serdar i »većili mutlak« (absolutni zastupnik) sklopio je u Budimu ugovor i mir s Austrijom. Poslije je kao vezir pod kubetom u Deli Ibrahimovo vrijeme nedužno platio glavom s bratom Salih pašom.

s 20—30 druga udari na Abazu iz nenada. Nu paša, kao stari hajduk, desio se vješt strijeljanju isto tako i njegove delije brže-bolje dočekaju na strelice i koplja Ljubovića i njegovu družinu. Nešto poubijaju, a nešto obrane, sam Mustaj beg jedva umakne u Nevesinje.

Sada Abaza udari na Ljubovića kulu, pa je porobi, a čeljad odvede u Travnik, gdje ih je na čudo svačije dobro pazio i izdržavao. Ne samo, da nije dalje progonio Ljuboviće, već ih još hvalio svakom prigodom, da su vrijedni i neustrašivi junaci, a za Mustaj bega je govorio, da nije vidio pristalijega i bješnjega viteza.

To su sve bile finte Abazine, da ih namami na lijepak. Napokon mu i pogje za rukom, te nekako ulovi mladog Omer bega Ljubovića, sina Hadži Sulejman begova, kojega lijepo primi i obdari počasnom odorom. Omer beg držeći, da Abaza u istinu iskreno misli, nagovori oca, da dogje u Travnik i pokloni se. paši.

Na koncu i Mustaj beg ugledavši se u druge pane u Abazine pandže.

Sada Abaza počne tražiti u jajetu dlaku, koju zbilja i nagje. Nekakov Hadži Husejin aga Šabanović tuži Ljubovića radi raznih nasilja i prekršaja podmitivši Abazu s pet tovara jaspri. Pred pašom i ertanom Hadži Husejin digne optužbu, da se zulum Ljubovića ne da više trpjeti i da svi zaslužuju smrtnu kaznu. Na to Omer Čelebija stavi uslov, da će svi dati glave, ako to bude istina i obrati se na dvojicu staraca, kojima se Abaza preko svojih ljudi zagrozi smrću, ako ne potvrde sve, što Hadži Husejin kaže. Tako panu Ljubovići u škripac.

Hadži Sulejman beg, Omer Čelebija[1]) i drugi plate glavom, a Mustaj beg na molbu ertana bude poštegjen od smrti, ali za to izgubi sve imanje.

Malo za tijem Abaza digne vojsku na Dalmaciju. Kliški sandžak Ajinehan beg već prije njega bješe sišao pod Zadar.

[1]) Taj žalosni prizor opisuje se ovako: Kad je Omer Čulebija čuo riječi pozvanih svjedoka, proučio je »Amentu billahi« (Vjerujem u Boga i t. d. vjerske uvjete) i počeo slijegati ramenima, a Hadži Sulejman beg proučio ajet (izreku iz Kur-ana): »Fakdi ma ente kadin« (Sudi, ako si kadija i t. d. Na to Abaza odredi, da na oči oca pogube sina, pa onda oca. Videći otac sina pod sabljom krvnika počne plakati, na što sin primijeti: »Ne plači! ovo je mjesec muharem, već znaj da umiremo u Jezidovim šakama! (Ko potomci hazreti Alini u gerbelaskom pokolju). Iza Omer Čelebije ostao je sin u majčinoj utrobi Osman beg, koji je poznat kao pjesnik pod imenom Hilmi. Kad je Abaza svrgnut s Bosne. Nevesinjci su kamenovali Hadži Husejina Šabanovića, a porodicu mu protjerali i zabranili joj za uvijek boravak u svojoj nahiji.

Bogatstvo Zadra primami i Abazu, da mu ode u pohode. Zadarski zapovjednik opremi mu darove s molbom, da pusti grad u miru. Na to Abaza poruči, da mu dopuste samo unići u grad, da prohoda po njemu, pa da će se odmah udaljiti. Nu Zadrani[1]) mu uskrate pristup, a paša se svom silom obori na grad, te ga počne opsjedati.

Megju tijem posredovanjem mletačkog poslanika Abaza paša bude premješten u Vidin, a na Bosnu opremljen 1629. naš zemljak Murat paša, koga brzo svrgne veliki vezir Husrev paša Sokolović, pa opremi Bjelinca Papas-oglu Mehmed pašu. Taj postupak Husrev pašin udario je na negodovanje u Carigradu i u Bosni, jer je Mehmed paša bio poturčenjak i kmetovski sin. Nu na veliku radost naših velikaša nije mu pašovanje dugo potrajalo.

Čim je u Tokatu pogubljen Husrev paša Sokolović[2]), odmah je Papas-oglu (Popović) maknut s Bosne, a na njegovo mjesto opremljen Karajazidži Hasan paša 1631. (1041.).

Za njegova pašovanja platio je glavom u Carigradu naš zemljak veliki vezir Redžeb paša[3]).

Od godine 1620.—1635. Carigrad je bio prava ljudska kasapnica. Sve stranice turske povjesnice pune su imena sve po izbor zaslužnih i vrijednih državnika i vojskovogja, koji su pogubljeni na božijoj pravdi. Megju njima bio je lijep broj naših zemljaka.

[1]) Veli se, da je večina vijeća bila zaključila, da se usliša pašina molba, kad je neki starac primijetio; »Ja ako paša unigje, pa sjede i reče: da ne će izaći; što ćete mu? Ubijete li ga, prekršiste mir; a ko će se usuditi, da ga izbaci na polje? To svi nagju za pametno, pa paši zabrane ulaz u grad.

[2]) Husrev paša je četvrti i zadnji veliki vezir iz porodice Sokolovića. U saraju bio je silahdar, a u javnost stupio kao jenjičar-aga i s Mehmed pašom Čerkezom sudjelovao u vojni na Bagdatu, gdje su obojica lišeni službe. Kad se vratio u Carigrad 1626. imenovan je beglerbegom od Diari Bekra, a malo za tijem postao je vezir i napokon veliki vezir 1627. Odmah mu je povjerena vojna na bivšeg bosanskog namjesnika Abaza pašu, koji bješe digao veliki ustanak u Erzirumu. Na lijep način dobije Abazu na svoju ruku i opremi u Bosnu, da ga učini nepogibeljnim za državu, jer je držao da iz Bosne ne će iznijeti glave. Cijelo vrijeme ratovo je po istoku, gdje ga je napokon stigla i carska sablja. Husrev je bio veoma učen i darovit pjesnik. Njegovi stihovi u perzijskom jeziku možda su najljepši i najuglagjeniji, što ih je rekao jedan Europejac. Za to i nosi naslov: Husrevi-Rumi.

[3]) I on je s naše gore list. U saraju kao bostandži-baša (nadvrtlar) razbolio se i osto hrom u jednu nogu, za za to ga je sultan opremio u mir. Nu malo poslije povjeri mu vojnu da pokori Kozake, gdje se proslavi i za zasluge postane vezir i vrhovni admiral. Godine 1625. imenovan je zamjenikom velikog vezira. Kao prijesni prijatelj Husrev paše Sokolovića diže bajku na Hafiz Ahmed pašu i pogubi ga, pa se sam ogradi velikim vezirom. Nu brzo plati glavom.

[redacted]

Karajazidžiju zamijeni Arnaut Mustafa paša, koji opet brzo ustupi mjesto Karajazidžiji. Za što je Sulejman paša Mostarac na Karajazidžiju donio sa sobom katal-ferman, nije nam poznat uzrok. Dan prije Sulejman pašina dolaska u Banjaluku sazna Karajazidžija za cijelu stvar, pa se sakrije u kuću svoje sestre. Nu Sulejman paša, bojeći se zla Sarajlije Mustafa age Hadžisinanovića, koji je tada bio u Sultan Murata IV. svrha i razvrha, počne pretragu po Banjojluci i tako prisili Karajazidžiju, da pobjegne u planinu Rigan(?), gdje je prezimio u jednoj pećini. U proljeće ga opazi jedan kotlar pred pećinom, pa javi Sulejman paši, koji opremi nekoliko delija s kotlarom, da ga ubiju. Delije opreme kotlara naprijed, da razgleda gdje se nalazi. Paša ih prije spazi na delekozor, pa zapane u busiju i ubije kotlara. Kad vide delije, da se kotlar ne pomalja natrag, vrate se u Banjuluku, a Karajazidžija kradom ode u Carigrad.

Megju tijem sultan Murat odluči dignuti veliku vojsku na Poljsku, pa opremi Sulejman paši ferman, u kome mu prijeti: ako ne dovede pod Edrenu 20.000 Bošnjaka i Hercegovaca, da će ga stanuti glave. Videći se paša u nevolji pokupi sve od 17 godina naprijed, pa odvede pod Edrenu 1635. gdje pred sultanom načini takov alaj, kakova odavno nije bilo vidjeti*). Za to Sulejman paša dobije vezirluk, sandžaci i begovi zlatne odore, a vojnici budu novcem nagragjeni. Posredovanjem našeg zemljaka Šahin age sklopi se primirje s Poljskom, a Bošnjaci vrate se u domovinu.

Sulejman pašu zamijeni Salih paša Mostarac. Na putu idući u Bosnu pane s konja, pa slomi nogu.

Dok se izliječio zastupao ga je zloglasni defterdar Mahmud ef. Zeničak. Za njegove uprave 1636. (1046.) pod imenom „šajka bedeli“ bude zaveden porez na kuću, koji se protezo na malo i veliko.

Proti tome digne narod svoj glas, pa načini tužbu, koju u ime naroda i vilajeta predade veziru u Sarajevu kadija Mustafa ef., sin šejhi Smajila Travnjaka. Kivni defterdar optuži ga kod vezira, kao buntovnika i svjetova mu, da ga posiječe s riječima: „ja uzimam krv na svoj vrat.“ Salih paša povjeruje defterdaru, pa zatvori Mustafa ef. u Starigrad (Hodidjed), gdje napokon bude i obješen. Tako se privremeno uduši pokret.

Kad Salih paša ode sa spahijama, da čuva Osijek, defterdar sabere vas narod iz sarajevske okolice, Visokog, Kreševa, Prozora,

*) Čaid-Čelebi Fezleće str. 163.

Neretve i Trnova, pa ih javno izgrdi, što ne plaćaju novi porez spočitavajući im, da nijesu muslomani, budući se ne pokoravaju carskoj zapovijedi. I to mu se malo učini, pa potegne sablju poviknuvši: „vi ste vlasi, sve vas treba posjeći!“ u namjeri, da ih tako preplaši, ali promaši cilj. Uzrujana svjetina navali na mehćemu (sud) s kamenjem, da je defterdar jedva iznijo živu glavu pobjegavši kroz kadijin harem.

Kad se to pročulo u Carigradu defterdar bude svrgnut, a na njegovo mjesto imenovan glasoviti povjesničar Ibrahim ef. Pečujlija. Na predlog našeg zemljaka zamjenika velikog vezira Bajrampaše imenovan je sarajevskim kadijom Pečujlin otac Šarihul-Menar ef.

Megju tijem je Salih paša ratovao u Erdelju proti Rakociju, da opet postavi kraljem Betlena Ištvana, odakle se poražen vratio u Bosnu. Budimski vezir Husejin paša baci krivnju na našeg zemljaka i bivšeg bos. namj. Bećir pašu, koji taj poraz plati životom.

Još od prije su hajdučke čete oko Banjeluke uznemirivale trgovce i putnike, što prisili Salih pašu, da proti njima poduzme ozbiljniji korak i pribavi okolici sigurnost. Napokon mu pogje za rukom uništiti cijelu četu hajduka. Harembaša Ibrahim pane živ u šake pašinih delija. Taj glasoviti razbojnik bio je više godina strah i trepet na Krajini, a taj glasoviti razbojnik, šta mislite: ko je bio? Niko drugi, već jedna amazonka (nadžak-baka iz kliškog sanžaka nekakova Rabia, koja je pod imenom Deli Ibrahima četovala, robila i palila po Serhatu i Krajini. Paša ju je dao javno objesiti. Salih pašu zamijeni na Bosni Mehmed paša Vučo. Za njegova pašovanja Bošnjaci i Hercegovci vojevali su na Bagdatu, gdje ih je mnogo izginulo 1637.

Po naredbi iz Carigrada digne Vučo paša nešto vojske, pa krene u Albaniju, da uduši ustanak, ali se vrati s puta radi razmirica oko megje na granici Bosne i Dalmacije. Uzrok je bio tima razmiricama ovo: neki Mustafa aga Burek odnese mahzar (tužbu) u Carigrad, u kome se okrivljuju Mlećani, da su prisvojili 32 sela od Bosne.

Na to mletački poslanik podigne glas kod porte, da je sve puka izmišljotina i zatraži, da se pogubi Burek. Neki se zauzmu kod dvora za Bureka i isposluju, da se opremi naročiti povjerenik, koji će ispitati cijelu stvar. Kad čauš stigne u Sarajevo, opremi ga Vučo sa sarajevskim mulom Jusuf pašu, kliškome sandžaku,

je vodio glavom sultan Mehmed IV. put Poljske, ali se predomisli na granici, pa udari na Rusiju. Naše su se spahije odlikovale u raznim okršajima, a naročito kod zauzeća Omana.

Za njegova pašovanja na 3. januara 1676. srazi se Lički Mustaj beg s turanjskim kapetanom Kristofom Delišimunovićem, gdje pogine Mustaj beg[1]) i više krajiških aga.

Kara Mehmed pašu je zamijenio Bećir paša, koji takogje vojuje u Rusiji. Za njim je imenovan Defterdar Ahmed paša, a za ovim Kodža Ibrahim paša[2]) koji brzo ustupi mjesto Kodža Halil paši, koji odvede naše spahije u Poljsku i poginu kod Hoćima godine 1678., tako po drugi put postane bosanskim vezirom Defterdar Ahmed paša[3]), a hercegovačkim valijom aradski namjesnik Hasan paša.

Godine 1681. (1092.) Defterdar paša ostavi Bosnu, gdje ga zamijeni Abdurrahman paša.

Kako se iz spomenutih dogagjaja vidi, malo su se nauživale mira naše spahije, kojem su se toliko radovali, kad je sklopljeno primirje izmegju Turske, Bosne, susjednih država. Malo ne svake godine spremali su brojnu vojsku put Poljske i Rusije, kad evo ti opet rata na granici. Prijepor izmegju Turske i Austrije radi prekršaja nekih tačaka u ugovoru, odvede Bošnjake i Hercegovce u Ugarsku i otvori na novo krvavo pozorište na Krajini. Spomenuti paša, veli jajački Ark., nije se najbolje pazio s Bošnjacima, da je mnoge posjeko i mnoge u progonstvo opremio.

Godine 1681. bio je s Bošnjacima kod osvojenja Fileka, Kaše i ostalih gradova. Megju tijem je zadarski zapovjednik prevalio u

---

[1]) Tu zgodu jajački Ark. stavlja pod godinu 1673., ali čisto pogrešno, Mustaj beg Hasumović-Lički veoma je zanimiva osoba u krajišničkim narodnim pjesmama, za to ćemo o njemu nešto progovoriti, da se zna ko je bio taj narodni junak. U smutnjama na Krajini 1639. (1049.), koje su prouzrokovali Idris kapetan i Mahmud ef. Zeničak postao je Mustaj beg kapetanom bihaćkim. On je po svoj prilici, kako narodna pjesma veli rodom Ličanin iz porodice Lipovača. Žena mu je bila Marula, kći alajbega Ličkoga, a konj više puta spominjani Golub. Sudjelovao je u više bojeva po Hrvatskoj i Slavoniji s bosanskim beglerbezima i sam na svoju ruku poduzimao četovanje po Granici i Kotarima. Godine 1656. panuo je u ropstvo kneza Jurja Frankopana, koji ga je poklonio hrvatskom generalu Herbartu Auerspergu. Ovaj ga je dao na otkupe za veliki novac. Taj je novac Mustaj beg poslije utjerivo neprestanim četovanjem, dok mu ne osvanu zlo jutro na 3. januara 1676. Posjekao ga je Mikulica Orišković iz Otoke. Kroz trideset i sedam godina begovanja na Krajini mnogo je jada nanio Hrvatskoj i Kotarima.

[2]) Smaknut u Janoku (Gjuru) kao budimski namjesnik.

[3]) Smaknut pod Bečom.

Bosnu, te poubijao 200 ljudi i opljačko sve uzduž megje. Tu štetu u Carigradu pretvore u novac za 500 ćesa, a ferman opreme u Bosnu, da se sad za sad napusti osveta, pošto se sprema velika vojna na Beč.

Taj ferman donio je sa sobom novi bosanski namjesnik Hizr paša.

Na proljeće 1683. veliki vezir Kara Mustafa paša Ćuprilić digne veliku vojsku na Beč. Da kako, u toj velikoj vojni morali su učestvovati listom bosansko-hercegovačke spahije s brojnom pješadijom. Pod Stolnim Biogradom serdar upremi Mehmed bega Atlagića na čelu kliških spahija, koji osvoje palanku Besprem. Za opsade Beča bosansko-hercegovačka vojska bila je utaborena u Döblingu, odakle je jurišala na bečku tvrgjavu. Na šesdeseti dan obsade prispije iznenada poljski kralj Sobjeski Beču u pomoć, pa razbije tursku vojsku. Na uzmaku Hizr paša ustavi se pod Budimom, odakle ode Ostrogonu u pomoć. Još jedanput sinu bosansko oružje u starome svjetlu. Na bojnome polju na domak Ostrogona Sobjeski bude poražen s 24.000 vojnika. Nu to svjetlo brzo se ugasi. Dva dana iza toga s dva puta tolikom silom udari Sobjeski, te ih hametom potuče. Bojno polje pokriše hiljade naših zemljaka, megju njima i Hizr paša.

Dok se to odigravalo prijeko, dogodilo se u Bosni više slučajeva umorstva. Vas trud muselima pašina, da zločince pronagje, ostao je uzaludan. U zdogovoru s kadijom (pod izlikom, da se takovim zločinima na put stane) sazove sve Bošnjake u Sarajevo. Ugovor je bio ovako: ako dogje 20.000 ljudi na lice mjesta, kaznićemo svakoga po dva groša, eto 40.000 groša, koje ćemo bratski podijeliti. Meni dvadeset, tebi dvadeset, pa mirna Bosna. Nama dosta, a njima svima ništa.

Takovi zborovi, kako smo već prije čuli nigda nijesu urodili dobrim plodom. Uvijek je iz njih nastalo svake nesreće i nedaće. Pa evo i ovaj put. Kad se svjetina zbuba u Sarajevo i razumi šta je po srijedi, godine 1093. džemazul-evela 28. u petak (koncem juna 1683.) dočeka na putu muderisa Kešfi ef. Ćerimefendića, koji se vraćao s vaza iz careve džamije, pa ga salete s pitanjem: što ih on ne zaštićuje od zulumćara. Napokon silom ga dovedu u mehćemu i posade na kadino mjesto, da im sudi do šeriatu. Jedan aga u srdžbi udari nadžakom u kadin stol, iz koga se prospe 2.000 dukata. To sve bi u času razjagljmeno. U strahu pred osvetom nekoliko njih dokopa mulu megju se i bace niz stube, a razjarena

svjetina brzo mu skroji osudu i ubije ga na mrtvac. Na to iz Carigrada dogje kapidži-baša Fernek beg, da ispita stvar. Ugovor izmegju njega i naroda glasio je ovako: ako bi se još jednom šta tako dogodilo, da vas narod mora kaznu platiti 40.000 dukata i sve pokretače bune izručiti. To je uklesano na jedan kamen u Sarajevu, gdje se narod obično sakupljao na zdogovore.

Hizr pašu je zamijenio Ahmet paša Osmanpašić, koji cijelo pašovanje ratuje u Ugarskoj. Kod obrane znamenite tvrgjave Višegrada (na Dunavu) naše su spahije počinili vanredna junaštva, ali je nisu mogli spasiti. Sudjelovali su i kod obrane Budima i u mnogim drugim okršajima.

Turskim porazom pod Bečom dakako Mlečani se na prvom mjestu moraju okoristiti. Nedavno sklopljeni mir za njih izgubi vrijednost. Zadarski zapovjednik naredi svojim četama, da po granici s mjesta poubijaju bosanske pandure. Što naših, što turskih trgovaca, koji se tada zavrnuše na mletačkom zemljištu preko dvije stotine zasužnji, a robu im dade na jagmu.

U to bude imenovan na Bosnu egipatski namjesnik Osman paša Hercegovac u februaru 1684.

Za njegova vezirovanja ban Bakač-Erdödi provali u Bosnu, pa pohara Dubicu i vrati se natrag. Malo za tijem pridruže mu se Karlovčani i ostali Graničari, pa opet udari niz Krajinu, pa je opljačka uzduž i poprijeko.

Osman paša bude premješten za muhafiza u Egru, a na Bosnu dogje Funduk Mustafa paša.

Pod zapovjedništvom zadarskog generala Mlećani obsjednu Sinj 1685. Mlećane je pomagala listom Dalmacija i Primorje pod vodstvom Stojana Jankovića, Smiljanića i harambaše Peraje. Čuvši za to Mustafa paša pokupi vojsku, pa sagje Sinju u pomoć s hercegovačkim valijom Mehmed pašom i livanjskim muhafizom Hasan pašom. Naši potuku Mlećane do nogu, da je sam zapovjednik jedva umako ranjen u Split, a sin mu s mnogim harambašama i vlastelom na bojnome polju našao smrt.

Iza toga je Mustafa paša pokupio sve bosanske i zvorničke jenjičare, pa ih opremio, da čuvaju Budim. Njega je naslijedio na Bosni Sijavuš paša, koji s našim zemljakom velikim vezirom Sulejman pašom[1]) brani Budim, ali bez uspjeha, jer ga zauze ćesareva vojska 1686. septembra 2. dan.

[1]) Rodom je iz Bosne. Spočetka je bio trgovac u Carigradu, gdje se veoma obogatio. Napokon mu se prohtjede državne službe, pa stupi u svitu vezira kao ćehaja

Iste godine bitka kod Zente odluči za uvijek sudbinom Ugarske, a Bošnjaci se vrate u domovinu, da od sada stoje u defenzivi prama provalama ćesareve vojske.

Španjolski židovi iz Budima nasele se u Sarajevo i otvore trgovinu u velikom Mahmutovom hanu, gdje im takogje budu odregjeni stanovi.

Sijavuš paša bude pozvan u Carigrad, a Mehmed paša Atlagić imenovan bosanskim namjesnikom 1686.

Mlećani navale na Novi, koji se predade iza kratke obsade. Turci iz Novoga i Risna naselili su Nikšić i okolicu, gdje su im prenešene malićane, koje su se u službenim spisima uvijek zvale: „Novo-Risne malićanesi."

Megju tijem Nikola Novković s 5.800 druga udari na Stolac. Hercegovci se okupe, pa ga suzbiju na Aligjun (Ilindan) rečene godine i zatjeraju preko granice. Veliki vezir Sulejman paša plati glavom poraz kod Zente, a na njegovo mjesto progje Sijavuš paša, koji se nije za svoga pašovanja u Bosni najbolje pazio s Atlagićem, za to ga odmah svrgne s Bosne i naredi mu, da čuva Knin. Atlagić zaboravivši na domovinsku dužnost za inad Sijavuš paši iza neznatna otpora 1687. predade Knin Mlećanima, ali u zao čas po se. Izlazeći iz grada zasužnji ga dalmatinska raja govoreći: ako su ti Mlećani dali vjeru, nijesmo mi.[1]) Za Kninom pale su bez obrane obje Obruče i 14 gradova i palanaka.

Dok se to odigravalo na zapadu, karlovački general širio se po sjeveru. Bez otpora osvoji Derventu i sva okolišnja mjesta.

U krčkom sandžaku pobjegnu plaćenici u nutarnju Bosnu ostavivši više palanaka bez obrane, koje zaposjednu ćesareva vojska.

Glasovi o neprestanim porazima u Ugarskoj, gdje su izginule mnoge naše spahije, o padu listom gradova, o navalam sa svih strana na Bosnu, o bijegu plaćenika sa granice, izazvaše velike smutnje i strah u narodu. U sred tih nevolja dogje na Bosnu za vezira Topal Gazi Husejin paša; ne progjoše ni tri mjeseca, kad mjesto njega bude imenovan zloglasni Jegen Osman paša.

beg, dok napokon 1669. protekcijom postade čauš-baša u dvoru. Kasnije ga je uzeo sebi Fadil Ahmed paša Čuprilić za ćehaja-bega, a iza njegove smrti opet je postao u dvoru miri-ahor. Godine 1682. postao je vezir i namjesnik u Bagdatu, a godine 1687. veliki vezir. Uza vas napor nije mu pošlo za rukom obraniti Budim od pretežne sile ćesarske, s toga se morao povući u Biograd. U bitci kod Haršanja, poražen pobjegne iz vojske put Carigrada, gdje ga uhvate u kući jednoga jevreja i pogube, a glavu mu opreme vojnicima u Biograd, da ih umire.

[1]) Kao sužanj umro u Prištini naredne godine.

[redacted]

paša početkom 1691. Za njegova vremena general Perčinlija s više četa sagje u Posavinu sve do Donje Tuzle. Nemogući nikakva drugoga kvara načiniti, odvede 3000 katolika preko Save.

Godine 1693. navali hrvatski ban Adam Baćan (Battyany) na Krajinu. Džafer paša pogje mu s vojskom u susret. Pod Dubicom udare se vojske. Paša se vrati poražen na trag, a ban osvoji Novi, Krupu, Vranograč, Veliku Kladušu i mnoge druge palanke. Iste godine veoma su nastradili Ogulinski krajišnici pod zapovjedništvom kapetana Kristofa Hranilovića i brata mu Jurice Hranilovića, kapetana slunjskoga. Oni su bili došli, da poharaju Ostroško polje, ali budu 31. maja rečene godine hametom potučeni „na vratih kod Ostrožca." Osim kapetana poginuli su tu, kako izvorno izvješće kaže, mnogi oficiri, zastavnici desetnici i siromašni junaci, kojih je osim tih mrtvih bilo više od sto, a u životu budu uhićeni Petar Vojnović, vicekapetan husarski, mnogi drugi oficiri i s njima okolo trideset ostalih junaka.[1])

Radi spomenutoga poraza, Džafer paša[2]) bude odmah dignut s Bosne, a opremljen Gazi Mehmed paša Korča.

Još za vremena Gazi Husejin paše, Hercegovci osvojiše Pužin. Paša odredi nekakova agu i ćehaju za kaznu, da ga čuvaju i zaprijeti im, ako izagju iz grada, da će ih pogubiti. Ovi poruče makarskoj raji, ako će ih uzeti u obranu, dok paša ode s Bosne, da će im Pužin izručiti, što se napokon u istinu i dogodi. Na to uze obraz raja po granici. Mjesto da hranom pomaže posadu u Gabeli, poče je uznemirivati u zajednici s mletačkom rajom. To dozlogrdi Hercegovcima, pa preko beglerbega Sulejman paše zatraže od Carigrada pomoć, da se jednom za uvijek stane tome na kraj, naime: da se sila vojvode Kukovića uništi, Pužin poruši i Podgorica opet osvoji, jer inače, da može biti velikih neprilika.

Kad je Sulejman paša čuo, da se Sulejman paša Blagajac kreće u pomoć Hercegovini s Arnautima, prepusti Gabelu sudbini, pa mu ode u susret. Megju tijem digne se sva mostarska raja pod vodstvom Peksaje i ode u Pužin. Tu zgodu upotrijebe Mlećani, pa u zajednici s rajom obsjednu Gabelu i napokon zauzmu. Pad Gabele izazove u Carigradu veliko negodovanje.

Sulejman paši Blagajcu bude naregjeno, da odmah povrati Gabelu, a Mehmed paši Korči, Smajil paši Kliškome sandžaku, i Redžeb paši Nevesinjcu muhafizu Trebinjskome, da im se pri-

[1]) Lopašić: Spomenici hrv. Krajine, knj. I.
[2]) Poginuo u bitci kod Tise.

druže s pomoćnim četama. Sulejman paša sastane se s ostalimi pašama pod Gabelom u augustu 1694. Videći paše, da se arnautski kršćani, kojih je bila većina u vojsci, malo brinu za njihove zapovijedi i da se tako utvrgjena palanka bez topova i kumbara ne može osvojiti, ipak iz šančeva navaljivahu na nju devet dana. Deseti dan serdar posade Kuković udari s 2000 druga na šančeve. Turci udare složno, pa njega i većinu mu družine, što poubijaju što zarobe. Zadovoljiv se s tijem načine izvješće u Carigrad i razigju se. Na to veliki vezir imenuje hercegovačkim beglerbegom Ali pašu Skopljaka, a Korči paši preko Zvornika opremi pet šahitopova i dva kumbara topa s naredbom, da odmah s bosanskom vojskom pošto po to zauzme Gabelu. Korča paša opet se vrati natrag pod Gabelu ali uzalud. Velika studen prisili ga na povratak u Bosnu, a Redžep pašu ostavi, da je dalje obsjeda. Redžep paša tu zadaću povjeri, bratu Muslim begu, a ovaj videći, da je sva muka u zaludna, poruši sve obližnje kule, pa napusti obsadu,

Naredne godine 12.000 Mlećana i Dalmatinaca pod vodstvom Letraša, Jankovića i Vučkovića provale u srednju Bosnu, te sjave do Skoplja. Korča paša dočeka ih kod Vitolja i hametom potuče, Janković i Vučković poginuše a Letraša uhvati živa, te ga s posječenim glavama i bajracima opremi u Carigrad. Sultan mu opremi na dar Letraša, koga paša dade na otkupe za trideset ćesa. Drugi odjel Mletačke vojske, koji je provalio u Hercegovinu, da udari na Stolac[1]), dočekaju Hercegovci na Ravnome i izvojšte pobjedu, Posijeku 317 glava, a vogju im uhvate živa. Malo za tijem kotarske harambaše s više četa sagju do Kupresa, gdje ih dočeka i razbije Girli Hasan paša.

Godine 1696. u velikom su broju prisustvovali Bošnjaci u vojni, koju je Mustafa II. poveo na Ugarsku. U odlučnom času, kad su ćesarevci nenadano udarili, bosanska pješadija spasila je sultana iz očite pogibelji, da ne pane u sužanjstvo. U toj bitci poginulo je devet samih beglerbega osim drugih bega, spahija i ostale vojske.

Kad se je godine 1697. zaključilo u Beču, da se poduzme velika vojna na donjem Dunavu, na predlog bana Baćana i karlovačkog generala grofa Karla Auersperga bude takogje odregjeno, da se ozbiljno navali na Bihać. Mnogo se oko toga starao vojvoda Eugen Savojski, jer je dobro znao, da je Bihać veoma važna tačka za daljne operacije u Bosni.

[1]) Neki misle na Mostar.

Za te osnove razabere Korča paša na vrijeme, pa opremi ćehaju Sari Ahmed efendiju i alaj bega bosanskog Hasan bega, s 500 spahija, 1000 serhatlija i 1500 sejmena, da poprave zidine, očiste opkope i pripreme se za obranu. Zbilja 9. juna 1697. pod zapovjedništvom generala Auersperga pade 13.000 ćesareve vojske s 32 topa pod Bihać. S velikom pripravom otpoče obsada 14. juna sa svih strana, ali i Bošnjaci pripravno ih odbijaju na sve strane. 24. juna učine kršćani opći juriš na gradske zidine, koje provališe s jedne strane. Turci ih junački dočekaju i suzbiju na trag. Četiri dana za tijem lagumom zauzmu jarak. Razjareni turci izlete ko pomamni i pobješnjeli s kosama, sjekirama i mačevima na kršćanski tabor, te mnogo ljudi potukoše i izraniše. Ban Baćan razbolje se od muke pod Bihćom, a Auersperg videći, da se Bihać šale ne predaje i bojeći se pašinih pomoćnih četa, o kojima se bješe glas pronio, da su već pod Kamengradom, diže vojsku na 8. jula, pa se propalih nada vrati u Hrvatsku razorivši usput osvojeni Izačić i Ripač.[1])

Megju tijem su mletački general Mocenigo i pukovnik Posedarski s drugom vojskom u isto vrijeme provalili u kliški sandžak i doprli do Kupresa, gdje ih razbije Girli Smajil paša i potisnu natrag preko granice. Tako i ovaj podhvat ostade jalov.

Dok se to dogagjalo u Bosni, i u Beču i u Carigradu živo se nastojalo oko sakupljanja vojske. Ćesarova vojska ispod Bišća na 13. augusta pridružila se Eugenu Savojskome pod Varadinom, dok Bošnjaci Turcima nijesu mogli (nezna se s kog razloga, valjda bojeći se opet provale iz Hrvatske i Dalmacije) izdašno pomoći. U bitci kod Zente Eugen porazi tursku vojsku, koju je vodio sam sultan Mustafa II. Veliki vezir Almas Mehmed paša i osamnaest beglerbega s jenjičar agom pokri bojno polje, a sultan jedva po noći umaće preko Dunava u Biograd. Taj se poraz toliko kosnu Gazi Mehmed paše, da se od jada razbolje i umrije petnaesti dan u Travniku. Pašin ćehaja Sari Ahmed aga postane bosanskim beglerbegom.

U to Eugen provali u Bosnu, pa redom osvoji na juriš utvrde Doboj, Maglaj i Zepče. Novi beglerbeg na brzu ruku okupi nešto vojske, pa se utabori kod Vranduka. Princ Eugen pokuša i ovdje na juriš prodrijeti, ali mu ne uspje za rukom. Videći, da ne može kroz Dolinu Bosne proći, sa sjeverne strane preko brda načini

[1]) Muvekit veli: da je ta vojna stala kršćane preko pet hiljada.

put[1]), pa se spusti do Vranduka i razbije turke. Našavši praznu Zenicu pogje do klanca Osječnika, gdje ga dočekaju Kakanjdobojani. Uza sve junaštvo moradoše sili podleći izginuvši svi do jednoga. Eugen popali vas Kakanj Doboj, pa krene prama Visokome. Na domak Visokoga u selu Muštre ustavi se s cijelom vojskom. Tu napiše pismo Sarajlijama, u kome im jamči malu i džanu, ako se predadu, a ako se ne predadu, nego mu se opru, da će ih sve poubijati, žene i djecu zarobiti, mal razjagmiti i cijeli grad popaliti. To pismo opremi po jednom Hrvatu, da im rastumači i jednom borozanu (trubljaru), da ih sazove na okup.

Kad prinčevi poslanici stigoše pod Sarajevo borozan zatrubi, a poslanik digne pismo u procijepu očekujući dolazak Sarajlija. Iz grada niko ne izagje, a iz obližnjih mjesta opali se na njih nekoliko pušaka. Borozan pogine, a poslanik ranjen jedva uteče natrag. Na to 22. oktobera (7 rebiul-evela 1109.) princ Eugen osvane pod Sarajevom. Videći, da se tvrgjava ne može zauzeti i gdje su se gragjani sa svim malom i čeljadi dobro spremili na otpor, popali donji grad i vrati se natrag, — povedavši sa sobom 40.000 kršćana iz Bosne, dvadeseti dan preko Save.

Dva mjeseca iza toga, koncem decembra (14. šabana) iste godine udare Mlećani na Stolac. Potkupivši jednog vratara uvuku se po noći kradom na gornju kapiju i tvrgjavu, nu s velikim gubitkom Turci ih izjure i proćeraju preko granice.

Ima u nas riječ: u Vranduk na kadiluk, u Počitelj na vezirluk. Nakon godinu dana zatočja u Počitelju bivši vezir i serdar na istoku Daltaban Mustafa paša bude pomilovan i imenovan na Bosnu, a Sari Ahmed paša premješten na Hercegovinu. U isto vrijeme hercegovački beglerbeg Redžeb paša Nevesinjac imenovan je muhafizom u Livnu, Bošnjak Sejfullah paša u Tešnju, kliški sandžak Selim paša u Bihću, a Mustaj beg Ferhadpašić-Sokolović u Banjojluci.

Daltaban paša sakupi na brzu ruku 4.000 pješaka i 500 konjanika, pa opremi u razne pogranične utvrde.

Godine 1698. u junu Mlećani udare opet na Hercegovinu. Dvije hiljade ih obsjede Počitelj, a tri hiljade sagje na Nevesinje.

Ahmed paša pobi se s njima na polju Nevesinjskom, gdje budu Mlećani poraženi. Čuvši za taj poraz oni pod Počiteljem napuste obsadu, pa pobjegnu u Dalmaciju.

[1]) Muvekit veli, da se taj put još i sada nalazi. Njim obično idu pješaci i konjanici, jer je cijeli sahat na prečac, a zove se: kameni put.

Daltaban paša, da se pokaže u Carigradu, sakupi 10.000 ...ke, pa otjera hranu u Bihać. Za tijem provali u Hrvatsku ...šinu, gdje popali do hiljadu kuća, poruši grad Novi i tvrgjavu, ... dobrim plijenom vrati se natrag. Megju tijem su primorski ...matinski Hrvati obsjedali Glamoč. Čuvši za to napuste obsadu, ...objegnu preko granice. Na to paša po dalmatinskoj granici ...li 15 sela, obori šest kula i oplijeni tri župe[1]).

Na mjesto Daltaban paše dogje Ćose Halil paša u oktoberu ... na Bosnu. U to se sklopi mir Karlovački izmegju Austrije, ...cije i Turske. Granice Bosne: Sava i Una do na domak ...na, za tijem suhim do Horjan-palanke, a odavle do bihaćkih ...šina. Na jugu pripalo je Veneciji: Cetin, Imocko i Makarska ...cegovini Kastel Novi, Risan, Perast, Kotor i Budva.

Za njegova vremena Sarajlijama sultan potvrdi povlastice od ...ne 1572., na ime: da ne plaćaju poreza »tekalifi urfije-ve šakka« ...la za to moraju stanovit broj konjanika i pješaka opremiti ...erbegu, kad pogje u boj.

Godine 1702. crnogorski vladika Danilo na Božić u jutro iz...je isiječe sve Turke u Crnoj Gori i Brdima.

O tom dogagjaju evo šta sam Danilo piše:

„Pišem ja vladika Danilo, da se zna, kako Turke izagnasmo ...gju nas 1702. godišta. Prvo kada me otkupiše iz Podgorice ...šismo se nekoliko glavara crnogorskijeh u magazin na Stanje... i tu mi dadoše vjeru, da će Turke izmegju sebe izagnati i ...še im udariti na bijele poklade, a dogovor činjasmo na Nikolj... pred Božić; ali Crnogorci prevariše: na Turke ne udariše.

Kada ja to vidjeh i opeta se skupismo na Lovćen u žitnicu ...astirsku oko Gjurgjeva-dne, i tu se dogovorismo da im uda... u gospogjine poste; no gospogjine poste dogjoše i progjoše, ...urci ostadoše zdravo, i još se počeše množina turčiti, jer ih ...aše paša iz Podgorice.

Kada ja vidjeh, da Crnogorci ne smiju Turcima uložiti, ja ...stavim stojati do nedjelje svetijeh otaca, a u istu nedjelju čujem, ... govori narod, da oće Turci skadarski poslati nekoliko ljudi, ...ne ufate za to što sam bunio Crnogorce, da Turke pobiju. ...o ja to čujem pošljem za Vuka Borilovića, četiri brata Marti...ća i sve njima kažem, kako je i što je i rečem im, ako ne će ...ke pobiti, koji su megju njima, da ću se ja maći iz Crne gore;

[1]) Muvekit navodi: Boškovo polje, Vlaško polje i Duvno.

i oni odgovore da ne smiju uložiti. Onda ja uzmem moju sablju i dam je Boriloviću, onijema četvorici: jednomu ćurak, drugome dvije puške male pak srebrne, trećemu šešanu (pop-Jankovu) vezenu srebrom, a četvrtome deset dukata; ali oni po svemu tome meni rekoše, da ne će nipošto, što im ja neću dati moje ljude da počnu, e se bojahu i oni da jedan drugoga ne izdaju. Onda ja dozovem Vučka Njeguša, Stanišu Velestovca i Marka Dupiljanina, i rečem njima, da oni pogju š njima i da oni prvi počnu biti Turke. I tako pogjoše na Božić pregje zore i pobiše Turke cetinjske i čekličke, koji ne hćeše doći, da se pokrste kod mene. I tu se moj momak Staniša Velestovac rani, ali fala Bogu ne bi mu ništa, nego ga on sačuva, a bješe ga ubila puška posred prsih i nož posjeka po obje ruke. I budi slava vavjek Bogu, koji nas čuva od pasje vjere. Amin.« Štampano u „Glasniku srpskog učenog društva“ knj. XVII.).

Na to nadodaje Ch. Šegvić: Ovo jezgrovito pismo vladike Danila mnogo nam kaže. Crnogorci su se na mito turčili, kao što su na mito udarali na Turke. Sami se megju sobom nisu pouzdavali, bojali su se izdaje jedan drugoga. Ova znamenita iztraga Turaka, kojoj ne nalaziš para sbog okolnosti ni u Bartulovoj noći, ni u „sicilijanskoj večernjici“, sadržava temelj kasnijoj crnogorskoj državi. Turci na sam Božić iz zasjede opkoljeni, koji ne utekoše, ili se moradoše pokrstiti ili dati glavu. Plemena tih pokrštenika ostala su do danas u raznim Matanovićim, Ramadanovićim, Mustapićim i t. d.

Karlovačkim mirom zamuknu bojno oružje izmegju Bosne i Hrvatske, Hercegovine i Dalmacije; za to nam i vrela iz kojih crpimo gradivo za povijest Bosne presušuju na neko vrijeme, jer stari zgodopisci—naročito turski—zanimali su se samo sa zveketom oružja.

Koncem 1702. Halil pašu zamijeni naš zemljak Sejfullah paša, a ovoga Dogramadži Mehmed paša 1703.[1])

Nakon tri mjeseca njega naslijedi Elči Ibrahim paša. Godine 1705. pod jesen došao je na Bosnu Serke Osman paša.[2]) Za njegova vremena, da se nadoknadi gubitak Novoga u Hercegovini

[1]) U jednom popisu bos. namjesnika iz god. 1748., koji se u mene nalazi izmegju Šejfullah paše i ovoga stavlja Dželali Hasan pašu, dok Muvekit o tome ništa ne zna.

[2]) U istom imeniku piše mjesto Serke »Srce« Osman paša.

[redacted]

podiže se tvrgjava Banov Vir, koja je poznata pod imenom Trebinje 1706. u proljeće.

Megju tijem je pouzdanik kneza Rakocija barun Josip Vojnović pravio mnoge smutnje sa svojim ortakom Stjepanom Jankovićem. Krajiški turci podupirali su Vojnovića, ali do očita rata nije došlo.

Bihać je na novo utvrdio pašin ćehaja 1707.

Na njegovo mjesto bude imenovan Veli paša 1708. ali prije nego dogje na Bosnu, progna ga veliki vezir u Dimotoku, a imenova Mustafa pašu Sokolovića Ferhatpašića, koga naredne godine zamijeni Sefer paša Maglajac.[1]) On umre iste godine, a na Bosnu dogje Karajilan Ali paša, koji odvede sa bosanskim Hasan alajbegom Čengićem vojsku u Besarabiju proti Rusima. Na rijeci Prutu opkole Bošnjaci s ostalom vojskom Ruse, koji preko Hasan alajbega najave predaju. Veliki vezir Baltadži Mehmed paša podmićem pusti iz škripca cara Petra i 40.000 Rusa 1710.

Ali pašu zamijeni po drugi put Sari Ahmed paša 1711. Crnogorci poticani od Rusa uznemirivali su neprestano Hercegovinu i Albaniju. Ahmed paša, da ih umiri zavojšti na Crnu Goru. Kod Careva Laza poraze ga Crnogorci i prisile na uzmak. Iste godine odvede bosanske spahije i 4000 sejmena u Rusiju. Pošto ne dogje do bitke utvrdivši Hoćim povrati se u domovinu.

Godine 1713. dogje na Bosnu bivši veliki vezir Numan paša Ćuprilić. Poraz Sari Ahmed pašin kod Careva Laza uzoholi Crnogorce, pa počnu još više uznemirivati Hercegovinu. Osim toga sramotni pokolj 1702. bješe sve do sada ostao ne osvećen. K tome još pridogje iz potaje umorstvo hercegovačkog beglerbega Redžeb paše, i to sve dozlogrdi Carigradu. Ćuprilić dobije zapovijed, da zavojšti na Crnu Goru. Pokupivši Bošnjake sjavi u Drobnjake 4. ševala 1126. (koncem augusta 1714.). Hercegovački beglerbeg Bećir paša Čengić udari od Kotora, dok su Arnauti od Škodre provalili s Ahmed pašom.

Sve usput ubijajući, robeći i paleći sela sastanu se na Beranima, gdje razbiju crnogorsku vojsku. Poraženi Crnogorci razbjegnu se u brda i posakrivaju u nepristupne pećine. Paša i tome doskoči. Nešto lagumima poubija, a nešto jakim smradovima, kao naftom[2]) i sumporom, istjera iz pećina, pa isječe ili zarobi.

[1]) Po Muvekitu. U spomenutom imeniku i kako Muvekit veli: u nekim spisima stoji mjesto Sefer paše po drugi put Sejfullah paša. I Knežević ne zna za Sefer pašu.

[2]) Nekakovo goruće ulje.

Ovom prigodom poubijano je preko 2000 Crnogoraca, a tri hiljade zarobljeno,[1]) pa sa ženama i djecom dovedeno u Bosnu. Ostatak je prebjego na mletačko zemljište, kojih paša ne htjede proganjati čuvajući se, da ne prekrši mir s Venecijom.

Numan paša je sagradio banjalučku tvrgjavu. Numan pašu je zamijenio Sari Mustafa paša Mostarac.[2])

Za vrijeme mira Mlećani su uvijek gradili utvrde po granici Hercegovine i kliškog sandžaka, da pače na više mjesta pritisli i hercegovačko zemljište. Za to nastane prijepor izmegju Mletaka i Turske. Iz Carigrada opreme Nuruddin sultana s 5000 tatara i sa 7500 druge vojske, da s bosanskom i hercegovačkom vojskom pod vodstvom Mustafa pašinim udare na Dalmaciju. Mustafa paša obsjede Sinj, ali ga ne može zauzeti nego se vrati neopraviv ništa. Za to iz Carigrada dobije ukor i zapovijed, da odmah ponovno provali u Dalmaciju. Mustafa paša opet se vrati te na granici Hercegovine sve mletačke kule i palanke altust učini.

Nu odmah za tim zamijeni ga Hadži Jusuf paša početkom 1715. Iste godine u februaru na zadnji dan babijih kuka (12 rebiul evela 1128.) Mlećani poruše jaku utvrdu Gabelu lagumom po noći, a s topovima pobjegnu u Dalmaciju. Bivši defterdar Osman paša Trebinjac bude opremljen u Gabelu, da je naseli i čuva.

U to nastane takogjer prijepor izmegju Turske i Austrije. Sultan opremi Jusuf paši sablju i odoru s porukom, da se odmah počne opremati za vojnu buduće godine.

Jusuf paša je bez milosrgja haračio po Bosni, što napokon prisili Bošnjake, da ga tuže u Carigradu. Narodni mahzar potkrijepe još i kadije sa svojim izvješćima.

Na to na Bosnu dogje Kabakulak Ibrahim paša, koji Jusuf pašinu glavu opremi u Carigrad. Malo za tijem zamijeni ga Kara Mustafa paša,[3]) a ovoga po drugi put Numan paša Ćuprilić 1717. u aprilu. Iste godine Mlećani uz ramazan iz nenada navale na Imocko i osvoje ga na juriš.

Kad austrijska vojska pod zapovijedništvom princa Eugena porazi velikog vezira Halil pašu, provali general Petraš u Posavinu, pa obsjede Zvornik, a Drašković obsjede Novi, koga je čuvao Ahmed paša Rustempašić. Numan paša na brzu ruku opremi dvije

[1]) Ovi zarobljenici većinom su naseljeni po Glasincu i okolici.

[2]) Neki ga zovu Čelić.

[3]) Dok neki hoće, da je medju njim i Ibrahim pašom bio namj. bos. Ahmed-paša Žepčak. Muvekit i Knežević.

vojske. Jednu pod vodstvom bihaćkog kapetana Mustaj paše i majdanskog muhafiza Omer paše put Novoga, drugu sa svojim ćehajom Ibrahim agom put Zvornika, a sam ostade s nešto vojske megju Novim i Zvornikom s velikom napetošću čekajući šta će biti. I pod Novim i pod Zvornikom Turci izvojšte sjajne pobjede, otevši sve bojne sprave i municiju neprijateljima. Sam Petraš ranjen jedva umače preko Save. Po muvekitu i Jajačkom Arkivu na obje strane poginulo je preko 18.000 kršćana.

Pašu Ćuprilića naslijedi defterdar Emini Osman paša.

Kad su se vodili pregovori o miru izmegju Austrije i Turske, general Petraš ponovno pregje Savu, pa udari dolinom Bosne. Bosanski Brod, Derventa i Doboj redom padoše u vlast ćesareve vojske. Na to Osman paša digne vojsku i osvoji izgubljene gradove vrativši neprijatelja preko Save. Usprkos tome mirom u Požarevcu 1718. bude odregjeno, da neke palanke s ovu stranu Save pripanu vlasti Karla VI. Megja od korita Save dva sahata u nutra Bosne.

Iste godine u decembru sastanu se mletački i turski poslanici u Sutorini, pa načine ugovor, po kome Trebinje, Popovo i Ulčin pripade Hercegovini. Klek ostane u mletačkom posjedu, odakle se granica protegla iznad Metkovića, Imockoga i Sinja sve do Knina. Po prilici današnja granica izmegju Dalmacije i Hercegovine.

Ovaj Osman paša takogjer nije se slagao s Bošnjacima, jer je mnogo ucjenjivao pojedine velikaše. Kad je saznao, da su ga tužili u Carigrad, škrinuo je prije iz Bosne, nego mu je došao našljednik Topal Osman paša početkom 1720. U njegovo vrijeme ukinut je porez „bedeli nezl".

Do godinu zamijeni ga Muhsin-zade Abdullah paša. Po carskoj zapovijedi 1721. Osman paša Trebinjac sagradio je tvrgjavu u Ljubinju.

1722. Abdullah paša u Travniku pogubi kapetane Mustafa pašu od Bihća i Salih pašu od Kulin-Vakufa, za tijem sofradžibašu Abdullah efendiju, a po Jajačkom Arkivu: još i Sagardžića kadiju Travanjskoga. Za njegova vremena ukinut je u vojsci naziv sejmen (segban), koji su obično nosili domaći jenjičari.

Kad je Ćuprilić ostavio Crnu Goru, crnogorski bjegunci povrate se opet u staru postojbinu, odakle su često uznemirivali susjedne krajeve. To Abdullah paši dozlogrdi, pa u septembru 1725. diže vojsku; svu je pregazi i podsjeti na moć turskoga oružja.

Za njegova pašovanja sagragjena je kamena tvrgjava u Novome od pet tabija, dvije kule i dvije kapije. Nakon osam godina vladanja bude imenovan beglerbegom od Rumelije, a na Bosnu dogje po drugi put Topal Osman paša.

Pošto je vladao mir sa susjednim državama Bosne mislilo se u Carigradu, da će se Bošnjaci i Hercegovci osiliti, ako ih puste u miru par godina. Za to ih pozvaše na istok, da ratuju u Perziji.

U proljeće 2. aprila 1727. hercegovački beglerbeg Gazi Ahmed paša Rustempašić i sin mu kliški sandžak Rustembeg s 4000 plaćenika i 5000 spahija otišli su put Perzije. Konac je bio ove vojne, da je Ahmed paša za zasluge postao beglerbeg od Rumelije i ujedno namjesnik bosanski, sin mu namjesnik na Hercegovini, a Bosna i Hercegovina, da su izgubile velik broj vrsnih spahija.[1]) Jajački Arkiv veli, da su razjareni Bošnjaci, kad su se vratili, razorili čador Abdullah paši?! (recte Osman paši) i htjeli ga ubiti, da nije pobjego u Travanjsko polje.

Ahmed paša je počeo graditi 1729. današnji sarajevski grad od četiri kule i kapije, a dovršio ga je Hećimogli Ali paša.

Po njegovoj naredbi rišćani su sagradili u Sarajevu crkvu od kamena, koja se danas zove: stara crkva.

Ahmed pašu je zamijenio po treći put Topal Osman paša 1730., koji pogubi na pravdi boga bosanskog defterdara Abdullah efendiju.

Nu brzo ga naslijedi po drugi put Serke Osman paša, koji idući u Bosnu umre u Čajniču.

Za njim dogje Hadži Ibrahim paša[2]) koncem 1730. Na Bosnu udari 30.000 ćesareve vojske, koju Ibrahim paša s Bošnjacima hametom porazi.[3])

Poraženi maršal Bonavalle bojeći se ratnoga suda prebježe s više druga u Bosnu. Cijelu godinu dana paša ga je izdržavao na državne troškove u Travniku. Za tijem u Sarajevu 1730. prešao na islam, s još dva druga pod imenom Ahmed beg.[4])

---

[1]) Jedan mahzar iz Hećimoglinih vremena, koji se kod mene u starom prepisu nalazi veli; da je ovom prigodom od 10.000 dobre bosanske vojske oko 500 u Bosnu se povratilo.

[2]) Bivši ćehaja Numan paše Ćuprilića, koji je kako smo čuli razbio generala Petraša na Zvorniku.

[3]) Muvekit veli, da je do 20.000 neprijatelja pokrilo bojno polje.

[4]) Poslije postao paša i vrhovni zapovjednik topništa. Poznat kao reformator turske artilerije.

Ibrahim paša sagradio je na Drini ćupriju kod Goražda. Na pritužbu Bošnjaka bio je svrgnut i prognan na Kretu, gdje je malo za tijem pogubljen. Zamijenio ga je po drugi put Muhsin zade Abdullah paša.

Po nagovoru Ahmed paše Bonavalle-a došla je naredba paši, da opremi 300 muslomanske djece u Carigrad, za koje će se posebni odžak osnovati s plaćom od 18 jaspri na dan, da se izvježbaju u topništvu. Osim toga obećava im se: koji se iskaže zaslužnim, da će biti uvršten u red spahija.

Pod jesen godine 1735. pod zapovjedništvom beglerbega Bećir paše Čengića 20.930 Bošnjaka i Hercegovaca otišlo je u južnu Rusiju, da tamo čuva granicu. Kao zapovjednik cijele vojske na zimovištu u Moldaviji bude imenovan Abdullah paša, a na Bosnu opremljen bivši veliki vezir Hećim ogli Ali paša 1736.

U njegovo vrijeme Rusi obsjednu Oziju, kojoj Bećir paša Čengić priteče u pomoć s bosansko-hercegovačkom vojskom. Naši zemljaci branili su očajno Oziju i ginuli nemilice nanoseći veliku štetu neprijatelju.

Nu po nesreći neprijatelji kumbarom upale baruthanu, koja digne u zrak pô tvrgjave i uništi trećinu vojske. Na to Rusi provale u grad, te nešto poubijaju, a nešto zasušnje. Bećir paša je umoren odma iza pada Ozije s više paša i većom polovinom sužanja. Ostatak je zatočen na tri strane. S jednim dijelom u Gadič opremljen je Mustafa paša od Ozije i Osman beg Repovac, a drugi dio s Hasan begom Alipašićem i Osmanpašićima Sulejman alajbegom i Osman alajbegom poslan je u Berlokiju, treći odjel pako s Bećir pašinim bratom Jahja kapetanom odveden je u Ravnu Goru. Sužanja je odvedeno na broj 7743, od kojih se nakon dvije godine zatočja u februaru 1740. povratilo samo 1340. Ostatak je ili poubijan putem, ili samro od gladi, ili svršio na mukama u tamnici[1]).

Megju sužnjima, koji su se kući povratili od poznatih bili su: od zajima kliških Mehmed beg Dugalić-Malkoč, od bosanskih Rustem beg Šahinpašić, Korče Abdi beg i Husejin beg, od zvorničkih Abdi Zajim beg Džaferzajimbegović i tuzlanski kapetan Derviš beg, od bihaćkih Smajil aga, haznadar Mustaj pašin, a od hercegovačkih ljubuški kapetan Ali beg.

[1]) Poznata narodna pjesma o ovoj pogibiji, koju je i Asboth u prevodu zabilježio veli, da je do osamdeset bosanskih i hercegovačkih begova ovom prigodom našlo smrt u Rusiji.

Na Lučin dan 1736. mjesto kiše pao je snijeg ko crvena zemlja u našim krajevima, da su veoma nabujale rijeke. Drina je Foči, Goraždu i ostalim gradovima uz njezin tok nanijela veliku štetu.

Iza toga se pojavila kuga, koja je mnogo naroda pomorila, da su mnoge kuće, dapače i cijela sela ostala pusta.

U tome žalosnome stanju izgubivši u Perziji i Rusiji preko 20.000 najbolje svoje vojske, kako veli mahzar na sultana[1]) u kome ga Bošnjaci mole za izdašnu pomoć, osim toga ono, što je ostalo bosanskih vitezova nesmiljeno je kuga prorijedila, pa još glad dočera Bosnu na prosjački štap, da prosi milostinju od drugih turskih pokrajina. U tome žalosnome stanju širom Bosne i Hercegovine pronese se glas, da će na Petrov dan provaliti velika ćesareva vojska u Bosnu. To Ali paša javi velikome veziru, od koga dobije iz Moldavije nalog, ako bi ćesareva vojska i nastupila na bosansko zemljište, da ni pošto ne stane joj na put, jer da se tijem može poremetiti primirje, a Turska i onako ima pune šake posla u južnoj Rusiji.

To Ali paša javi pograničnim kapetanima. Krajišnici opreme poslanika hrvatskome banu i karlovačkome generalu, da pitaju za što se sakuplja vojska na granici.

Ovi im odgovore, da još vladaju dobri odnošaji izmegju Beča i Carigrada, a zašto se sakuplja vojska, da će vidjeti na Petrov dan. Kad Ali paša razabere taj odgovor sazove sve ajane (prvake) na vijeće u Travnik, da se s njima posavjetuje: šta će i kako će, ako ćesareva vojska provali u Bosnu. Ali paša razjasni vijeću mnijenje velikog vezira, sakupljanje ćesareve vojske po megji i odgovor karlovačkog generala, pa ostavi vijeće (ako bi došlo do kakova nesporazuma izmegju Bosne i Carigrada, da obori ajanu na legja) da po svojim nazorima u pogledu toga stvori zaključak. Nakon jednoga sahata opet se povrati, pa upita za rezultat. Kad mu ajan saopći svoje odredbe po prilici ovako: Da neprijatelj dobro nemisli našim zemljama, jasno je ko dan. Kako je već naslovio glavno će djelo započeti na Petrov dan. Što veliki vezir Ahmed paša i ćehaja mu Osman beg prijete, ako bi austrijska vojska i prešla na tursko zemljište, da joj se nestane na put, od dvoje mora biti jedno: ili ne razumiju položaj, ili su zavedeni. Za to nijesmo dužni slušati njihove zapovijedi. Otpor mora biti, pa makar nas sve stao glava i imanja.

[1]) Prepis livanjskog muftije Karabegovića nalazi se u mene.

To je Ali paši dobro došlo. U zajednici s ajamom odmah imenuje vojskovogje i raspisa bujruntije na 32 župe: sve što je za oružje nek ide brže bolje na Travanjsko polje.

Za tijem opremi naredbe pograničnim muhafizima, da dobro paze na svaki korak ćesareve vojske i spremaju izvješća u Travnik.

Kroz nekoliko dana osvanu i Petrov dan 1737. (11. rebiul evela 1150.) velika ćesareva vojska osvanu na tri strane u bosanskim granicama. General Raunach obsjede Ostrovicu, Princ Hildburghausen Banjaluku a treći odjel Zvornik. Najprije stignu vijesti iz Zvornika. Ali paša odmah opremi Ahmed pašu sa svima svojim dvoranicima i pet bajraka Sarajlija, koji bjehu već stigli u Travnik put Zvornika.

Još se ne bješe sva vojska ni sakupila, kad stigoše glasnici iz Ostrovice s mahzarom za pomoć. Paša u neprilici, ne znajući šta, da počne, opremi Ali bega Osmanpašića i bivšeg zvorničkog kapetana Mehmed bega s Pruščanima, Gjulhisaranima, Travničanima i Serhatlijama, koji se bjehu okupili u Travnik, u pomoć Ostrovici. Usput pridruži se Ali begu takogjer i lijep broj Krajišnika. Dok su pomoćne čete stigle Zvorniku kroz petnaest dana neprestana vatra iz topova bješe obsadnicima u dušu ukresala, a gradske zidine jako oštetila. Videći žene, da ljudi sami ne mogu ništa učiniti u zdvojnosti većinom late za oružje. Nesposobne pako posvete se njezi i vidanju ranjenika.

Čuvši neprijatelj, da se pomoćne čete primiču Zvorniku, digne obsadu, pa im krene u susret. Bitka se zametne i svrši potpunim porazom ćesareve vojske. Jedan general, više časnika i sila vojnika pane u sužanjstvo, dok sve bojne sprave i municija postadoše tursko vlasništvo.

Glas o toj pobjedi sa sužnjima stiže Ali pašu u Jajcu, gdje bješe razvio bajrak, da čeka, dok se iskupi sva vojska, da krene na Banjuluku, gdje se nalazaše glavna neprijateljska sila.

Ista sudbina stiže i generala Raunacha pod Ostrovicom.

Bošnjaci i ovdje izvojšte sjajnu pobjedu zarobivši takogje više časnika, megju kojima se nalazio i grof Serens[1]).

U toj bitci poginuo je vogja bosanski Ali beg Osmanpašić i Salih aga ćehaja Mustaj paše Sokolovića. Vijesti o ovom uspjehu bosanskog oružja zatekoše Ali pašu na Podražnici, gdje bješe porenuo, da čeka, dok se vojska okupi. Megju tijem je Hildburg-

[1]) Po Muvekitu: Grof Uster.

hausen obsjedao Banjaluku sa svih strana, koju branjaše bivši sarajevski muselim Ibrahim aga s agom dobrovoljaca. Sve poruke prinčeve, s kojima ih je strašio i sve im obećavao, da predadu grad, ostale su glas vapijućega u pustinji.

Mahrazi od Cetina i Pužina za pomoć proti hrvatskome banu i karlovačkome generalu malo ne dovedoše pašu do očajanja. Po savjetu vojskovogja oba grada prepusti sudbini, pa se zaputi sa svom vojskom pod Banjaluku (6. rebiul ahara 1150.). Na Banjalučkom polju razredi vojsku ovako: Mehmed kapetana zvorničkoga i sve serhatske kapetane stavi na desno krilo, od četiri zandžaka alejbege sa zajimima i spahijama na lijevo krilo, a on sam s vojskom od 32 kotara, koje su predvodile kadije, s jenjičarima postavi se u srce vojske. U to nenadano niz brdo udari ćesareva vojska. Bitka se zametne i nakon dva sahata ljutoga pokolja Turci izvojšte pobjedu. Od Nijemaca, što ne pade na bojnome polju, to se poduši u Vrbasu. Dok je ostatak ćesareve vojske prešao preko ćuprije, dotle se Turci odmore, pa opet složno udare. U prvom jurišu četiri konja poginu pod Mehmed kapetanom a on ranjen i gologlav s golom sabljom pješe uletje megju neprijatelje i vrati se natrag. Kad mu Ali paša dadne svoga konja, dolamu i čelenku, zamota ranu, pa se opet postavi na čelo svoga krila. Samo s takovim junaštvom Bošnjaci su mogli tolikoj sili odoljeti.

Pet juriša učinjeno je do zapada sunca. U zadnjem jurišu porenu Turci ćesarevu vojsku, koja grnu prama ćupriji. Nu ćuprija pukne u stisci, te, što ne poginu, poduši se u Vrbasu. Ostatak, koji se zavrnuo s onu stranu Vrbasa po noći ostavi sve šatore i topove, pa počne bježati prama Savi. Na brzu ruku paša dadne načiniti sale, pa prebaci nekoliko stotina konjanika, koji odu u potjeru za neprijateljem.

Nešto zarobe, nešto posijeku, a ostalo — obrativ se na junačko veledušje s riječima: ako boga znate i sveca ljubite, nemojte nas više progoniti! — spasi se preko Save. Dvanaest topova, tri havana, dvije hiljade i tri stotine čerga i čadora ostalo je na bojnom polju; ostalim ratnim spravama, hrani i džebani ni broj se ne zna.

Sutri dan paša učini divan i priredi veselje na račun plijena.

Sve gazije obdari odorama i čelenkama, pa se vrati preko Travnika u Sarajevo, da dovrši grad.

Kad su čuli Hrvati pod Pužinom i Cetinom još za banjalučki poraz napuste obsadu, pa se vrate u domovinu.

sa tri strane udare na Novi, i to ovako: jedni da udare s onu stranu Une, a drugi s ovu stranu od Novoga, dok su treći imali doći Unom na lagjama.

Novljani saznaju za te osnove. Usred mrkle noći dizdar Halil aga, Čelebić Ahmed aga, Fazlagić Ahmed aga i Krinkovići Salih aga, Husejin aga i Bećir aga s ostalom družinom udare na logor s ovu stranu Novoga znajući, da im s onu stranu ne može pomoć doći i načine grdni pokolj. Mnogo lagja i sužanja pade Turcima u šake. Na to se Hrvati s onu stranu Une pokupe i vrate natrag.

Hrvatske četovogje oko Kupe i Korane udruže se, pa panu po noći pod Ostrožac. Ni od koga ne opaženi pomoću merdevina pregju u grad, da otvore vrata, kroz koja je imala proći ostala družina i priredit pokolj ostrožačkim Turcima. Slučajno neka žena dojeći dijete opazi neprijatelje u gradu, pa dojavi kapetanu Beširevića. On hitcom iz puške probudi Turke, koji poubijaju sve što se zavrnu u gradu; za tijem provale nenadano iz grada, pa mnoge poubijaju i zarobe. Megju tijem od brodske i drugih kapetanija sakupi se hiljadu kršćana, pa udare na Kotor-Varoš i obsjednu ga. Turci iz tvrgjave prospu na njih vatru i naćeraju ih u bijeg. Za tijem provale iz grada za njima u potjeru i mnogo ih poubijaju.

Da se tima provalama od strane Hrvata za neko vrijeme stane na kraj, diže se sam Ali paša i sagje na Krajinu. Kod Novoga pregje Unu i provali u Hrvatsku. Od Kostajnice do Krupe robeći i paleći i o zlu radeći razbije više hrvatskih četa, pa se vrati natrag pod Zrin i obsjede ga sa svih strana. Videći, da se nemože bez topova osvojiti vrati se, pa kod Starog Majdana na Tominama pobije bajrak. U to stigne Mehmed Giraj han s Tatarima na Tomine, koga su opremili iz Carigrada Bosni u pomoć Paša odmah odredi hana i Hercegovce pod zapovjedništvom Mehmed paše s još par hiljada Bošnjaka, da poharaju Knezovu, Dubicu, Jasenovac i ostala sela sve do Une.

Hrvatski ban bio se već prije spremio, da pohara Krajinu, ali doznavši za pašu povuče se natrag. Kada se paša povrati mišljaše, da je zgodna prilika provaliti u Krajinu, za to pokupi još Dubičane i Kostajničane, pa se utabori kod Slabina. Malo prije provale tuči se iznenada s Mehmed Girajom. Bitka se zametne i svrši kršćanskim porazom. Proganjajući bjegunce Turci su robili i palili sve do Save.

Na to se paša vrati u Travnik, da se preko zime sprema za rat na proljeće.

Naredne godine 1739. dobije nalog, da se s bosanskom vojskom pridruži serdaru Ajvaz Mehmed paši pod Biogradom. Tu Ali paša bude odregjen, da s Bošnjacima osvoji Zemun. Pod Zemunom paša razbije brojnu kršćansku vojsku.

Dok je Ali paša boravio izvan Bosne, Mahmud paša Alipašić sakupi Skopljake, Travnjake, Jajčane, Banjalučane, Kozarčane i sve Krajišnike na Bilajskom polju, pa pohara Liku, Udbinu i sve do Kotora razbivši usput više hrvatskih četa i ugrabivši bogati plijen vrate se u Bosnu. Vijesnici, koji su donijeli izvješće pod Biograd o uspjehu ove vojne, bili su bogato nadareni od serdara i Ali paše novcem i odorama.

Nakon pada Biograda bude opet sklopljen mir izmegju Austrije i Turske, a Ali paša početkom džemazul-ahara 1152. vrati se s vojskom u Bosnu.[1])

U bitkama za Ali pašina vezirovanja u Bosni i izvan Bosne osobito su se proslavili naši ajani i kapetani, koji su za zasluge više puta bili odlikovani zlatnijem odorama i čelenkama. Megju ostalijem na predlog Ali pašin postali su beglerbezima: Ibrahim aga, koji je branio Banjuluku, jajački kapetan Mehmed beg, koji se proslavio pod Ostrovicom, zvornički ajan Mehmed beg Alibegović, koji se pokazo kod zauzeća Valjeva, hercegovački sandžak Murad beg Čengić-Durmišpašić, koji je pregazio Crnu Goru i napokon u svima bojevima više puta spominjani zvornički Mehmed kapetan postao je beglerbeg i još k tome dobio časni i rijetki naslov „gazi.“ Isti naslov podaren je i veziru Ali paši. Ibrahim paša Alipašić postao je sandžak kliški, Mehmed paša Alibegović sandžak zvornički, a Murad paša Čengić ostao je i na dalje namjesnik hercegovački.

Ovim vezirovanjem u Bosni Ali paša je upisan zlatnim slovima u turskoj povjesnici i uvršten u red prvih vojskovogja i junaka. Svi savremeni zgodopisci natječu se, koji će mu više spomen proslaviti, a službeno izvješće velikih vezira zove ga „ebul-megazi“ (otac pobjeda). Koliko su ga Bošnjaci i Hercegovci poštovali najbolje nam svjedoči, što su se na svaki njegov mig našli pod

[1]) O ovoj dobi Ali pašina vezirovanja u Bosni napisao je cijelu knjigu u arapskom jeziku Mustafa efendija Pruščanin pod naslovom: »Tebširul-guzzat« isto tako jedan drugi savremenik Omer efendija Novljanin u turskom jeziku opisao je obširno »boj pod Banjalukom«. I Muvekit je dosta gradiva o tome sabrao. U »Povjesti Hrvatske« Smičiklas mu je posvetio više stranica. Osim toga živi još i danas u narodu mnogo pjesama i pripovijedaka.

naredbe, jer je u Bosni uvijek, pa i tada bilo na pretek beglerbega. To se čulo i u Carigradu, za to ga sultan imenuje vezirom i opremi mu veliki zlatni plašt postavljen samurom, da se i na oči pokaže impozantan Bošnjacima. Nakon tri godine pašovanja bude premješten, a na Bosnu opremljen Sopasalan Ćamil paša 1755.

Već od dulje vremena živile su u zavadi dvije porodice u Sarajevu, naime Morići i Halilbašići. Jedni i drugi u gradu su stekli stranke i zatirali megju se. Više puta došla je i do krvavih poraza, gdje je palo i mrtvih glava. Da pače i na sred čaršije s puškama su zametali kavgu. To napokon dozlogrdi Sarajlijama, pa pohvataju Moriće Pašagu i Ibrahim agu, Mehmed agu Halilbašića i dvadeset i tri njihove pristaše. Moriće i ostale pobiju u gradskom zatvoru a Mehmed agu Halilbašića opreme u Travnik, gdje ga vezir zadavi. Na to ostale pristaše ostave grad i razbjegnu se na sve strane 1756.[1])

U isto vrijeme Ćamil paša je pogubio i čaušlaragu Mustajbega na oči bosanskog ajana.

Misleći paša, da će mu poći za rukom opremi na sve strane cijele čete mubašira, da uplaćuju nekakove namete i globe narod. Te njegove osnove udare po svuda na otpor, a on da se pokaže opremi 600 konjanika na Visočane. Ovima Sarajlije priteku u pomoć, pa razbiju pašine delije i zatjeraju put Travnika. Na to se digne vas ajan proti njemu i optuži ga u Carigradu radi nasilja.

Ćamil paša bude svrgnut, a po drugi put opremljen paša Kukavica 1757. Nu ovaj put nije se ni on osobito ponio prama svojim zemljacima. Progonstvo i zatiranje baša bješe već izašlo iz mode i dosadilo narodu. Osim toga udari još putem svoga predšastnika, da ucjenjuje narod. Ugledav se u njega i drugi velikaši kao Sulejman paša u Ljubinju i Trebinju nastave isti zanat.

Sulejman pašu optuže Trebinjci u Carigradu, na što izagje ferman, da se rečeni paša ne smije petljati više ni u kakove državne poslove.

Paša Kukavica, da pokaže svoju moć zavojšti na Mostar, ali se vrati kratkih rukava, jer ga Mostarci razbiju i zaćeraju iz Hercegovine. Paša o tome načini izvješće u Carigrad a Mostarci

[1]) Pogibija Morića sačuvala se takogje u narodnoj pjesmi, koja se i danas često pjeva po Bosni.

opreme mahzar, odakle dogje ferman, u kome se paša Kukavica[1]) lišava svih časti i osugjuje na progonstvo u Resmo (na Kreti), gdje je poslije životom platio svoja nasilja, a na Bosnu bude imenovan carski zet Muhsin zade Mehmed paša[2]) 1760. On opremi prije sebe za muselima u Travnik ćehaju Ibrahim agu, koji smače teskeredžiju Širan bega i čaušlar-agu Ahmed agu Dervišefendića Mostarca.

Godine 1762. pojavi se kuga u Bosni i Hercegovini, koja je tri godine neprestano harala, i nanijela veliku štetu svemu pučanstvu. Po carskom fermanu od 10. ševala 1176. Hercegovina bude pripojena Bosni i povjerena upravi Mehmed paše. U to vrijeme bio je hercegovački sandžak Hajdar beg, a novopazarski muselim Smajil paša. Njega zamijeni 1763. Maldovan Ali paša, a ovoga carski zet Kapudan Mehmed paša. Pošto nam vrela ne bilježe ništa iz ovih vremena, može se naslućivati, da je kuga uspostavila red i mir, što nijesu mogli učiniti namjesnici. Koliko je sarajevske baše prorijedila najbolje nam svjedoči, što nijesu bajrama klanjali na musali, kako je uvijek bio običaj, nego po džamijama, da ne upane u oči, kako im se je umanjio broj.

Kapudan pašu zamijeni Hadži Ahmed paša Čuprilić 1766. a ovoga iste godine Silahdar Mehmed paša, kome bude povjerena i uprava Hercegovine.

Stjepan Mali uzvitla buru u Crnoj Gori, pa poče uznemirivati s Crnogorcima susjedne turske pokrajine.

Po zapovjedi iz Carigrada Silahdar paša digne se početkom jula 1768. iz Travnika imenovavši muselimom Mehmed pašu Selmanovića i ode na Gatačko polje, gdje se bješe okupila vojska. Kad dobro Crnogorce nauči pameti, pobjedonosno se povrati u Travnik koncem augusta rečene godine. Za to Rusija navijesti Turskoj rat. Spahija 50 bajraka, pod svakim bajrakom po 50 ljudi

[1]) O vezirovanju paše Kukavice u Bosni ima više doskočica u narodu, od kojih su veoma karakteristične:

Jadna Bosno šta si dočekala,
Da u tebi dva čovjeka sude —
Kos kadija, paša Kukavica!

Dok bijaše Kukavica paša,
Ne znade se ko bijaše baša.
Sve saruke — zbiše u sanduke,
Jatagane — skriše na tavane.

[2]) Sin više puta spominjanog Abdullah paše.

i 100 bajraka jenjičara i azeba iz starih i novih agaluka sa 150 tonbaza za mostove ode Turskoj u pomoć, gdje su stigli na odregjeno mjesto početkom maja 1769. Sudjelovali su kod obrane Hoćima, gdje su vanredna junaštva počinili. Iste godine po naredbi iz Carigrada pokupljeno je oružje od kršćanske raje i plaćeno im uz umjerenu cijenu, s prijetnjom, da više ne smiju držati oružja.

Još u stara vremena bio je običaj, da narod bira ajane, koji su uz namjesnike krojili pravicu zemlji i upravljali u pojedinim nahijama (županima). Tijekom vremena neke porodice dotle su se osilile, da nije mogao drugi biti izabran, nego jedan član izmegju njih. Ta su prava pojedinci zlorabili na svoju ruku i u ime države činili razna nasilja. Da tome stane u kraj, paša javi stvar u Carigrad, odakle dogje ferman početkom ramazana 1182. (1768.): ako bi koji od ajana činio narodu nasilja, da ga vezir može lišiti te časti i po volji narodnoj postaviti drugoga, za koga znade, da je pošten, pravedan i obljubljen megju narodom.

Pošto smo prije nešto natuknuli o bosanskoj vojsci, mislim, da je već vrijeme nešto takogjer reći i o upravi bosanskoj, da se bolje razumije, što će od sada slijediti.

Kao svi turski vilajeti Bosna je takogjer bila podijeljena na sandžake, kojih je u ovo vrijeme bilo pet i to Klis, Bihać, Zvornik, Novi-Pazar i Hercegovina.[1]) Do Ferhad pašinih vremena 1592. i Bosna je takogje bila zandžak, a njezin beg bio je megju ostalim sandžak bezima „primus inter pares".

U početku, kad je Bosna postala beglerbegluk, stajao je na čelu redovito paša sa dva tuga, a poslije uz rijetke iznimke s njom su upravljali veziri s tri tuga, pošto se u Bosni uvijek nalazilo više paša s jednim ili dva tuga. Da se neprilikama stane na kraj, Carigrad je redovito opremao na Bosnu vezire.

Veziru su bili dodijeljeni za upravu:

Timar-defterdar (predsjednik komore za podjeljivanje lenskih dobara).

Hazine-defterdar (chef za financije).

Divan-efendija (kancelar).

Čaušlar-aga (zemaljski maršal).

Osim spomenutih uz vezire je uvijek išla cijela svita dostojanstvenika kao ćehaja-beg (chef za administraciju), haznadar (blagajnik), muhurdar (pečatnik), silahdar (čuvar oružja), kapidži-baša (nadkomornik), divitdar (čuvar tintarnice) i više njih pod raznim imenima kao peharnik, konjušnik, ubrusar, i t. d. obavljali su takogje razne činovničke službe.

[1]) Hercegovina bila je više puta ovisna, a više puta neovisna o bosanskim valijama.

Defterdarima takogje bili su dodijeljeni timar-ćehaja, teskeredži-baša (notarius) i više manjih činovnika.

Po časti bio je najveći sudija „mulla", koji je imao stalno sjedište u Sarajevu. Osim njega bio je takogje veliki sudija „Bosna Brod kazisi", koji je bio uz vezire.

U sandžacima vladao je obično paša, a katkada i beg, koji je stajao u istom rangu kao paša s jednim tugom. I sandžak bezi imali su svoju svitu, samo u manjem prama vezirskoj.

Sandžaci su se u prijašnja vremena dijelili u nahije (župe), kojima se broj mijenjao prama granicama zemlje. U ovo doba bilo ih je u Bosni i Kliškom sandžaku 32 a u Hercegovini 14. U svakoj nahiji bio je po jedan upravitelj (subaši ili muselin) i po jedan kadija (sudac). Subaša ili muselim bio je većinom član iz najuglednije porodice u nahiji, a imao je timar od 20.000—50.000 jaspri. Kadije su dobivale tako zvani arpaluk prama dohodcima župe. Eto tako je izgledala uprava naših zemalja od konca XVI. do početka XIX. stoljeća.

Silahdar Mehmed paša bude pozvan za velikog vezira, a iza sebe ostavi zastupnikom Mustafa pašu Alipašića 1770. pod jesen.

Na Bosnu po drugi put bude imenovan Muhsin zade Mehmed paša, koji odmah naredi Alipašiću, da pokupi sve jenjičare i plaćenike, pa opremi u Rusiju.

Megju tijem Mustafa paša Alipašić bude svrgnut, a imenovan Kliški sandžak Mehmed paša Selmanović u julu 1771. Iste godine u augustu dogje naimenovani vezir u Bosnu. On prepusti i na dalje Selmanoviću upravu, pa poduze putovanje kroz svu zemlju uzduž i poprijeko. Nakon dva mjeseca sultan ga pozove za velikog vezira povjeriv mu i dalje upravu Bosne, da ostavi zamjenikom pašu Selmanovića.

Turska odluči po što po to, da povrati izgubljene gradove u Besarabiji, pa sakupi veliku vojsku. Ostatci ostataka novih i starih agaluka u Bosni i Hercegovini budu pokupljeni, kojih je bilo 1200 na broj i još k tome na novo se popisa 3000 novaka, pa pod vodstvom Ibšir kapetana od Ostrožca i još dvojice kapetana kojima se prezime ne spominje Ahmed bega i Mehmed bega, krenu put Rusije pod jesen 1771.

Paša Selmanović u ime velikog vezira upravljao je Bosnom sve do 9. džemazul ahara 1186. (do konca augusta 1772.).

Sada bude imenovan Topal oglu Gazi Osman paša, koji opremi svoga haznadara (blagajnika) Ali agu, da ga zastupa. Pod vodstvom Ahmed kapetana, tuzlanskoga i Abdullah kapetana zvorničkoga opet bude opremljeno 2000 naših zemljaka u Rusiju.

Osman paša ni ne dogje u Bosnu, kad naredne godine bude imenovan Dagistanlija Ali paša, koji takogje opremi svoga ćehaju Ibrahim agu, da ga zastupa. Ovaj opet popiše 20 bajraka, pod svakim bajrakom po 50 momaka s mjesečnom plaćom po dva i po groša, pa ih opremi pod vodstvom Kurt Mehmed kapetana novopazarskoga put Šumne u martu 1773.

Megju tijem se sklopi primirje u Kajnardže izmegju Rusije i Turske. Ali paša, koji je bio serdar cijele vojske u Krimu, dogje s Bošnjacima i Hercegovcima pod jesen 1774. u Travnik.

Četiri mjeseca za tijem zamijeni ga bivši veliki vezir Halil paša Ajvazović, koji imenova svojim zamjenikom Mehmed pašu Miralema. Istom 1775. u aprilu došao je u Travnik. U julu bude svrgnut, a na Bosnu imenovan po drugi put bivši veliki vezir Silahdar Mehmed paša, koga je zastupao njegov ćehaja Hadži Mehmed aga, dok je došao u Travnik 9. ševala 1189. (u decembru 1775.).

Naredne godine opet po carskom fermanu Hercegovina bude povjerena upravi Mehmed paše. U njegovo vrijeme popravljene su tvrdjave u Sarajevu, Derventi, Srebrenici, Zvorniku i Staroj Ostrovici. Godine 1777. u aprilu Mehmed paša bude premješten u Selanik, a na Bosnu imenovan po drugi put Dagistanli Ali paša, koga je zastupao Džafer paša Čengić, do septembra rečene godine.

Kako smo već jedan put o tome govorili zajimi i spahije bili su dužni uvijek na zapovijed alaj bega poći na odregjeno mjesto i po propisima sudjelovati u bitkama. U ova burna vremena čini se, da su beglerbezi i alajbezi zlorabili svoju vlast, pa proti zakonu od starenika uzimali zijamete i timare i dijelili ih svojim ljudima, pod uslovom, da nove timarlije i njima daju stanoviti obolus. Ove zlouporabe u Bosni i Hercegovini za zadnjih ratova s Rusijom upale su u oči u Carigradu. Naše zemlje, koje su negda po 20.000 spahija na vojsku opremale uza sve prijetnje sultanove s plaćenicima skupa opremile su po par hiljada, jer većina timara nalazila se u rukama pojedinaca pod imenom ljudi, kojih nije nikako ni bilo na zemaljskoj površini.

Da se tome u kraj stane sredinom šabana 1191. dogje ferman, koji se pročitao u svima gradovima, u kome se po starom običaju imaju urediti odžaci s propisanim dužnostima u kome se odregjuje našljedstvo i podijelivanje timara vrijednim ljudima i u kome se prijeti smrtnom kaznom beglerbegu i alajbegu, koji bi se usudio zlorabiti svoju vlast i proti odredbama u fermanu s timarima postupati. Za bolju sigurnost mora se u svima gradovima u sudski protokol po jedan vjeran prepis zavesti.

Pošto je Rusija počela opet sakupljati vojsku na granici Poljske, pobojaše se u Carigradu ponovne provale u Tursku. Za to opet pozovu iz Bosne jenjičare, koji pod vodstvom Mehmed bega, kapetana od Stare Ostrovice, odoše u Izmajil.

Dagistanlija bude premješten u Vidin, a na Bosnu imenovan po treći put Silahdar Mehmed paša 1778.

Dok je vezir došao u Travnik po carskom fermanu zastupao ga je Mehmed paša Miralem.

U krajini digne se ustanak, kome su na čelu stajali iz Novoga Kara Jašar aga i Ali aga Ćehaić, iz Bišća Mujaga i Zulfaga Džaje, iz Cetina Ibrahim aga Zenković, iz Kozarca Ibrahim aga Kulaš i iz Pridora Mula Mehmed. Najpre su se odmetli Novljani, koji porobe Kamengrad i Banjuluku. Za tijem obore se na Krupu, Bihać, Ostrovicu i ostale gradove na Krajini, pa proćeraju kapetane, a gragjane što milom, što silom privedu u svoje kolo. U strahu pred kaznom, da zabašure svoja nasilja opreme s petnaest ljudi mahzar u Carigrad ispred cijele Krajine. Ali im pobrka osnove izvješće od bosanskog ajana, u kome se diže tužba proti rečenim zlikovcima. Na to je izaslan posebni mubašir Mahmud beg u Bosnu u decembru 1778. s potpunom vlašću, da s kadijama uvede red i mir.[1])

Još 4000 naših zemljaka ode u Izmajil, da se priključi turskoj vojsci.

Silahdar paša bude premješten u Srbiju, a na Bosnu imenovan Nišandži-zade Mustafa paša pod jesen 1779., koji iza godinu dana uprave ustupi Bosnu Silahdar Abdullah paši Defterdareviću, koga je zastupao ćehaja, dok je 10. decembra došao u Travnik.

Od starina bio je zakon i običaj, da se spahije (azebi) moraju uvijek biti na odregjenom mjestu i čuvati povjerenu im utvrdu. Na to se u zadnje vrijeme nije strogo pazilo, a osim toga se slabo nadziralo od strane namjesnika, da li se u svako vrijeme svi nalaze

[1]) Kako se je stvar svršila nije nam poznato.

katoličke crkve i ugarskog oružja. Turci su govorili jednostavno: „ko primi islam taj će ostati svoj u svome; a ko ne će to učiniti, neka nosi glavu kuda mu je drago, ili će postati muslomanska raja.“ Što su rekli, to su i učinili.

Osmanlije osim vladarske kuće i šerifskih arapskih porodica nijesu poznavali, kao što ni danas ne poznaju krvnoga plemstva. U njih je geslo: „koliko znaš, toliko valjaš.“ Ali, da nebi bosanskim plemićima na žao učinili, jer su mnogo na njih računali, ipak dozvole im, da se po krvi i moći razlikuju od neplemića. Samo su im oduzeli stare naslove i mjesto njih podijelili svoj počasni naslov „beg.“ Mi smo na svome mjestu naveli i povlastice, koje je sultan naročito podijelio našemu plemstvu, da im se sinovi na carske troškove uzgajaju u sarajima za više državne i vojničke časti.

Nagli prelaz bogumila, a naročita njihova plemstva na islam, povukao je sa sobom mnogo bogumilskih tradicija, od kojih su neke propale u prvoj i drugoj generaciji, a neke se sačuvale kroz vjekove kao osveta prama progoniteljima njihovim prije pada kraljevine.

Kad je već davno jenjala osmanska sila, kako Asboth primjećuje, da vodi velike ratove i počela padati u miroljubivu letargiju, bosanski i hercegovački muslomani neprestano su spograničnim kršćanima na svoju ruku vodili ratove i sačuvali s naslijegjenom vjerskom gorljivosti i s ponosnom samosvijesti gospodstva netaknuti islam u potpunoj čistoći.

Ahmed beg Hercegović prvi je stupio na poprište povijesti 1473. kao carski »miri alem« (zastavnik), koji je kasnije postao paša, vezir i veliki vezir. Za njim odmah izbili su na površinu Malkoči, Sokolovići, Opukovići i dr. kao namjesnici, veziri i veliki veziri, dok o moćnim lenskim velikašima povijest ne vodi ni računa.

U krbavskoj bitci 1493. pod zapovjedništvom Jakub bega nalazimo organiziranu bosansku vojsku od naših zajima, spahija i akindžija, koji hametom potuku Hrvate.

Isto tako organiziranu hercegovačku vojsku vidimo 1501., gdje obsjeda Zadar pod vodstvom našeg zemljaka Sinan bega, sandžaka od Hercegovine.

U bitci na Muhaču 1525. ništa manje nego 20.000 lenskih vitezova iz naših krajeva sudjeluje kod razorenja ugarske kraljevine. Ovom prigodom naši zajimi i spahije izišli su na glas kao najbolji vitezovi u cijeloj carevini. Koliko je sultan Sulejman cijenio Bošnjake i Hercegovce, a naročito plemiće, svakome je poznato. Nije im samo povjerovao domaću upravu, nego i najveća dostojanstva u turskoj vojsci i državi.

Kako su Turci osvajali Ugarsku, onako su mnogi bosanski i hercegovački plemići selili u novo osvojene zemlje, pošto su lenska dobra i čast u našim krajevima prelazila s oca na najstarijeg sina, mlagji su hrlili tamo, da se domognu časti i imanja.

„U bojevima proti Ugarskoj“, veli Asboth, i poslije proti Austriji, bili su ovi (bosanski) renegati predborioci (Vorkämpfer) Turaka i oni su ostali vlastiti gospodari zemlje, oboružani sa svima, u neograničenoj samovolji povećanim privilegijama sredovječne oligarhije.“

Glavna sjedišta bila su im Kaniža, Arad, Temišvar, Budim, Pečuh i drugi gradovi širom prostrane Ugarske. Tu su oni bili lenski vitezovi, alajbezi, ajani i kapetani. Kad su Turci protjerani iz Ugarske, onda su mnoge porodice ostale tamo, a neke su opet našle utočište u staroj postojbini, gdje su se domogle ugleda i imanja, ili propale megju gragjanstvom.

Dakako tijekom vremena kroz četiri stoljeća i neke gragjanske porodice, pomoću svojih zaslužnih članova za državu, digle su se u prvi red bosanskih plemića, ali takovih nije bilo puno, jer su stari bezi tvrdokorno primali u svoje kolo nove plemiće, od njih ženili sinove ili za njih udavali kćeri.

Isto tako su neke stare plemićke porodice, proganjane od strane bosanskih namjesnika ili od puke sudbine propale materijalno, isključene s vremenom izmegju begova i izgubile se u gragjanskom staležu.

Koje porodice od današnjih bosansko-hercegovačkih begova potječu od starih velikaša Hrvatinića, Hranića, Sankovića, Vojsalića, Tvrtkovića, Pavlovića i dr. apsolutno je ne moguće odrediti, i to s razloga: I. što se ni u jedne ne nalazi nikakovih listina iz vremena bosanskog kraljevstva; II. što su tijekom vremena mijenjala se porodična imena i većinom dobila tursko obilježje; III. što u zadnje vrijeme većina hoće, ne znamo rastumačiti za što, da potječe iz Male Azije.

Uza sve to bosanski bezi sačuvali su stari ponos, moć i begovsku vjeru, kojom se još i danas neki kunu, kao najvećom svetinjom. Kad se ispitaju listine iz turskih vremena, kojih se dosta sačuvalo do danas, možda će i mnogo staro ime izbiti na površinu

Kako je padala turska moć u Europi onako je rasla sila i ponos plemstva u Bosni i Hercegovini. Isto kao u vrijeme zadnjih bosanskih kraljeva. Kad pako koncem XVII. vijeka svojim vlastitim silama suzbiše sve navale kršćanske, kojima su podlegle tolike turske vojske, samovolja i samopouzdanje izbi jasno na površinu, a za Hećimoglinih vremena — kao spasitelji cijele carevine s pravom su se ponosili i nazivali bedemom islama. Od ovo doba bez odobrenja zemaljskoga vijeća, koje se sastojalo većinom od sandžak bega, ajana i kapetana bosanski veziri nijesu mogli ništa poduzeti na svoju ruku. Kako smo nedavno čuli za zadnjih srpskih ustanaka sve do Derendelije, kad uvigješe pogibelj za vlastiti patrimonium, uza sve prietnje veziri ih nijesu mogli sklonuti na ozbiljnu vojnu, da uduše srpski ustanak. „Turska, koja nije u stanju bez naše pomoći ukrotiti šaku Srba, govorili su megju se, šta se toliko golemom nama pokazuje?“ Huršid pašina proklamacija za opće pomilovanje ustaša, koji su toliko jada nanijeli islamu, neugodno je djelovala na ponosne begove. „Da ih mi vežemo, a veliki vezir driješi i daje im oružje u šake,“ govorili su opravdano sa svoga stanovišta i predbacivali veziru, koji je takogjer podbadao Huršid pašu, da im slomi vrat i, kako smo čuli, oba su se prevarila u računu, jer, da su samo darnuli u jednoga velikaša, uzjarili bi cijelo gnijezdo sršljenova, što bi po njih i po cijelu carevinu bilo od zlih pošljedica.

Neke porodice, osobito u zadnja vremena, domogle su se neograničene moći i ogromnih imanja, što vlastitih što lenskih. Bojevi Rizvanbegovića megju se i sa Stočanima, za tijem s Gavran kapetanom počiteljskim, ratovanje na svoju ruku sa Mlećanima, Hrvatima i Crnogorcima, za tijem, kako ćemo poslije vidjeti zatiranje megju se u skupinama u vremenima Husejin kapetana, sve nam to jasno svjedoči silu i moć, koju je trebalo na lijep način držati na uzdi.

Čim se Derendelija u Travnik povratio i raspustio bosansku vojsku, da se osveti Bošnjacima, što su mu pripravili veliko iznenagjenje dobročinitelju Huršid paši u Srbiji, poče raditi na sve strane. Bosanski i hercegovački prvaci od njega se nijesu mogli drugome ni nadati, za to su uvijek bili na oprezu. Ne usugjujući se Derendelija u njih taknuti poče sirotinju i vojnike ucjenjivati na nedostojan način, ali i tu udari na otpor. Premda mu je Huršid paša stajao za legjima, ipak se ne može održati na Bosni. Da pače Sarajlije i Visočani potraže ga u Travniku, ali pošto ga nijesu

zatekli sagju u Skoplje i popale Sulejman pašine dvore, da se osvete Alipašićima, za koje su držali, da stoje u savezu s Derendelijom.

Sada porta bude prisiljena maknuti ga s Bosne, koga zamijeni njegov dobročinitelj Huršid paša u martu 1815. Dok je on nastojao u Bosni, kako će skućiti neke begove, plane ponovno u Srbiji ustanak na sve strane. Dakako prijatelj Huršid paša obratio se na Bošnjake, da pomognu opet Turskoj udušiti ustanak. Da nije slučajno Ali paša Meraślija ko iz rukavice osvanuo pod Biogradom i pomrsio srpske osnove tako, da nije više trebalo bosanske pomoći, dvojimo, da bi mu se Bošnjaci odazvali, kao prvi put za Derendelije. Opravdano su se u Carigradu bojali nemira u Bosni, za to iste godine maknu Huršid pašu, a opreme Sulejman pašu Alipašića misleći, da će bezima i narodu ugoditi, kad im dadu vezira iz njihove sredine.

U njegovo vrijeme carigradski „nekibul-ešraf“ imenuje svoga zastupnika za Bosnu i Hercegovinu, ako bi slučajno koji član od šerifske porodice što pogriješio, da ga on uzme u zaštitu od oblasti i suda, pošto šerifi vuku lozu od pejgambera, koncem 1815.

U proljeće 1816. Peštelo Hadži Muharem diže se proti muselimu Mehmed begu Bakamoviću u Mostaru i priredi više krvavih prizora. Sulejman paša povjeri Daudbegu Redžepašiću, da uguši ustanak i uspostavi red i mir, što ovaj pomoću Nevesinjaca i ostalih Hercegovaca brzo naredi i protjera Peštela iz Mostara.

Za Sulejman pašina vezirovanja trinaest gradova i palanaka po granici popravljeno je na državne troškove i to u Krupi, Bihću, Glamoču, Petrovcu, Dubici, Banjaluci, Novome, Pridoru, Staroj Ostrovici, Sanskom Mostu, Havali, Duvnu i Hlijevnu. Vas trošak iznio je 438.866 groša.

Koliko god su bosanski i hercegovački ajani i kapetani poštovali Sulejman pašu kao junaka i svoga čovjeka, ipak nezakoniti prestupci njegovih sinova Ćor Mustafa paše, Ibrahim alaj bega, Osman bega i Mehmed alaj bega, kojima bješe prepustio svu vlast u šake, sklonuše neke, te ga tužiše u Carigradu i pod stare dane makoše iz Bosne u januaru 1818.

Na mjesto njega bude imenovan Morali Bećir paša, koga je zastupao timar defterdar Derviš Sulejman beg. Znajući Bećir paša, kakav je položaj vezira u Bosni, ne smjede se odvažiti, da preuzme povjerenu mu zadaću.

Na to porta imenuje Derviš Mustafa pašu, koga je takogjer zastupao Derviš Sulejman beg, dok je koncem aprila rečene godine došao u Travnik. U njegovo vrijeme bosanske kule i gradovi obskrbljeni su sa municijom.

Njega naslied̄i Mehmed Rušdi paša. Dok je došao u Bosnu u oktoberu 1819. zastupao ga je Derviš Sulejman beg. Na putu kroz Sarajevo ne smijući dirati u muslomane hotijaše ucijeniti kršćane i židove. Ovi se obrate na mulu sarajevskoga, koji opremi nekoliko ljudi od strane šeriatskoga suda, da razjasne valiji, da to ne smije biti. Kad delije pozdraviše povjerenstvo iz pušaka, pobuni se sva čaršija i stane se spremati, da traži zadovoljštinu.

Videći se Rušdi paša u nevolji obori svu krivnju na svoga ćehaju i na oči svjetine sveza ga na konja i opremi u progonstvo.

Da ih ne bi vezir što poslije okrivio, prisile ga još, da im dade pismo, u kome razjašnjuje cijelu stvar, prije nego ode u Travnik.

Za to poniženje Rušdi paša bude svrgnut s Bosne, lišen vezirske časti i opremljen u zatočje.

Sultan Mahmud II., refermator, i od prije ljut na Bosnu radi omalovažavanja vezira sada se ogleda desno i lijevo, da nagje pašu, koji će znati i moći skučiti vlast bosanskih ajana i kapetana. I zbilja nije se prevario u izboru. U razhodži Ali Dželaluddin paši, namjesniku edrenskom, stiže baš onakoga, kakova je želio. Željezne naravi, neustrašiv u odlukama, veoma naobražen i k tome još pjesnik i krvolok na glasu s velikom radosti primio je povjerenu mu misiju.

Premda su prije redovito timar-defterdar ili kliški sandžak beg zastupali vezire, dok bi došli u Travnik, on opremi svoga čovjeka Ibrahim agu na menzile, koji preuzme upravu od Rušdi paše. Ta nepovjerljivost odmah razočara erćan u Travniku, a još više, kad isti aga opremi u progonstvo fočanskog kadiju Mustafa Enis bega Čohadžića.

Godine 1820. početkom marta došao je Dželal paša u Travnik.

Pošto su odavno po svoj zemlji kragja i palež bili preoteli mah, da se tome u kraj stane, paša izdade naredbu na sve kadiluke: I. da niko iz jednoga mjesta u drugo ne smije otići, što ne će uzeti od kadije teskeru (putni list), koje su se izdavale na listini provigjenoj njegovim pečatom. Za kontrolu postavi na sve glavne putove i klance posebne joklamadžije, da pregledaju putne listove; ko bude uhvaćen bez putnog lista, mora se strogo kazniti od strane suda; II. da se od svih sumnjivih osoba u zemlji pred-

sudom imadu uzeti dobri većili (jamci). Koji ne mognu naći jamaca, da se popišu i opišu, pa opreme njemu u Travnik. III. Kotlari i ostali čergaši, da se ne smiju skitati od sela do sela, nego gdje se nalaze, tu neka i ostanu.

Ove novotarije neugodno su se dojmile konservativnoga pučanstva, naročito plemstva, koje se naučilo slobodno kretati po zemlji i živjeti bez ikakove stege. Nu čini se, da je Dželal bez obzira kaznio svakoga prestupnika.

Kroz tri godine krvava vezirevanja u Bosni, šta je sve počinio od kapetana i ajana, da se ovdje upustimo u raspravu ne imajući sigurnih vrela pri ruci, daleko bi zašli i promašili cilj priručne knjižice. Da je mnogi alajbeg, beg i kapetan nedužno platio glavom, to je fakat. Megju kojima su osobito na glasu: Bećir paša, muselim taslički, Drnda alajbeg, Ibrahim beg Prijepoljac, Hadži Salih beg Srebrenica, Kulin kapetan, Mehmed beg Bajbut, Alaj beg od Petrovca, Krupa kapetan, Derventa kapetan, Maglaj kapetan i glasoviti Šejh Ilhamija Žepčak.

Kapetane od Bihća, Ostrožca i Sanskogmosta s porodicama opremio je u progonstvo pod uvjetom, da se niko njihov ne smije vratiti u Bosnu. Daud beg Redzepašić, ajan pivsko-nevesinjski, za sedamdeset ćesa bijele pare iskupio je glavu od Dželalove sablje, dok su se Smajil aga Čengić, Ali aga Rizvanbegović i još neki spasili bijegom iz Travnika. Kliški sandžak Mustafa paša Sulejmanpašić i braća mu Ibrahim beg i Mehmed beg od straha pred Dželalovom sabljom za vremena su se uklonili iz Bosne. Kako je Dželal paša provagjao svoje osnove i ko ga je u tome pomagao, sva vrela, koja sam imo pri ruci ne kažu ništa. Sam Dželal nije mogao sve to poduzeti sa svojim delijama. Dok Ranke hoće, da su ga Sarajlije Babići i Džindžafići pomagali, Asboth tvrdi, da su mu Čengići išli na ruku. Muvekit izvan nekoliko umorstva i progonstva u Sarajevu ne bilježi nam ništa iz ove krvave epohe bosanske povjesti; a i ostala vrela vrlo površno prelaze. Knežević veli „Dželaluddin podavi sve bosanske kapetane i mnoge turske zlikovce, samo se bijegom spasiše Mahmud beg, kapetan tuzlanski i Firduz, kapetan livanjski, dok Asboth navagja okrugli broj trideset bosanskih dinasta, da je u jednoj noći dao pogubiti; Arkiv jajački bilježi: u jednu večer učini udaviti sedam kapetana, strašnih bosanskih zulumćara.

Da se mnogi krivac megju pogubljenim kapetanima nalazio i to je nepobitna istina kao Tahir kapetan od Maglaja, koji je

htio proti šeriatu vjenčati dvije sestre u isto vrijeme, ali je većina zaglavila spletkom, kao glasoviti dobrotvor Murad kapetan od Gradačca.

Kako se iz svega vidi, podatci za Dželal pašino vezirovanje veoma su oskudni i nesigurni, za to prelazimo na daljnje zgode.

Napokon Dželal paša bude svrgnut s Bosne, a na njegovo mjesto imenovan Šerif Sirri Selim paša Ornosović 13 rebiul evela 1238. (u novembru 1822). Na to se Dželal od jada razboli i umre u Travniku.[1]) Novog vezira, dok je došao u Travnik, zastupao je defterdar Ahmed beg Vilić.

Već od dulje vremena bili su muselimi u Sarajevu Babići Omer beg, a poslije smrti sin mu Mehmed beg. Zadnji s pomoću daidža Džindžafića Mustafa bajraktara i Avdi bajraktara za Dželalova pašovanja, koga su, kako se razumi iz mahzara, potpomagali u krvavim djelima, šteku jaku stranku u Sarajevu, gdje su osnovali leglo razbojnika. Ko nije bio u njihovu kolu, taj je morao trpiti svaka nasilja i razne nepogode. U društvu sa svojim potpisima i po ostaloj zemlji bacali su kamen smutnje, ugazili u mnogu nedužnu krv i dosta hanedana i ajana bosanskih obijedili kod cara i vezira, koji su na pravdi boga smaknuti. Dalje se nabrajaju razni zločini, otimanje imetka, silovanje žena, umorstva na svoju ruku i t. d.

U tome smislu opreme Sarajlije mahzar u Carigrad po jednom agi sa potpisima mule, uleme i ostalih mirnih gragjana, na što ferman dogje, da se svi protjeraju iz Bosne.[2]) Dvije vezirske bujruntije na sarajevsko gragjanstvo, da ih proćeraju, ostale su bez uspjeha. Istom treća, u kojoj se prijeti svakome smrću, prisili ih na odlazak. Na koncu opet se većina njih koncentrira na bosanskoj granici u Akovi, odakle razbace djelatnost na sve strane, ne bi li im se povratak dozvolio. Kad je vezir saznao, da su neki došli u Srebrenicu i sklonili se pod okrilje muselima, opremi s nešto. vojske

[1]) Narodna tradicija veli, da je se otrovo i tri dana borio se sa smrti i nije mogao umrijeti, dok mu nijesu zastor svrata pod noge stavili radi kletve šejhi Ilhamije, koji je reko: »Dok ne izišo na zastor (perdu) ne mogo se s dušom rastati;« kad su ga poveli na vješala.

[2]) Mehmed beg Babić, oba Džindžafića, Gjul Mustafa, Mujaga Sakić, Hadži Avdija Čizmedžija, Hadži Alija Vatrenjak, Hafiz Veli bajraktar Babić, Ibrahim aga Ademović, Hodža Mustafa, Hadži Ibrahim Bulbulović, Ibrahim aga Šero, Ćešide Sulejman ćauš i Ahmed bajraktar, Salih bajraktar Rustemagić, Hadži Ahmed i Ha[illegible]ktar Sarač i Ali aga Čemerlija tamam ih osamnaest na broj. Od rečenih [illegible] Vatrenjak je umro u Goraždu, Mehmed beg Babić i Hadži Ahmed Sarač [illegible] a Hadži Ibrahim Bulbulović ubijen u Sarajevu.

Ibrahim alaj bega, koji sagje u Srebrenicu, ali ne našavši niti jednoga vrati se na trag. Na pritužbu gragjanstva, da ih udalji od granice, vezir isposluje u Carigradu, koji im odredi prebivalište u Tatar-Bazardžiku, odakle se ne smiju za korak udaljiti.

Megju tijem su kapetan bihaćki Mehmed beg i ostrožački Murad beg i pećki Hasan aga još od prije kivni udarili na Veliki Most i Havalu, da je vezir bio prisiljen opremiti vojsku na Krajinu 1824. u junu, da uspostavi red i mir.

Od nekoga vremena bosanski veziri bili su uveli, da se ostavština kapetana i muselima uzima za državnu blagajnu proti starim običajima i zakonu. Na pritužbu ajana izašao je ferman 1825. u maju, da se nijedan vezir ne smije usuditi više zaplijeniti ostavštinu kapetana ili muselima, jer da to po zakonu pripada njihovim našljednicima.

Iste godine Selim paša bude premješten s Bosne, a opremljen Belenli Hadži Mustafa paša.

Sultan Mahmud II. ne mogući više trpiti sile i neposluha jenjičara, odluči ih sasvim iskorjeniti i uvesti nove vojnike po načinu evropskom. Na osnovi fetve šejhulislama, kad jenjičari odbiše ponudu, da stupe u nizam priredi veliki pokolj u Carigradu i oružanom rukom diže ih sa zemaljske površine. Glasovi o tome izazvaše u Bosni veliki strah i trepet. K tome se još pridruži naimenovanje novog vezira i vijesti o njegovu postupku prama starom hanedanu Osman paši Novopazarcu, koji je od njega pobjego u Albaniju, za tijem brzo utjerivanje dolazarine vezirske oko Taslidže i Prijepolja, sve to izazva u narodu veliko nepovjerenje i zle slutnje. Svak je u čudu gledo: šta će sada biti. Na prolasku kroz Sarajevo izdao je nekoliko strogih i neumjesnih prijetnja i odmah prošao u Travnik, gdje je pročitao carske naredbe, koje poprati službenim govorom u tako oštrom tonu, da je svakoga iznenadilo njegovo ponašanje. Deset dana za tijem stiže naročiti poslanik u Travnik s fermanom, kojim se ukidaju jenjičarski odžaci. Pošto je od vajkada bio običaj, da veziri pred beglerbezima, ajanima, kapetanima i svim erćanom otvaraju i pročitaju fermane, koji su upravljeni na narod, Mustafa paša nije pozvao, dapače ni jednoga od erćana, nego ga sam po sebi otvorio i pročitao. Na to odmah diže travanjskog dizdara i zauze gradsku tvrgju.

Kad o tome puče glas po Bosni, sve se uskomeša, a osobito jenjičari i njihovi prvaci. Na čelo cijelome pokretu staviv se bosan-

ski jenjičar aga Kara Ali aga Rušćuklija, koji je imao odžak u Sarajevu.

Njemu se odmah pridruži Fejzaga Turnadžija, trideset i dvije age i osamnaest bajraktara, koji razviju agitaciju na sve strane proti toj naredbi. Svi savjeti od strane uleme i pametnih ljudi, ne samo da nijesu ništa koristili, nego su još izazvali cijelu hajku proti sebi. Kad još pašin povjerenik Batal aga s carskim poslanikom stiže u Sarajevo, da pročita ferman i kazni one, koji se ne htjednu pokoriti, noseći sa sobom razna mučila kao sindžire, prange i bukagije, prevrši svaku mjeru opće ogorčenje. Zapovijedi, da se narod skupi na musalu, gdje se imao javno pročitati ferman, niko se nije odazvao. Povjerenik vezirev i carski poslanik morali su čekati bajrama, da ovrše svoju dužnost. Na bajram poslije ramazana pročita se ferman, a Batal aga u ime vezirevo izjavi, da se jenjičarski odžak ukida. To strašno uvrijėdi bosanske jenjičare, koji su uvijek do sebe puno držali i smatrali se kastom odabranom od ostalih ljudi. Od starina naučeni silom uklanjati nepovoljne odredbe, nekoliko hiljada skupi ih se u carevu džamiju, gdje sobom proglase Rušćukliju jenjičar agom i ostale zabite, a Batal agu carskog kapidžiju proćeraju iz Sarajeva. Za tijem odmah razašalju pisma širom Bosne i Hercegovine s prijetnjom, da će svakoga ubiti, ko ne pristane u njihovo kolo. K njima se pridruže još muderisi Ali efendija Mostarac, Abdullah efendija Abadžija i Ibrahim efendija Korkut, koji s ćursa (ex katedra) svojim savjetima malo po malo uzbune i ostali narod, da su jenjičari brzo stekli absolutnu većinu u gradu. Sada dogje na dnevni red, kako da se napiše odgovor na rečeni ferman. Na poziv Rušćuklin iz 32 kotara dogju po dva zastupnika na vijeće, koje sastavi 29 safera 1242. (21. septembra 1826.) izjavu, s kojom se od a—z odbija carska naredba. K tome još načine mahzar pun suza i kićenih riječi o vjernosti i pokornosti bosanskih jenjičara ispred cijelog naroda i opreme po carskom kapidžibaši u Carigrad.

Pošto je sultan Mahmud odlučio jednom za uvijek ukinuti jenjičare, i tu odluku po svuda priveo kraju, naravno da bosanska izjava i mahzar nijesu ništa koristili.

Ostaviti samo u Bosni jenjičarski odžak, nije dolikovalo ugledu carevine. Ali, kako da se to provede u Bosni? Pošto su Bošnjaci i Hercegovci od davnina poznati, kao ponosni junaci i čelik — muslomani, rečena izjava u Carigradu primi se na lahku ruku; na ime: da je to djelo časovitog prkosa proti novotariji;

osim toga mislilo se, da vas narod ne stoji na strani jenjičara, nego da mnogi pristaju uz cara, ali da ne bi jenjičari s agitacijom sve uzeli na svoju ruku, opreme glasovitog učenjaka Ahmed efendiju Prilipliju i Arif bega, da lijepim savjetima sklone na pokornost carskoj naredbi i ostale protivnike.

Mehmed beg kapetan zvornički, koji je ispred Zvornika odbio ponudu jenjičarsku, bude imenovan begler begom i sandžakom zvorničkim, da se pokaže primjerom ostalim bezima i kapetanima, kako sultan cijeni svoje pristaše.

Poslanici odu najprije u Biograd, gdje su se posavjetovali s valijom Abdurrahman pašom, koji je iz blizine posmatrao cijeli pokret, odakle u zajednici s Mustafa pašom Skadarskim napišu naputke bosanskom valiji i defterdaru. Ustručavajući se doći u Sarajevo ustave se u Novom Pazaru. Na pisma, koja su odavle opremili Rušćukliji i nekoj ulemi, dobiju odgovor u kratko: „Izvolite vi doći, pa poso viditi".

Sada jenjičarske vogje, da povuku cijeli narod sa sobom, da im poslije protivnici ne mogu ništa spočitovati, načine ugovor 27. rebiul ahara 1242., pod koju su svi prvaci morali milom ili silom udariti svoj pečat. Za tijem ga oglase po svoj Bosni i Hercegovini. Iz svih kotara dobiju odobravanja, jedino Prijepolje i Novi Pazar ne odgovoriše im ništa, dok im iz Zvornika upraviše pismo, u kome ih savjetuju, da se progju svojih nakana i pokore carskoj zapovijedi, a ne lože na vatru domovinu i narod, što jenjičarske vogje prešute, ne rekav o tome nikome ništa.

Kad počeše kupiti potpise pod ugovor, zastupnik »nekibul-ešrafa« u Sarajevu Mustafa Nuruddin efendija uskrati svoj potpis i na oči jenjičarske zdrobi vas pečat u komadiće. Da zastraše ostale prvake, jenjičari i njihove pristaše zaspu ga u kamen 7. džemazul ahara rečene godine. Sutri dan na skupštinu pred carevu džamiju zbave sve prvake i prisile ih, da potpišu ugovor. Tom prigodom odrede i vojsku, pa je opreme put Zvornika, da s oružjem u ruci privedu Zvorničane u svoje kolo.

Megju tijem već bješe svrgnut s Bosne Mustafa paša, a imenovan Abdurrahman paša koncem 1826., koji imenova zamjenikom u Travniku defterdara Derviš Sulejman bega, a sam se zaputi u Zvornik sa sultanovim naročitim poslanikom Mesud agom, koji je nosio veliki ferman, u kome sultan i sva ulema daje razjašnjenje Bošnjacima i Hercerovcima: za što su ukinuti

jenjičarski odžaci i poziva ih, da se pokore halifinoj naredbi, koja je izdata po volji muslomana cijele carevine.

Kamenovanje nekibova kajmekama čini se, da je izazvalo veliko nezadovoljstvo megju nekim gragjanima u Sarajevu, koje napokon urodi strankama na nesreću jenjičara. Kad se pako bijegom povrati vojska, koju bjehu opremili na Zvornik s vijestima: da je imenovan novi vezir i da vodi veliku vojsku na Sarajevo, protivnici jenjičara istom sada izbiše na površinu.

Bujruntija novoga vezira na kadiju, muftiju i muselima u Sarajevu bude pročitana, na koju odgovore buntovnici raznim isprikama u nadi, da zabave vezira, dok skupe vojsku. Megju tijem su jenjičarski protivnici veoma tajno utanačili sastanak u tvrgjavi na 12 redžeba u petak, gdje sastave na vezira izjavu i mahzar, u kome ga mole za čim bržu pomoć i zatvore se u grad, da čekaju pomoć i odgovor.

Na to Rahman paša opremi svoga delibašu Ali bega i Ali bega Fidahića s 1000 druga, koji sjave u Sarajevo. Odmah protivnici jenjičarskoga pokreta otvore tvrgjavu i sagju u čaršiju.

Novi muselim Omer aga na zahtjev vezirov opremi put Zvornika Ibrahim agu Bakariju, Fejzagu Turnadžiju, Mujagu Tahmišćiju, Vejsil agu Imaretliju, Hadži Avdagu Kobića, Abdullah efendiju Foču i Abid efendiju Čohadžića. Sutri dan opet pohvataju Ali agu Rušćukliju, Pinju bajraktara i ostale glavne začetnike i povezane opreme u Zvornik. Vezir ih dade nekoličinu pogubiti i opremiti im glave u Carigrad,[1]) a ostale opremi u progonstvo.

Na poziv Sarajlija Rahman paša s carskim poslanikom Mesud agom dogje u Sarajevo 25. šabana u petak. Par dana za tijem stigne i ušćupski mutesarif Jašar paša s brojnom vojskom. Sada Fadil efendija Šerifović, sin kamenovanog Nuri efendije, kadija Hamid efendija i kadin zastupnik Hasibović osnuju krvavi sud. Tu se nije mnogo ispitavalo, ko je kriv, ko li je prav. Sijeci, pa kud pukne. Prvu noć ramazana 25 smaknuto ih je u tvrgjavi: što krivih, što sasvim nedužnih. Za tijem svaku noć do bajrama smicano je deset, petnaest, pa katkada i dvadeset nesretnika, a toliko tri puta opremljeno ih u progonstvo. Napokon dodija bosanskim ajanima, koji se bjehu okupili u Sarajevo na vezirev poziv, pa na predlog Ali age Rizvanbegovića poruče paši, da za-

[1]) Pogubljeni su Bakarija, dvije Tahmišćije, Turnadžija, Milošević Avdaga, Pinjo bajraktar i Rušćuklija.

dije sablju u kore. Na što je odgovorio, da ničiju krv nije uzeo na vrat bez kadine murasele.

Eto tako su se završila strašna umorstva, koja sva skupa po Fadil efendijinom računu nijesu vrijedna očinih mu mestava, kako se izrazio pred ajanima, kad je Ali aga stavio spomenuti predlog.

Sada Rahman paša udari drugim putem, na ime osnova strašni sud pod predsjedništvom Alaj bega Dukatara, koji raspisa globu na sve gragjanstvo od 50—50.000 groša, da su mnoge Sarajlije morali založiti i kuću više glave, dok su odmjerenu globu namirili.

Za usluge učinjene sultanu Rahman paša dobio je na dar sablju u draguljima, Ali beg Fidahić beglerbegluk, Tuzla-kapetan, Mehmed beg i Ibrahim beg Sulejmanpašić kapidžibašaluk (nadkomorništvo). Fadil efendija postao kajmekam „nekibul ešrafa."

Rahman paša predložio je u Carigrad, da se u Sarajevu načine vezirski dvori i prenese vezirska stolica iz Travnika, što bude i odobreno od sultana. Nu kako ćemo se odmah uvjeriti neočekivani nemiri pomrsili su mu račune.

U to opet buknu nemiri u Srbiji. Paša sastavi povjerenstvo, koje je imalo urediti vojsku i svesti na Orlovo polje kod Zvornika. Čudnovati postupak toga povjerenstva probudi u narodu nepovjerljivost. Visočanima bude naregjeno, da ne smiju ići sa Sarajlijama, što izazva megju jednima i drugima sumnju, koja urodi slogom i rokom, da se na stanoviti dan sastanu pod Sarajevom. Rahman paša na dan prije dolaska Visočana sazna za cijelu stvar, pa sazove erćan, da se sporazumi, kako će se ponijeti prama Visočanima, pošto nije imao ništa svoje vojske pri ruci, utanačeno bude, da vezir izagje sa cijelim erćanom pred njih i odvrati ih, da ne progju kroz Sarajevo, nego, da okoliše drugim putem. Ako bi se usprotivili, da se tajno podijeli oružje megju Sarajlije, koji će ih u slučaju potrebe prisiliti na zapovijed vezirevu.

Tako i bi 6. zilhidžeta (u petak) 1243. (8. juna 1828.); ali i vezir i erćan prevariše se u osnovama. Kad Rahman povika, da se povežu vogje Visočana, nasta gungula i pucketanje pušaka, a paša pokupi like, pa s erćanom bez obzira pobježe u saraje, odakle naperi topove na grad. To ponašanje izazove veliko nezadovoljstvo svega gragjanstva, koje je opravdano govorilo: zar mu je malo, što nas je pomorio i uzeo nam sav imetak, pa još hoće, da nam poubija sibjan i razori grad; što trpjesmo više ne možemo, to se bože podnijet ne može. Kad još pukoše dva tri topa, prevre

u svjetini, koja svakako bješe naoružana za rat, pa poleti na vezireve saraje. Mehmed aga, koga paša opremi s nekoliko topčija u tvrgjavu, da i odanle naperi topove, tuči se sa svjetinom na Carevoj ćupriji i plati glavom. Sad se otvori razbojište oko saraja. Videći Rahman paša, da ne će moći ništa učiniti opremi kadiju, da pita za želju svjetine. Odgovor je bio: nek se odmah gubi iz Sarajeva i ide put Travnika — u staro vezirsko leglo. Kad mu još vogje zajamčiše siguran izlaz, sutri dan rano pokupi se Rahman paša sa svom svojom razbojničkom svitom i pobježe u Travnik.

Glasovita svečeva riječ: „Beššir el katile bil katli“ (obraduj ubojicu sa ubojstvom) i na Rahman paši se izvrši. Sultan potaknut mnogim tužbama radi pašina nasilja i razjaren vijestima o njegovu progonstvu iz Sarajeva, svrgnu ga i naredi mu, da imenuje zamjenika i odmah se gubi iz Bosne. Megju Filibom i Edrenom pozdravi ga carski kapidžibaša rečene godine u augustu smrtnom osudom i odnese mu glavu u Carigrad.

Na Bosnu bude imenovan Morali Ali Namik paša, koga je zastupao Malkoč Mehmed beg, dok je polovicom septembra 1828. stigao u Travnik.

On odmah sazove bosanske i hercegovačke ajane i kapetane u Travnik, za tijem u ime svoje i cijelog ajana pozove i nekoliko prvaka iz Sarajeva, koji se odazovu pozivu. Tu se radilo o sakupljanju vojske, koju je trebalo opremiti Turskoj u pomoć proti Rusima, koji već bijahu prešli Dunav i udarili niz Balkan. Ajan odredi stanoviti broj vojnika iz svake kapetanije i palanke, pa pod vodstvom Ibrahim alaj bega Sulejmanpašića, Hasan bega Rustembegovića, Mehmed Šerif bega vezireva ćehaje i ostalih begova opremi put Vidina. Na to opremi sultan naročitu zahvalu bosanskome ajanu u junu 1829. Kad se pronio glas u Bosni, da su Rusi došli do Edrene, Namik paša na brzu ruku sakupi opet prvake, kojima razloži položaj, u kome se Turska nalazi. Veledušje i požrtvovnost naših pregja opet izbi na površinu. Jednoglasno bude odregjeno, da se opet trećina cijele vojske opremi u pomoć. To jave odmah u Carigrad, a vezira stave na čelo vojske i opreme put Novog Pazara, gdje mora čekati pripravan carsku naredbu, kuda da krene. Malkoč alaj beg bude izabran vezirevim zamjenikom. Vezir drage volje primi tu zadaću na se, pa sa Zulfikar-pašom Čengićem i Ejub pašom novopazarskim ostavi Bosnu. Premda je turska sklopila primirje s Rusijom, prije nego su mogli Bošnjaci i Hercegovci stići na razbojište, ipak sultan pozove Namik

pašu u Filibu, da pokaže Rusima vojsku, ne bi li se prije udaljili preko Dunava, što se i dogodilo.

Na to se raspusti vojska, a Namik paša se vrati u Bosnu koncem rečene godine.

Sarajevski muftija Mehmed Šakir efendija i neka ulema nijesu htjeli obući ahmedije, nego još uvijek nosili kauke iz jenjičarskih vremena. Namik paša ih tuži u Carigrad, odakle šejhul islam Abdul-Vehab efendija opremi okružnicu, da se za kaznu liši muftiluka i izbriše izmegju kadija, a na njegovo mjesto po želji većine izabere drugi. Pošto je Šakir efendija bio obljubljen megju narodom i ulemom, niko se nije oglasio za drugoga. Šakir efendija napokon se odluči, pa obuče ahmediju i tako se stvar svrši.

Koliko je Namik paša imao upliva u Bosni dosta je napomenuti da sarajevskoga muselima Emin bega Dženetića uza najbolju volju nije mogao svrgnuti, pa drugoga na njegovo mjesto postaviti. Na predlog zemaljskoga vijeća, koje se sastalo na bajram ramazanski 1246. volens-nolens morao je ponovno imenovati Emin bega, kome je povjerio u ime svoje i cijeloga vijeća, da s kadijom u sporazumu kazni zastupnika „nekibul ešrafa“ Fadil efendiju, Osman bega Dženetića, Derviš bega Babića i još dvojicu aga radi nepristojna ponašanja i bacanja smutnja u gradu. Ta nekolika neznatna slučaja za to smo naveli, da se bolje razumi ono, što će sada slijediti.

Pošto su oko Bosne i Hercegovine po svuda vladali nemiri, vezir i bosanski ajani odrede uvijek biti na oprezu, da ustanci ne zaraze i njihov vilajet. U to ime bude utanačeno u vijeću, da se odmah iz svih kotara po nešto vojske opremi s vezirom u Novi-Pazar, osim toga još po jedan spahija iz svakoga kajda (zapiska) sa svojim alaj begom, da se mora naći na Sjenici čim prije. Zadnji rok bude odregjen 15. maja 1831.

Premda je Namik paša u svemu popuštao vijeću ajana i gledao, da narodu unigje u volju, ipak Bošnjaci ne samo, da ga nijesu voljeli, nego su ga prezirali, i to s razloga, što nije nosio odijelo i kauk, kao stari veziri, već sasvim drugačije i jednostavan fes, što je vrijegjalo jenjičarski duh Bošnjaka, a naročito konservativnoga plemstva.

O dokinuću jenjičarskih odžaka i ustrojenju nove vojske kolale su svakakove vijesti po Bosni i Hercegovini. Javno mnijenje vladalo je megju ajanom i čaršijom, da će sultan hvatati

po vilajetu mladiće ne uzimajući ni našto obzir i goniti ih na silu u nove odžake, gdje će bez zamjene uvijek služiti. Da kako to nije prijalo ponosnim bezima, koji su od vajkada smatrali svoju domovinu državom u državi, vladali na svoju ruku i davali turskoj pomoći, koliko su odredili u vijeću. Kad se raznio glas, da je sultan već počeo ovdje-ondje provagjati svoje osnove, odmah su se bosanski ajani zabrinuli, ako danas-sutra dogje red i na njihovu grudu, kakovo stanovište, da zauzmu prama tome nasilju. Zadnji sastanak zemaljskoga vijeća u Travniku urodi slogom izvan očekivanja. Tu bude odregjeno: ako Turska na lijep način pokuša u Bosni uvesti nove odžake, da joj se pokusi jednoglasno osujete, ako bi pako pokušala silu upotrijebiti, da joj se silom stane na put. U tu svrhu, da mora svaki dušu i tijelo, čast i imanje staviti na kocku. Da mognu lakše stvar kraju privesti pozovu u svoje kolo i Mustaj pašu Škodru, koji, nakon duga premetanja pismima, opremi u Travnik nekakova Derviš bega, koji sklopi ugovor s bosanskim ajanom, da i skadarski vilajet ustane proti reformama gjaur-sultana, kako su onda javno nazivali sultan Mahmuta II. Na to Husejin kapetan Gradaščević po želji većine postane predsjednikom cijeloga ajana, što odmah urodi neslogom. Smajil aga Čengić, ajan gatački i Ali aga Rizvanbegović, ajan stolački radi starih zagjevica i osobne mržnje prama Husejin kapetanu istupe iz kola ajana s izjavom, da ne pristaju ni na jedan zaključak vijeća. Malo za tijem ova dvojica dobiju na svoju stranu Lutfi bega Redžepašića, ajana pivsko nevesinjskoga, Hasan bega Resulbegovića, ajana trebinjskoga i Osman kapetana Mušovića, ajana nikšićkoga. Tako veći dio Hercegovine odmetne se od Husejin kapetana i njegovih pristaša.

Namik paša ponugjen, da stupi u savez s većinom, ne samo da je odbio odlučno, već još pozva u pomoć Sulejmanpašiće Mustaj pašu i Osman bega, da sa Skopljacima osujeti odluke bosanskoga vijeća.

Megju tijem Sarajlije pokupe na brzu ruku vojsku, koja bješe odregjena, da ide s vezirom u novi Pazar i svedu je u Travnik. Valjda u zdogovoru sa Husejin kapetanom. Kod Pirota tuče se Skopljaci sa Sarajlijama. Skopljaci budu poraženi. Sulejmanpašići pobjegnu u Duvno. Sarajlije sagju u Skoplje i popale im odžak, pa pogju za njima u potjeru. Kad u Duvnu saznadu, da su pobjegli u Ostrovicu i našli sigurno utočište, vrate se natrag u Travnik.

Sada Namik paša u stisci pristane hoće-neće uz vijeće i njegove osnove. Megju tijem puče vijest: Rešid paša se sprema na Bosnu, da je oružanom rukom dovede u red. Bosanski ajani odmah po ugovoru počnu se spremati za otpor. Namik paša bude izabran za vogju cijele vojske a Sjenica za sastanak. Koncem aprila rečene godine krene valija s nekoliko druga u Sarajevo, bajagi da uregjuje i sprema vojsku.

Po nagovoru Mehmed alajbega Malkoča i Mustajbega Duvnjaka u Busovači omrkne, a u Hercegovini osvane, gdje nagje zaklona kod Ali age Rizvanbegovića u Stocu. Erćan, koji bješe pošao s valijom, dogje u Sarajevo, da se sprema na vojsku. Nekoliko stotina Sarajlija na brzu ruku pokupe i opreme na Kosovo kao predstražu. U to se zbuba sva vojska i pod vodstvom Husejin kapetana krene na Kosovo. Najprije udari Husejin na Ipek, koji bješe izjavio, da ne će dignuti oružje na cara, pa ga osvoji i poruši. Za tijem krenu preko Prištine na Kosovo i kod Sazlije se srazi s vojskom velikog vezira polovicom jula rečene godine, gdje Husejin kapetan s Bošnjacima izvojšti sjajnu pobjedu. Veliki vezir i ostale vogje ostave svu municiju i ratne sprave, pa pobjegnu glavom bez obzira u Skoplje (Uščup). Megju ostalim stvarima nagje Husejin kapetan kajimu velikog vezira, kojom Namik pašu diže s Bosne, i opremi je valinu zastupniku Ahmed begu Viliću u Travnik po zasužnjenome ćehajabegu i haznadaru Ahmed paše, namjesnika solunskoga. S tijem još opremio je i bujruntiju novoga vezira Ibrahim paše Vidinlije, koju posla iz Skoplja u Prištinu na bosanski erćan. U toj bujruntiji poziva vas bosanski erćan i ajan, da se pokore sultanu, a progju se Mustaj paše Škodre, koji ih je bajagi zaveo laskavim riječima, da ih izrabi u svoju korist.

Bosanski ajani iz Prištine opreme izaslanstvo od deset ljudi s Hadži Kadi begom Petrovačkim, da se izvijesti o nakanama i mnijenju velikog vezira. Rešid paša im razjasni cijelu stvar i odmah ponudi izaslanicima, da obuku nizamsko odijelo. Kad dobi odgovor: bolje je, da ih on posiječe, već da ih narod na sabljama raznese, dozvoli im, da idu natrag u Prištinu u starom odijelu.

Husejin kapetan od naravi ponosit i zadrt s pobjedom na Kosovu uzdiže se dotle, da je postao bivati i nepristojan prama svojim drugovima. Njegovo ponašanje na vezirsku prekorači svaku granicu. To uvrijedi ponos ostalih ajana i kapetana. Razočarani Husejin kapetanovim postupkom počnu se malo po malo razasipati iz Prištine. Videći Husejin kapetan, da će se sve razići, digne

se i on, pa preko Prijepolja i Taslidže, gdje se pokaza u pravoj slici, kad posiječe nekolika člana iz moćne porodice Selmanovića, da pokaže ostalim bezima svoju moć i silu. Nu s tijem se jako poreza. I najžešće njegove pristaše sada uvidješe, kuda Husejin smjera, ali sve to bijaše prekasno, jer s pobjedom na Kosovu Husejin steče u narodu ugled i ime Zmaja od Bosne.

Još iz Prištine on opremi zapovijed Ahmed begu, valinu namjesniku u Travnik, da sakupi vojsku i Namik pašu na svaki način protjera iz Bosne, što ovaj odmah i poduze, da to izvede oružanom rukom i ujedno pokori protivnike općega pokreta. Jednu vojsku odredi, da se sakupi u Ledićima i krene na Nevesinje pod njegovim zapovjedništvom, druga pod zapovjedništvom kliškoga muselima Ahmed bega, da preko Duvna sagje do Stoca, a treću posavsku vojsku opremi preko Podrinja, da uzme Fočane i sjavi na Gacko.

Ovaj se put Sarajlije vrate kratkih rukava s Nevesinja. Posavljake i Fočane dočeka Smajil aga u boračkoj nahiji na Birču i potuče ih do nogu. Množina ih pade u agino sužanjstvo megju ostalima i stari Fejzalaj beg Čengić, ajan fočanski, koga aga dade u razjarerosti pogubiti, a to mu nanese veliku ljagu na značaj, koju mu nigda nijesu oprostili pametni ljudi. Vojska, koja je došla pod Stolac ne nagje Namik paše, jer ga Ali aga već prije bješe proturio po Majkovu — preko Drobnjaka, dok neki hoće — preko Dubrovnika u Tursku, a sam se utvrdio i spremio na obranu. Ahmed beg sa serhatlijama provrti se neko vrijeme oko Stoca i napokon povrati u Hlivno ne opraviv ništa.

Vratimo se sada na Husejin kapetana. Kako je on na jednom došao do tolikoga ugleda kao mlad čovjek megju bosanskim ajanima? To je pitanje, na koje se lahko i sigurno ne može odgovoriti, jer nam svi savremeni pisci o tome ne daju nikakvih podataka. Da nije bio osobito pametan, to je nepobitna istina, jer je onda megju bosanskim ajanom i erćanom bilo dosta mnogo pametnijih, iskusnijih i uglednijih begova. Dakle u čemu imamo tražiti uzroke, da je na jednom ko iz rukavice izbio na površinu i postao predsjednik zemaljskoga vijeća? Ni u čemu drugome, nego u bogastvu. Pitanje je: okle to bogastvo i u čemu se sastojalo? Hiljadu kmeta, koje je iza oca naslijedio, imali su, mnogi u Bosni i više kao Ali paša Fidahić, Tuzla kapetan, Gradaščevići i dr. a svi skupa bosanski ajani i bezi, da su sastavili zlato na jedno mjesto, opet je u Husejina bilo tri puta više u neizcrpivoj

hazni. Da ga je iza oca naslijedio nevjerujemo, pošto znamo, da su Murat kapetanovi nasljednici morali prodavati zemlju, da namire Dželalu 20.000 groša, kojom su svotom iskupili ostavštinu.

Po pouzdanoj predaji postanak neizcrpive hazne Husejinove osniva se na patvorenju austrijskih banknota.[1]) Drukčije se ne da rastumačiti okle onaj ogromni novac, što ga je prosuo, dok je cijelu vojsku podigo i, kako će mo odmah čuti, uredio vezirski dvor u potpunom sjaju i raskoši.

Novog vezira Ibrahim pašu zabace bosanski velikaši i većinom glasova izaberu Husejin kapetana bosanskim vezirom u Sarajevu džemazul evela 1247. (u oktobru 1831.) i podijele mu naslov paša. On s mjesta uredi dvor na vezirsku. Ćehaja begom imenuje Hasan alajbega Sijerčića, a ostale dvorske časti podijeli bezima i agama,

Pošto je sebi prisvajao vlast i nad Hercegovinom, odmah imenuje nove ajane za Nevesinje i Gacko i to Hasan bega Manova u Nevesinje a Mehmed bega Turhaniju u Gacko. Bašaga Redžepašić u to vrijeme nalazio se u Stocu kod Ali age, za to se Manov bez otpora ogradio u Nevesinju, dok je Smajil aga Čengić iz Gacka protjerao Turhaniju i Husejinove čete.

Iza kratkoga boravka u Sarajevu Husejin paša imenuje muselimom Mujagu Zlatarevića-Neretljaka, a sam se preseli sa cijelom svitom u Travnik, staro pristanište vezira.

Husejin paša dobro je znao, da narodno naimenovanje puno ne vrijedi, ako sultanu pane u nemilost, pa ga ne potvrdi, za to se više puta obraćao na velikog vezira i molio za potvrgjenje. Teda-negda 7. ramazana rečene godine odgovori mu Rešid paša kajimom, u kojoj mu daje vezirski naslov. Tu se na prvome mjestu ističe staro junaštvo Bošnjaka, njihova vjernost i odanost prama dinastiji Alosmanovića, za tijem prelazi na mahzare i predloge u kojim Bošnjaci izrazuju svoju vjernost prama dinastiji i mole za oprost i potvrgjenje izabranoga vezira. Rešid paša nejma ništa proti tome, jer je već prestao zakon i običaj, da se veziri rekrutiraju iz dvorskih kandidata. Nu pošto pregji Husejinovi imadu

[1]) Stari ljudi, koji su čuli od vjerodostojnih osoba iz Husejin kapetanova vremena tvrde, da je nekakav Švabo preko Save umako s aparatima za vjerno patvorenje banknota austrijskih i sklonio se kod Husejin kapetana. Patvorene banke Husejin je preko svojih ljudi na veoma oprezan način prijeko pretvarao u zlato. Kad je vidio, da mu je dosta, pogubio je Švaba i tako zabašurio izvor svoga bogatstva, kojim je malo po malo dobio na svoju ruku vezire i sve ajane i popeo se na vrhunac slave u narodu.

zanoći tude, dok su Hercegovci isti dan s Ali agom, Smail agom i ostalima sjavili u Sarajevo. Po noći preko Bakija pobjegne Zmaj sa nekim pristašama put Hrvatske.

Zvornički kapetan Mahmud beg i Tuzla kapetan Mahmud beg bojeći se Zmajeve osvete bjehu poveli bajagi pomoćne čete, ali od jednoga konaka gradeći tri stignu na Glasinac, gdje doznaju za Zmajev poraz i odmah se povrate svome zavičaju

Sutri dan 6. muharema 1248. (25. maja 1832.) po nagovoru Smajil Age Čengića iza Bakija provede Kara Mahmud vojsku u Sarajevsko polje, da sačuva grad od Arnauta, koji su ga namjeravali oplijeniti. On odmah imenuje sarajevskim muselinom iz svoje svite Musa agu, a na mjesto mule postavi privremeno zastupnika „nekibul-ešrafa" Fadil efendiju, dok naimenovanje stigne iz Carigrada.

Fadil efendija misleći, da je Kara Mahmud, kao Dželal i Rahman, odmah se požuri s velikim tefterom koga treba sjeći i progoniti, ali se ljuto prevari, jer plemeniti vezir s mjesta podera popis i baci ga pod noge nekibu s riječima: „Ja nijesam ljudski kasap (mesar)." Ta rečenica dosta nam je, da znamo: s kijem je Bosna imala posla. Jedino Zmaja Husejin kapetana, Mujage Zlatarevića i Emin bega Dženetića zaplijeni ostavštinu u ime države i prodade na javnoj dražbi, a ostalim ustašama nije se ni razumio.

Pošto je Sarajevo od Travnika mnogo prikladnije i naručnije za stolicu vezira predloži u Carigrad, da se načine vezirski dvori i jedna kasarna u gradu, gdje će uvijek biti 1000 vojnika. Rešid paša to odobri i opremi graditelja Halil agu, koji odmah započe gradnju i dovrši Paša-saraje na Gorici s velikim kamenitim zidom za tri mjeseca.

Posredovanjem Kara Mahmud paše u ime sultanovo opremi veliki vezir 3. rebiul evela opće pomilovanje u Bosnu, u kome se opraštaju ustašama svi prošli grijesi s prijetnjom, da će se u buduće svaki prestupak najstrožije kazniti.

Malo za tijem stigne naredba, da se svi bosanski i hercegovački zajimi i spahije sa alajbezima moraju naći na polju Uščupskome, s prijetnjom: ko god se usprotivi, ne samo, da mu se uzme timar, nego, da se protjera iz zemlje sa cijelom porodicom. Koncem rečenoga mjeseca sva četiri alajbega sa svima timarlijama krenula su na odregjeno mjesto. Za njima opremi Kara Mahmud 3189. muhafiza iz pograničnih palanaka i više hiljada bašibozuka na državne troškove. Ta sva vojska sastala se u Filipopolju, odakle

je preko Galipolja krenula put Konje. Nu prije nego su stigli Bošnjaci na lice mjesta, veliki vezir zametnu bitku s Ibrahim pašom Misirlijom 21. decembra 1832. i izgubi je, panuvši sam u sužanjstvo sa više paša.

Kasno u jesen porta raspusti svu vojsku; tako se i Bošnjaci vrate svome zavičaju. Na putu kroz Carigrad za zasluge izkazane Morali Namik paši, Kara Mahmud paši i napokon osobito požrtvovanje u bitci na Konji, sultan i porta odrede nagraditi hercegovačke velikaše. Ali aga Rizvanbegović, kao najsposobniji izmegju njih, bude imenovan vezirom[1]) na Hercegovini s potpunom nezavisnosti od bosanskih vezira; Smajil aga dobi počasni naslov carskog kapidži-baše (nadkomornik). Isto tako ostali su nagragjeni po zaslugama, neko počasnim naslovom, a neko hilatom (odorom).

Megju tijem Husejin kapetan bivši Zmaj od Bosne s Ali pašom Fidahićem i još nekim pristašama boravio je u Osijeku, gdje ih je gostoljubivo primila hrvatska vlada. Tude okružen stražom od sto vojnika sa cijelom svitom, kako veli Asboth pašovao je još neko vrijeme, dok mu napokon ne dosadi. Da bude čim bliže turskoj granici, preseli u Zemun, gdje je u prisustvu cijeloga kora austrijskih časnika, u krugu sjajne pratnje, naslonjen na rame Ali paše Fidahića saslušao carski ferman, u kome se lišava svih časti i imanja i prognava iz domovine u Malu Aziju. U nadi, e će se sultan smilovati na njega, ostavi austrijsko tlo i krenu preko Biograda u društvu s Ali pašom Fidahićem, Mehmed kapetanom od Krupe i Mujagom Zlatarevićem put Carigrada.

Kad više puta ponugjeni, da obuku nizamsko odijelo, odbiju odlučno, sultan opremi Ali pašu, Krupa kapetana i Zlatarevića u progonstvo u Malu Aziju, gdje za kratko vrijeme zateče smrt od jada, ili, kako neki hoće, od otrova Zlatarevića i Krupu kape-

[1]) Kao vezir uzeo je još ime Galib (pobjeditelj), dakle zvao se potpuno Ali Galib paša Rizvanbegović, kasnije u narodu prozvan Stočević. Pod njegovu upravu spadala je u cijelosti Hercegovina i to slijedeći gradovi: Mostar, Trebinje, Nevesinje, Taslidža, Prijepolje, Čajnič, Foča, Konjic, Stolac, Nikšić, Ljubuški, Gabela, Počitelj, Blagaj, Ljubinje, Gacko, Duvno i Glamoč; za tijem nahije Grahovo, Piva, Drobnjak i Imocko. Ali paša je odabrao za sjedište Mostar. U početku njegova vezirovanja stajali su uza nj kao najvjerniji savjetnici i prijatelji Smajil aga Čengić, Bašaga Redžepašić i Hasan beg Resulbegović. Erćani su mu bili s početka: Murad beg Čengić muhurdar (pečatnik) Haki beg Resulbegović haznadar (blagajnik) Morali Ahmed efendija ćehaja i Mehmed efendija Pivodić ćatib (pisar), dok su ostale dvorske časti zauzimali izključivo Hercegovci.

tana. Ali paša je poslije pomilovan i dozvoljen mu je povratak u Bosnu.

Ne pojmimo: kako Husejin kapetan ostane u Carigradu, gdje i njega brzo zateče smrt[1]) (valjda ista sudbina kao i spomenutu dvojicu)[2]). Eto tako završi Husejin kapetan Gradaščević, koga narod prozva Zmajem od Bosne[3]). Mi se ovdje ne ćemo upuštati u potanje prosugjivanje njegove dvogodišnje vlade u Bosni, nego ćemo samo uzgred napomenuti, da je sam sebe upropastio, i to s razloga: I. što se ovjenčan slavom na Kosovu dotle ponio, kao da ju je sam zaslužio ignorirajući sve ostale velikaše, koji su mu dali moć u šake. II. što se kao pobjednik ponio prama pobijegjenim ajanima Taslidže i Prijepolja upravo okrutno, da su ostali protivnici izgubili svaku nadu na pomirenje i III. što je u pretjeranom fanatizmu prekoračivao granice pristojnosti prama sultanu i visokoj porti i tako otugjio od sebe sve pametne prvake, a okupio jenjičarske zanešenjake.

Dok se to dogagjalo, Kara Mahmud paša je na lijep način uregjivao Bosnu i provodio malo po malo reforme.

Čini se, da ga je providnost izabrala i opremila u naše krajeve u ovim burnim danovima, da poštedi uvijek progonjeni narod od prijašnjih vezira.

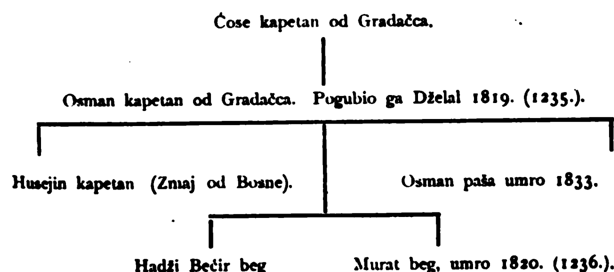
Ne znamo iz koga razloga godine 1833. polovicom juna Kara Mahmud paša bude dignut s Bosne, a na njegovo mjesto imenovan Davud paša. Ovoga je zastupao, dok je u septembru stigao u Sarajevo njegov kapu ćehaja Sadik paša.

U njegovo vrijeme u derventskome kotaru nekakav pop Jovica digne ustanak i odmetne se u Vučijak, odakle je uznemi-

[1]) Zakopan je na Ejjubu u Carigradu.

[2]) Husejin kapetanovi potomci izumrli su u muškoj lozi u drugom koljenu.

[3]) Po Muvekitu njegovo rodoslovje glasi:

rivao Odžak i Derventu. Na to vezir bojeći se, da se ustanak dalje ne raširi, opremi bujruntiju na sva tri alajbega, da dignu spahije i uduše ga za vremena. Ali okolišnji muslomani, ne mogući trpiti više Jovičina nasilja, sakupe se prije vezireve zapovijedi i udare na Vučijak, gdje se bješe utaborilo mnogo rišćanske raje. Iza velikoga krvoprolića razbiju Turci popa Jovicu i rašćeraju raju na sve strane koncem aprila 1834.

Davud pašu zamijeni biogradski muhafiz Mehmedi Vedžihi paša u junu 1835. Kako smo vidjeli i kod njegova predšastnika veziri ne imaju više povjerenja u bosanski erćan, da ih zastupa, dok dogju u Bosnu, kako je to prije bio običaj, nego opremaju na menzile svoje ljude, da preuzmu vladu od dignutog vezira. Isto tako opremi i Vedžihija svoga ćehaju Ahmedi Bahri bega, koji ga je zastupao, dok je došao u Sarajevo početkom septembra rečene godine.

Vedžihinu zamjeniku, Paša-saraje na Gorici, koje je Kara Mahmud paša sagradio, činile su se neprikladnim za njegova vezira, za to na starim Begluk sarajima podigne nove saraje za četvrt milijuna groša, dok je Vedžihija stigo u Sarajevo.

Po običaju on odmah sazove bosanske ajane i erćan na vijeće u Sarajevo. Ovom prigodom dokinu Vedžihija kapetanije i podijeli Bosnu na muselimluke.

Doduše stari kapetani i ajani postali su većinom muselimi u svojim nahijama (župama), ali ovim činom uzdrma im se vlast, jer veziri po volji mogu mijenjati i postavljati muselime. Osim toga katkada jedna osoba upravljala je s više nahija, kako ćemo to poslije vidjeti. Kad raspusti sve vijeće, ustavi teskeredžiju Mustaj bega Duvnjaka i banjalučkog muselima Hifzi efendiju i s nepoznata razloga objesi ih u hazna-odaji.

Slučajno odmah iza toga zločina bukne vatra u blizini Begluk-saraja, gdje je vezir stanovao. Po običaju onaj, koji prvi opazi, opali pušku u znak požara, na što odgovori više pušaka u okolici. Vedžihija misleći, da će Sarajlije udariti na nj, što je pogubio spomenute prvake, zatvori se u saraje i pripremi na otpor. Dok je doznao, šta je na stvari, pretrpio je za kaznu veliki strah pred ustankom.

Pošto su spomenuti prvaci uživali veliki ugled megju krajiškim kapetanima krupski kapetan Mehmed beg, ostrožacki kapetan Murat beg Beširević, ključki kapetan Jašar beg, petrovački kapetan Mustaj beg Šinekčić i ostali dignu ustanak i krenu ravno

na Sarajevo. Usput su se svratili u Livno, da kazne Firdus kapetana, što nije hotio pristati u njihovo kolo. Nu Firdus se prije bješe spremio na otpor i zatvorio u gradsku tvrdju. Videći Krajišnici, da ne će moći ništa učiniti, porobe mu dvore i sagju u Skoplje.

Ovdje im stignu glasovi u junu 1836. da je karlovački general Waldstäten provalio u Krajinu i popalio Izačić. Na to odustanu od nakane i povrate se kući. U velikom kreševu kod Zavalja razbiju generala i zatjeraju ga u Hrvatsku.

Arnauti, koji su s vezirom došli u Sarajevo više puta su zametali kavgu po čaršiji. Jednom na pazaru radi malenkosti zapucaju iz pušaka, pa ubiju nekakova Bešerovića i jednu ženu. Na to se čaršija zatvori i s prijevornicama poubija zločince. Kako-tako pogje za rukom pametnijim ljudima, da umire razjarenu svjetinu,

Vezirevi ljudi začetnikom te bune označe Mehmed ef. Korinovića, koji je držao dućan u Kujundžiluku. Karanfil binbaša s više Arnauta dogje, da ga digne iz dućana. Korinović se lati oružja i ranivši jednoga Arnauta prokrči put i počne bježati. Na to Arnauti zapucaju iz pušaka za njim i ubiju jednog telala od španjolskih židova imenom Tosku i rane Mula Saliha Mahaliju.

Eto ti opet bune. U sred grada pucale su puške ko na Zasavici. Sada se opet čaršija zatvori i pobuni pod geslom: van iz grada s Arnautima, ili će se veliko zlo oplesti.

Vedžihija videći, da ne može izmiriti Sarajlije s Arnautima, koje takogje ne držaše za shodno protjerati, pod izlikom, da bježi od kolere, koja se u istinu bješe pojavila u gradu, diže se sa cijelom svitom i preseli u Travnik koncem jula rečene godine.

Iste godine 1836. odigrao se krvavi prizor na Grahovu u Hercegovini, koji je urezan duboko u srce Crnogoraca, a naročito u njihove kneževske porodice Petrovića — Njeguša. Naime Grahovljani od postanka hercegovačka raja odmetnu se pod okrilje Crne Gore. To uvrijedi Ali pašu, pa pozove sve hercegovačke prvake na oružje, da pokori Grahovljane i nauči Petra II. Petrovića-Njeguša pameti, da se ne pruža preko svoje granice. Grahovo, Crna Gora sa sedam Brda i Maračom tvrdom dobro su znali, šta ih čeka, za to se dobro spreme, da se ogledaju s Hercegovcima.

Kako su se Crnogorci od vajkada naučili po noći iznenada razbijati turke i ovaj put pokušaju sreću. Izračunavši lijepo po bijelu danu, kako stoji pašina vojska odluče udariti s one strane, gdje se bjehu utaborili Fočaci. Kad njih nepripravne u po noći napanu i potisnu, nastaće zbrka u cijeloj vojsci, pa eto sigurne pobjede i nove zgode, da se svom Europom pronese crnogorsko junaštvo. Nu puki slučaj je htio, da se Smajil aga Čengić iza mraka s Fočacima promijenio za mjesta, jer je dobro poznavao Crnogorce i njihovu noćnu taktiku.

Oko po noći na jednom zaleleka sila crnogorska, ali u zao čas po se. Mjesto na pospane Fočake udare na budne Gačane i na trijeznog Čengić-agu, koji ih junački dočeka i na prvom udarcu rastjera ko slijepe miše. Istom sjutra, kad dan svanu i ogranu sunce, sinu grdno razbojište u svojoj krvavoj slici: tu su ležali mlagji brat i devet drugih Petrovića Njeguša sve po izbor vladičinih rogjaka, dok se jedini Drago Jakovov spasio bijegom, da izjada Petru II.: kako ih je Čengić počastio — na Grahovu polju širokome. Koliko je ostalih Crnogora i Brgjana u tome boju platilo glavom, broj se ne zna, dok neki tvrde, da je tri stotine samih Kutnjana ostavilo kosti na Grahovu.

Poraz Zmaja od Bosne i uspjeh turskoga oružja pod Kara Mahmutom nijesu ubili uporni jenjičarski duh u Bošnjacima. Provesti reforme u pravom smislu riječi: od spahija učiniti redifsku suvariju, a od mladeži, nizam nije pošlo za rukom ni jednome veziru. Vedžihija uvjeren, da ne može bez jake pomoći dovesti Bošnjake u red, obrati se na Carigrad za pojačanje vojske u Bosni.

Bjelinski muselim Sarhoš Ali paša Fidahić saznavši, da se vezir sprema najprije na Bjelinu udariti, sakupi nešto vojske, pa krenu ravno na Travnik, da potraži vezira. Na Alipašinom polju megju Vrandukom i Žepčem dogje do bitke, u kojoj vezireva vojska izvojšti pobjedu. Proganjajući Fidahića i ustaše sagje Vedžihija pod Bjelinu, gdje se bješe Ali paša utvrdio. U strahu, da im ne propane grad, Bjelinjaci prisile Ali pašu, da se preda. Na to ga Vedžihija rečene godine u septembru povede sa sobom u Travnik, odakle ga opremi put Trapezunta u progonstvo, gdje ga napokon u ljutoj nevolji i smrt zateče.

Malo za tijem opremi Vedžihija u progonstvo livanjskog muftiju Šaćir ef. Karabegovića, Nazif agu Hifzića (Gjumišića), Hasan bega Kulenovića i Avdi efendiju, kadiju iz Gjulhisara.

Megju tijem se i porta odazove Vedžihinu zahtjevu, pa mu opremi koncem rečene godine alaj (pukovniju) konjanika pod zapovjedništvom Riza paše i dosta pješadije iz Albanije pod vodstvom Ali age iz Prizrena i Hasan age iz Janje.

Treće: porez i vergjija. Do sada su siromasi i nejači plaćali sve državne danke i nosili veliki teret na svojim legjima, dok su bogataši i velikaši smatrali se upravo, da su oprošteni od danaka. Ova naredba to zabranjuje i nalaže, da svak prama bogatstvu i dohodcima plaća caru, što je carevo.

Da kako, da su te naredbe u Bosni udarile na otpor — naročito velikaša, koji su se smatrali od vajkada našljednim i zakonitim gospodarima u svojim kotarima. To nije nikakovo čudo onome, ko poznaje bosansku prošlost i patrijarhalni ustav, koji se predavo od koljena na koljeno. A kako ćemo odmah čuti ni carski namjesnici, ni njihova svita nijesu se strogo držali rečenih naredaba, već po svome ćejifu radili na svoju ruku, premda su veziri i njihovi pomoćnici, u upravi morali primjerom pokazati velikašima i narodu, kako treba carske naredbe, koje su proglašene općim zakonima, kao svetinju poštovati i ujedno im se pokoravati.

U prvim opankama Vedžihi paša ogriješio se o prvu naredbu i to ovako: Mehmed-zajim Halilbašić, ne mogući se slagati sa sestrom Mustaj paše Babića, na osnovi valjanih razloga pusti je putem šerijatskoga suda. Ma da je bio vrlo miran, valjan i ugledan sarajevski gragjanin, Babić ga ocrni kod vezira. Mjesto da ga sarajevski sud pozove na odgovornost, ako je u opće kakav prestupak učinio, Vedžihija ga pozove u Travnik. Halilbašić, znajući ije je maslo po srijedi i šta ga čeka u Travniku, pobjegne iz arajeva i skloni se u provinciji. Naredba vezireva na sarajevskog ulu i muselima od 1. muharema 1256. (21. februara 1840.) glasila ovako: „ili mrtav ili živ mora se zbaviti u Travnik, da mu on roji pravicu".

Malo za tijem sarajevski prvaci Ahmet ef. Glogjo i Osman eg Dženetić kao rogjaci zavade se radi malenkosti, jedne male ivice u Vučjoj luci. Sud izreče svoju i odredi ljude, da ih nagode, i Osman beg Dženetić, ko zet Mustaj paše Babića, koji stoji u ilosti kod vezira, nije hotio da zna za nagodbu. Babić kao muselim jesto, da vrši sudsku odluku, postavi se na stranu svoga zeta i ko se razvije cijela stvar, da je i čaršija umiješala svoje prste. avno je mnijenje bilo na Glogjinoj strani; za to se Babić ustručavo teti posjed, pa dati svome zetu, već se obrati na Vedžihiju i ocrni Glogju, kako je znao i umijo. Po nagovoru svojih pristaša Glogjo ne htjedne otići u Travnik na vezirov poziv, jer je znao, makar imo sto puta pravo, da će zlo proći. Narod ozlovoljen na Babića i Dženetića još od prije radi Halilbašića i drugih nedjela, a sada

podjaren Glogjinom parnicom, pobuni se i zatvori čaršiju. Videći Babić, da prestaje više njegova vlast, po noći pobjegne u Travnik.

Na to Vedžihija opremi travanjskog kadiju Ridžaji ef. Uzunića s bujruntijom, da umiri narod. Naravno, da u bujruntiji teče sve med i maslo o pravednosti, vezirevoj dobroti, carskoj milosti i t. d. Osim toga, da on ne želi oružanom rukom uspostavljati mir, jer se boji, da ne ošteti nedužne ljude; ako se pako ne pokore njegovoj naredbi i ne izruče mu krivce, pa moradne oružanu silu upotrijebiti, obara grijeh na njihov vrat.

Da se ukloni ta cijela nesreća Glogjo je bio odlučio, da ode u Travnik, ali pošto mu vezir nije hotio zajamčiti povratak, pristaše ga na silu odvrate od nakane. Na to Vedžihija digne vojsku i krene na Sarajevo. Bitka se odigrala u vitezu, u kojoj su Sarajlije poražene i rastjerane na sve strane. Posljedice su napokon bile, da je Glogjo pobjego u Dubrovnik s nekoličinom pristaša, a većina kolovogja, da je pobjegla Smajil agi Čengiću pod okrilje. Osim toga opremio je Vedžihija lijepu kitu u progonstvo i svima zaplijenio dobra. Babić je posto muselim u Banjojluci, a Fazli paša u Sarajevu.

Dok se sve to u Bosni dogagjalo Ali paša Rizvanbegović s početka je veoma mudro upravljao Hercegovinom. Pomagan svima ajanima uprava mu je išla ko sahat, dok ga napokon ne uzeše sinovi na svoju ruku. Isti slučaj kao kod Sulejman paše Skopljaka!

Najprije odstrani s dvora pametne i ugledne ljude, pa na njihova mjesta postavi sinove i prepusti im svu vlast u šake. Samovoljna uprava sinova njegovih malo po malo dozlogrdi nekim ajanima i kapetanima, da su se počeli tugjiti od Ali paše, dok je on tražio način, kako da ih se riješi.

Dokinuće kapetanija i uregjenje muselimluka pruži mu lijepu priliku, da oduzme vlast nekim velikašima; na ime on spoji dvije ili tri kapetanije u jedan muselimluk, u kome je imenovo muselinom svoga sina ili rogjaka pod izlikom, da ne učini krivo, ako bi pretpostavio jednog velikaša drugome. Znajući Smajil aga Čengić i Hasan beg Resulbegović, koji su onda vodili glavnu riječ u Hercegovini, da će danas-sutra i na njih red doći i gledajući, kako se bez njihova znanja harači i ubija po Gacku i Trebinju usprkos njima, izgubiše svako povjerenje u Ali pašu i njegovu upravu. Ali šta da čine? Sami na svoju ruku nijesu mogli poduzeti proti njemu nikakova koraka, za to su se počeli

ogledati za saveznicima megju drugim velikašima. Lutfi beg Redžepašić-Bašaga, ajan nevesinjski, premda nije bio zadovoljan s Ali pašinom upravom, ipak radi porodične sveze ustručavao se stupiti u kolo protivnika. Isto tako Mujaga Mušović, kapetan nikšićki i Zulfikar paša, ajan fočanski oklijevali su javno ustati proti veziru i dignuti na njega cijelu hajku, dok je stari i miroljubivi Sulejman kapetan ljubuški klonio se i Ali paše i njegovih protivnika.

Dobro je Ali paša znao, da mu je Smajil aga najopasniji velikaš: za to je gledo, da ga najprije makne s površine. I godine su prošle, a Ćengić aga nije otišao u Mostar, da se pokloni veziru. Napokon se na opetovani poziv odluči, da sagje u Mostar, ali tako pripravan s pratnjom, da mu vezir nije smio ni jedne grke prosloviti, a kamo li izvesti zasnovanu misao.

Kad se Smajil aga povratio u Gacko, sunulo mu je u glavu, da svoga zeta i vezira Osman pašu Sulejmanpašića uzme iz Škodre i dovede na Bosnu, pa ga postavi mjesto Vedžihije, koji i onako bješe dozlogrdio svemu narodu. Ako bi mu to pošlo za rukom, onda bi pomoću Osman paše mogo maknuti i Stočevića. Potican sarajevskim bjeguncima diže se aga pod izlikom, da kupi harač u Drobnjacima s dobrom četom sve po izbor druga. Nu na Mletičku u zorno sumračje, kad je kiša pljuštala ko iz kabla 23. septembra 1840. udare Crnogorci i Brgjani nenadano na agine čadore, gdje pogibe aga i većina družine[1]). Tako mu Crnogorci pomrse osnove, da pokuša izvesti to zamašno djelo.

Bi li mogao Smail aga izvesti, što je bio nakanio? U ono vrijeme, kad se uzmu u obzir okolnosti u Bosni i u Carigradu, ništa nije bilo ne moguće, pa ni agin naum.

Javno mnijenje u Hercegovini ustane, da osveti pogibiju Ćengić age, na što i Ali paša napokon pristane i zatraži od Vedžihije pomoć. Ovaj mu s mjesta opremi arnautskog binbašu Sulejman bega s 500 druga 15. šabana 1256. (u oktobru 1840.). Par dana iza toga iz nenada bastiše Vedžihiju u Travniku Mehmed Husrev paša i opremi ga put Carigrada, da odgovara za svoja djela i nedjela.

Husrev paša takogje odmah 27. šabana pošalje svoga juzbašu Orhan bega sa 100 druga Ali paši u pomoć. Na čelu vojske Hasan beg Resulbegović i dva vezireva sina s ostalijem ajanima

[1]) Naroda predaja Gačana čvrsto drži, da je Ali paša u sporazumu s vladikom Petrom Njegušem priredio Smail Agi ovaj krvavi pir.

sagju u Drobnjake. Dvadeset i sedmi dan iza Smajil agine pogibije na 20. oktobra zametne se bitka na Tušinama, gdje Hercegovci posijeku 170 glava i popale više sela, pa se vrate u Gacko i svečano okite grob agin s posječenim glavama.

U Smail agi Čengiću izgubio je Ali paša negdašnjega vjernog prijatelja, a u pošljednje doba najmoćnijega protivnika svoje samovoljne i gotovo nezavisne uprave.

Novi vezir Husrev Mehmed paša odmah sazove sve bosanske ajane i dvadeset šešte noći ramazana 1256. (u novembru 1840.) pročita im ponovno „Tenzimati hajrijje" i izjavi, da će svakoga, koji se ogriješi o carske naredbe, bez obzira kazniti, pa ko bio, da bio.

Čim je Ahmed ef. Glogjo čuo za promjenu vezira, odmah se s pristašama iz Dubrovnika vrati u Sarajevo. Na poziv vezirev ode u Travnik, gdje bude lijepo preslušan.

Tom prigodom tajna izbije na površinu, da je sve maslo Fazli pašino, da uništi i tog jedinog Sarajliju, koji je uživo ugled kod vezira i kod naroda; za to Fazli paša bude svrgnut sa muselimluka Sarajeva i okolice, a na njegovo mjesto postavljen 7. ševala miri-alaj Jakub beg.

Polovicom zilkideta rečene godine došao je u Bosnu naročiti poslanik i veliki dostojanstvenik iz Carigrada Selim beg, da ispituje nepravde i nasilja, koja je Vedžihi paša kroz pet i po godina počinio narodu i ajanima.

U isto vrijeme su postrojeni medžlisi (vijeća) u većim gradovima, kojima je bila zadaća nadzirati cijelu upravu u sandžacima.

Ali paša Rizvanbegović, da se približi Carigradu sazove sve hercegovačke ajane na sabor u Konjic u augustu 1841. (u redžepu 1257.), s kojima sastavi i napisa mahzar, da od sada u granicama Hercegovine, ako bi se pojavili nemiri, svi potpisani ajani i muselini, ne samo, da ne će buntovnike pomagati ni zborom, ni tvorom, ni javno, ni tajno, već da će svaki pokret udušiti i bez oklijevanja provagjati i podupirati carske naredbe. Taj mahzar odnio je rečeni Selim beg s izvješćem o Vedžihinu nasilju u Carigrad. Ovaj sabor u Konjicu(!) i mahzar na sultana daju nam povoda za naslućivanje, da se bio Ali pašin položaj uzdrmao i u Hercegovini i u Carigradu.

Po naredbi bosanskog vezira polovicom aprila 1842. obdržavale su se vojničke vježbe redifske suvarije, i to bosanskog, kliš-

i zvorničkog alaja u Travniku, a hercegovački alaj vježbao u Mostaru. Svima spahijama, koji nijesu došli na vježbu oduzeti imari.

Iste godine Husrev paša je proputovao svu Bosnu uzduž i ijeko i pregledo tvrgjave, koje su tijekom vremena nešto od skih navala, a nešto od njegovih predšatnika sasvim porušene. se vratio u Travnik sazove sve ajane, s kojima načini izvješće rigrad, da je veoma nužno popraviti dvadeset i jednu palanku uslovom, da velikaši dadu osam tovara i dvadeset i pet hilja-roša za majstore, narod da pribavi materijal, a država, da rbi topove, džebhanu i druge ratne sprave.

Početkom 1843. došao je carski ferman na sve ajane, da se h na proljeće otpočne radnja. Pošto se u tome fermanu spo- svi bosanski ajani i erćani, koji su se ponosili carskim od-njem, i to po rangu, mislim, da ne će biti suvišno po redu rojiti:

Vezir: Mehmed Husrev paša Samokovlija.

Beglerbezi: zvornički muselim: Mahmut paša Fidahić, tuzlan-uselim: Mahmut paša Tuzlić, bihaćki muselim: Mehmed išćević.

Iri live: Mustafa paša Babić i Fazli paša Šerifović. Istabili-mudiri:[1]) čaušlaraga Mehmed alajbeg Redžepašić, majdanski n: Derviš beg, novinski muselim: Husejin beg, gračanički n: Ahmed-i-Esad beg.

edifski kajmekam:[2]) Bećir beg.

ćabi humajun kapidži-baša:[3]) Osman beg Tuzlić.

rgjahi mualla kapidži-baše:[4]) hlijevanjski muselim: Mehmed agić, banjalučki muselim: Ali beg Džinić, kamengradski : Ibrahim beg i pridorski muselim: Mehmed beg.

dżegjan:[5]) defter-ćehaja Ahmed-i-Seid beg Velić.

to su svi bosanski velikaši, koji su u ono vrijeme uživali očasne naslove.[6]) Nu s vremenom ti su naslovi dotle izgu-

---

pravitelji carskih štala (u rangu pukovnika).

dpukovnik u rezervi.

rske uzengjije nadkomornik.

rskih vrata natkomornici.

orski pisar.

Hercegovini se pripovijeda, da je stari Sulejman kapetan Ljubušak, kad počasne naslove, koje su rečena gospoda dobili na predlog Vedžihi paše asluga za domovinu i državu, rekao ove znamenite riječi: »Aja bogme, ! sad će nas veziri sve za jaku uzeti«. Kako ćemo poslije čuti, to se ispunilo u Omer pašino vrijeme.

bili vrijednost, da se pred okupaciju svaki pandur mogao s jednim ponositi.

Ne mogući Krajišnici trpiti nasilja, koja im je činio Mehmed paša Bišćević, dignu ustanak polovicom maja rečene godine. Skup ustaša je bio u Ostrožcu. Na to vezir sabere nešto vojske, pa sagje u Krajinu. Ustaše ga dočekaju kod Krupe i porenu prama Cazinu, gdje ga opkole sa svih strana i prisile na uzmak u Banjuluku: Bujruntija od 21. rebiul-ahara o pobjedi nad Krajišnicima, koja je upravljena na Sarajlije, puka je izmišljotina vezireva, da umiri ostale nezadovoljnike.

Puna četiri mjeseca boravio je vezir u Banjojluci, dok se napokon Banjalučani, ne mogući više snositi arnautska nasilja, pobune i prisile ga, da se seli u Travnik, gdje mu brzo dogjoše glasi o svrgnuću.

Na Husrev pašino mjesto dogje Muhendis Ćamil paša koncem decembra, koji odmah otpusti Arnaute iz službe i njihovih osam binbaša.

Malo za tijem uredi poštu izmegju Travnika i Carigrada, da svake sedmice u isti dan dolazi i odlazi. Prije su tu službu obnašali u potrebi posebni tatari.

Mehmed paša Bišćević videći, da je proti njemu listom sva Krajina i, da mu nema više tude opstanka, pokupi se i iseli iz Bosne 1844. u maju.[1])

U isto vrijeme izašla je carska naredba, da se redifske suvarije upotrebljavaju kao zaptije i tahsildari; nu, pošto je Bosna na granici države, na predlog Ćamil pašin oproštene su naše suvarije od toga tereta.

U augustu 1844. došla je naredba u Bosnu, kojom se ukida mučenje u sudnicama.

U isto vrijeme veliki vezir, koji je tada boravio na Kosovu, pozove iz Bosne nekoliko ljudi od riječi, da se raspita o stanju i položaju zemlje. Ćamil paša mu opremi sve po izbor ajane, koji sagju na Kosovo prime Rešid pašine upute i vrate se natrag.

Kroz godinu dana svoga vezirovanja ponio se Ćamil paša[2]) ko pravi vezir novoga kova i stekao kao takav opće poštovanje

---

[1]) U isto vrijeme Ćamil paša je uveo numeriranje kuća po gradovima. Pošto su numere pisane na malenim tahtama (daskama) narod ga je prozvao paša Tahtar, s kojim ga nadimkom i danas mnogi starci nazivaju i u istinu ne znaju mu drugoga imena.

[2]) Kad je deset godina kasnije 1854. isti Ćamil paša kao vanredni poslanik došao u Bosnu sa svojim nepristojnim ponašanjem i drzovitošću svakome se zamjerio i izbriso uspomenu, koju je ovaj put ostavio u Bosni.

čanstvo, da oni ne poznaju tvrde vjere, za koju su umirali njihovi susjedi pod geslom: „Ako išta ima na zemlji sveto, to je viteška riječ.“ Kako se pjesnik „Gorskoga vijenca“ odlučio, da počini to strašno djelo, ne može nam nikako u glavu leći, jer se ni po Machiavelli-u ne da rastumačiti.

Sada su bili na čistu svi hercegovački velikaši, da im Ali paša o glavi radi, ali kakovu akciju, da poduzmu proti njemu nijesu sami znali, pošto je stajao u velikoj milosti kod mogućnika u Carigradu.

Da oslabi sile protivnika Ali paša najprije pokuša maknuti Hasan bega Resulbegovića iz drevne postojbine porodice Resulbegovića, na ime imenuje ga muselimom u Taslidži, a svoga sina Rustem bega muselimom u Trebinju, ne bi li preko sina stekao privrženost Trebinjaca. Nu Hasan beg znajući dobro: šta je pašina namjera, ne htjede otići u Taslidžu, već se povuče na zaselak kod Trebinja.

Kad je Hasan beg iznenadio Ali pašu sa svojim postupkom, nije se više usudio dirnuti ni u jednoga ajana. Tenzimat i druge novotarije paša je u Hercegovini provagjao toliko, koliko je njemu išlo u prilog, da raširi svoju vlast i osigura gospodstvo svojoj porodici; inače sve je ostalo pri starome. Najveća pogreška Stočevića vlade, kojom je takogje narod otugjio od sebe, sastoji se u tome, što je kao kavaz-bašu Ibrahim agu Pijuliju i druge zloglasne krvoloke sabirao oko sebe i dao im neograničenu moć u šake, koji su nedužnom krvi uveličavali Ali pašinu moć i vladu. Nije se jedan put dogodilo, nego više puta u zadnje vrijeme, da je Pijulija poveo iz Drobnjaka, Pive, Gacka ili Nevesinja bez znanja muselima po dvadeset, trideset ili više seljaka iz raznih sela, pa ih putem idući u Mostar većinu pobio bez carskoga turali fermana i vezirske sitne bujruntije.

Nu kolikogogj Ali pašina uprava imade zlih strana, opet toliko imade dobrih i korisnih po Hercegovinu na polju gragjevina i agrikulture.

Svoju lozinku: „Neka čekić kuca ili puška puca“ citirao je paša i provagjao svoje osnove bez smilovanja. U mirno doba morao je svak raditi, pa šta bilo, da bilo. On nije dopuštao nikome uzalud tratiti vrijeme. Tu su se gradili putevi, ćuprije, tvrgjave, saraje i t. d.

Gotovo zanemareno vinogradstvo podigao je paša u velike. Sijanje pirinča (riža), kukuruza, krumpira i sagjenje duhana nešto

milom, a nešto silom uveo je u svima predjelima, gdje može uspijevati. O svome trošku dobavljo je razno južno voće, kao smokve, šipove, masline, šeftelije i drugo voće, pa dijelo narodu, da sadi i oplemenjuje zemlju. On je dobro poznavao Hercegovce, a Hercegovci njegovu ćud; za to se niko nije usudio oprijeti njegovim naredbama. Tako je hoće-neće svak morao igrati, kako paša svira.

U kratko rekući Ali paša je naučio Hercegovce raditi i uvijek raditi, kako iziskuje moderna formula. Neumornim radom Hercegovci se još i danas razlikuju dosta od svojih susjeda, kako to primjećuju i mnogi stranci, koji pišu o našim krajevima.

Ali paša je kao državnik bio jako odvažan, poduzetan i lukav do skrajnosti. U ljubavi i u mržnji pretjeran i neukrotiv. U časovitoj razjarenosti nije poštedio ni rogjenog brata Hadžuna, kad se s njime borio za stolačku kapetaniju. Po naravi bio je sklon i popustljiv prama ženama; za to je uvijek imao neprilika s najstarijim sinom Nafiz pašom, koji ga je nemilo osugjivo radi poligamije, dok su mu Hafiz paša i drugi upravo radi toga laskali i povlagjivali. U tome neki traže uzrok, što je sinovima prepustio svu upravu u zemlji, a sam se podao naročito u zadnje vrijeme ženama i krasnim robinjama.

Toliko o Ali paši i njegovoj upravi u Hercegovini, o kojoj je mnogo toga bilo poznato i u Carigradu visokim ličnostima. Novac i darovi, koje je on svake godine opremao silili su mogućnike na sultanovu dvoru, pa mu se sve kroz prste gledalo. Osim toga u ono vrijeme življe se micala Crna Gora, a Carigrad je baš jednoga trebao kao Ali pašu u susjedstvu te državice, da je po katkad sjeti na hercegovačko oružje, pred kojim su najviše sprezali gorštaci.

Otpor, na koji su udarile carske reforme u Bosni, neprestani ustanci na Krajini i neograničena vlast Ali pašina u Hercegovini napokon zabrinu ozbiljno carigradske državnike. Dovršivši Turska sretno zapletaje u Rumunjskoj 1849. i saznavši za nesretnu Tahir pašinu vojnu na Krajini i na koncu za smrt istoga 1850. odluči po što-po to provesti reforme u Bosni i Hercegovini, koje su se u nekoj zajednici uspješno opirale četvrt vijeka.

K tome još Fazli paša Šerifović i Mustaj paša Babić, koji su, kako smo spomenuli, pobjegli od Tahir paše u Carigrad, da se uvuku u milost porte, opisali su u najgorim crtama stanje u Bosni i pozvali Rešid pašu, da jednom za uvijek provede reforme.

Ako je vjerovati narodnoj predaji, oni su velikog vezira i upozorili na Omer pašu Latasa, koji je tada boravio u Bukareštu, da je jedini megju vojskovogjama dorastao tako teškoj zadaći. Nu te preporuke nije trebalo, jer je Rešid paša poznavao još od prije Latasa, koji se više puta iskazao u sličnim zgodama.

Taj zakleti dušmanin bosanskih muslomana s velikom radosti prihvati ponudu i ode u Carigrad, da primi nužne upute kako da Bosnu uredi, ali se čini, da je Omer paša bio upućen s druge strane, kako treba Bosnu upropastiti. Iz Carigrada zaputio se u Manastir, odakle je uzeo 10.000., nizama 2000 Arnauta i 30 topova, pa preko Novoga Pazara krenuo put Bosne. Na putu mu stigne zapovijed, da se vrati u Bugarsku, gdje bješe buknuo ustanak, koji je trebalo na svaki način udušiti. On opremi put Travnika ferika Abdi pašu, da zastupa vezira, a sam se vrati u Bugarsku, gdje — popuštajući ustašama sve uspostavi mir, samo da prije sjavi u Bosnu, bojeći se, da ne bi porta opremila drugoga mušira na mjesto njega.

Polovicom ramazana 1266. stigao je Omer paša u Sarajevo, odakle odmah razasla poziv na sve ajane Bosne i Hercegovine, da im pročita carski ferman, koji donese sa sobom novi vezir Čerkez Mehmed paša.

Rečene godine 6. ševala (početkom augusta 1850.) u Sarajevu na Musali pročita i rastumači Omer paša ferman, koji je glasio na njega i vezira Hafiz pašu u prisutnosti još dvanaest paša[1]), svih ajana i erćana od Bosne i Hercegovine. Sadržaj je fermana bio, da se provede „Tenzimati hajrijje", čemu su se Bošnjaci i Hercegovci, a naročito Krajišnici tvrdoglavo opirali.

Što se tiče „Tenzimati hajrijje" bosanski i hercegovački ajani dijelili su se u dva tabora: jedni su bili za kao Babić i Šerifović, a drugi, koji su bolje poznavali okolnosti u zemlji proti kao Stočević i Tuzlić, kako ćemo poslije čuti; ali pošto je carska želja, da se provede tenzimat svi su svečano obećali potpomagati vladu i Omer pašu. Zaratiti na cara ni jednome nije bilo ni na kraj pameti.

Na to je Omer paša raspustio sve ajane, samo je zadržo Ali pašu Stočevića u Sarajevu, bojeći se valjda, da mu ne nanese

[1]) Veziri: Hafiz paša i Ali paša Stočević; ferik: Abdi paša; beglerbeg od Rumelije: Hafiz paša Stočević; beglerbezi: Mahmud paša Fidahić, Mahmud paša Tuzlić, Mehmed paša Bišćević; miri-live: Melmendži Mustafa paša, Ibrahim paša, Hadži Ali paša, Fazli paša Šerifović i Mustaj paša Babić.

neprilika u Hercegovini i po drugim krajevima, jer su svi nezadovoljnici upirali oči u mostarskoga vezira.

Kako smo spomenuli još za Vedžihina pašovanja od spahija uregjena je redifska suvarija, koja je tijekom vremena sasvijem zanemarena, sada odluči Latas, da pomrle nadoknadi, a stare zamijeni novim silama; za to izdade naredbe na sve krajeve u tome smislu.

Dakako Krajišnici, sjećajući se pobjede nad Tahir pašinom vojskom, najprije su se oprli tijem naredbama. Pod vodstvom Ali age Kedića i Ibrahim ef. Kapića protivnici tenzimata, a naročito Omer pašinih naredaba, dignu se i pogju prama Travniku. Omer paša sa sedam tabora nizama i više topova pogje im u susret. Krajišnici prije dolaska carske vojske zauzmu tvrdi grad Jajce, odakle su se branili više dana uspješno i odbijali sve navale. Po nagovoru kalauza (provodića) opremi Latas jedno odjelenje, pa s legja udari Krajišnicima koje prisili na bijeg iz Jajca. Za tijem zauzme serasker Ključ. Petrovac, Prijedor i Krupu, te prisili Krajišnike na prividnu pokornost.

Po staroj naviki Omer paša pokupi po Krajini mnoge prvake ni krive ni dužne, pa dovede u Travnik i pohavsti ih u vojničke kasarne.

Za seraskerova boravka na Krajini bosanski vezir Hafiz paša otpusti Ali pašu Stočevića na svoju odgovornost i opremi ga u Hercegovinu, da uredi stanove za dva tabora nizama, koji bjehu odregjeni za Mostar. Tu Ali paša udari na otpor i povuče se u svoj ljetni dvorac na Buni. Za Mostaranima povedu se još neki gradovi po Hercegovini; i tako bukne djelomični ustanak proti Ali paši i seraskeru, kojem se stavi na čelo pašin kavaz baša Ibrahim aga Pijulija.

Polovicom oktobera ustaše sagju u Konjic, da brane hercegovačku megju od provale nizama. Proti ovome ustanku bili su vezir i svi hercegovački ajani. Ali ko da obuzda volju zanešene prostote, koja više nije htjela, da zna za svoje prvake, jer su obećali pomagati seraskera u provagjanju tenzimata.

Pošto je u isto vrijeme Omer paša bio zaokupljen s poslom u Krajini naredi kajmekamu (potpukovniku) Skender begu (Poljaku grofu Ilinskome), da iz Sarajeva digne ostatak vojske i ide na Hercegovinu. Ne daleko od Konjica kod Vrapca sukobi se s kavazbašom i poražen povrati se u Konjic. Kavaz-baša videći, da nema dovoljno vojske, ne smjede udariti na Konjic, već se poteže u

poljskoga beskućnika, koji se u opće veoma nepristojno ponio prama Hercegovini, kao da je na njoj svetio svoju nesretnu domovinu-Poljsku.

Eto tako Hercegovina prevrnu list u svojoj povjesnici i prestade biti ono, što je bila kroz četiri vijeka, na ime: država u državi, s koje su sudbinom odregjivali njezini vlastiti sinovi.

Vijest o padu Hercegovine uznemiri Omer pašu, jer je čvrsto držao, da se to bez njega ne može dogoditi, za to se odmah požuri, da se Ali pašino blago prije njega ne raskrčmi, te sjavi u Mostar 19. rebiul-ahara. Nu na svoju veliku žalost stigne prekasno, da napuni džepove. Ali pašino blago za vremena postade plijenom grofa Ilinskog i grabežljivih Arnauta, koji su ženama pletenice rezali, da se dograbe što prije nakita u njima. Na to Omer paša zbavi u Mostar mnoge ugledne ljude, poveže ih i opremi u progonstvo.

Upravu Hercegovine sarasker povjeri Sarhoš-Ali paši, koji je malo po malo sabirao ostale ličnosti, zatvaro ih, globio, robio, i opremo u zatočje, a sam preko Livna, Kupresa i Skoplja zaputi se pod Jajce, u kome se bjehu utaborili Krajišnici pod zapovjedništvom Kapića. Tvrdi jajački grad mogao je mjesece odolijevati mnogo većoj sili, da su ustaše imale vrsna vogju i malo više odvažnosti.

Kapić, bojeći se da mu Omer paša od Varcara ne udari s legja, ostavi nešto vojske u Jajcu, a sam preko Jezera krenu, da zagje s legja saraskeru. Ta je osnova bila izvrsna, a još izvrsnija, što se usput združio s Kedićem i njegovim četama; ali i Omer paša je imao dobre savjetnike, koji su ga na vrijeme upozorili, da se osigura od Grbavice. Derviš paša Lopčalija s 4000 nizama i 1000 Arnauta u zgodan čas zaposjedne brdo Otomalj viš Jezera, iz zasjede dočeka Krajišnike i suzbije ih u ravnicu.

Tu je položaj ustaša u istinu bio dosta kritičan, ali samo malo više srčanosti i općeg oduševljenja izvelo bi ih na salamet. Šaka nizama ne bi se mogla tolikoj sili oprijeti, da su svi Krajišnici u isto vrijeme zametnuli kavgu. Dok se jedna trećina borila, ostali su se spremali, kako će pobjeći, ako njihovi okrenu legja. Bitka se svršila nakon žestokoga okršaja od četiri sahata potpunim porazom ustaša, koji se razbjegnu na sve strane. Lopčalija ih nije progonio, već se zadovoljio pukom pobjedom i posjeo sve strategične tačke oko Jezera.

S tom je bitkom odlučena sudbina krvave Krajine.

Megju tijem je Omer paša neprestano sipao vatru na grad Jajce. Isti dan pred veče jenjala je vatra iz Jajca. Saznavši ustaše za poraz kod Jezera po mrkloj noći sa ženama i djecom razbjegnu se u obližnje dubrave. Sutra dan oko podne sazna serasker, da je grad prazan. Tako pade i nepredobivi grad Jajce u šake nizamu.

Slika nevolje i bijede u Jajcu i u bogatoj okolici ne da se u kratkim crtama predočiti, a kad bi se upustili u šire opisivanje zašli bi predaleko. „Ko nije znao, šta je imao, primjećuje Jukić, danas se nije imao u šta presvući.“ Svi konaci i dvori starih begova postali su plijenom nezasitnosti Latasove i grabežljivosti nizama. Neke su i Krajišnici u crno zavili.

U to stigne pod Jajce i Ibrahim paša s nešto vojske. On je dotjerao sa sobom na mršavoj samarici staroga hercegovačkog vezira, koju je za jular vodio sin mu Hafiz paša od grada do grada, da pokaže narodu saraskerovu moć. Samo to vandalsko nedjelo dosta je, da karakteriše ciganina kad mu zapane carstvo. Pošto se Latas nikad u svome životu nije čovječno ponio, s postupkom prama Stočeviću regbi, da se kušao natjecati s najvećim neljudima u svijetskoj povjesnici. Dokle se poturica bio poasio, dosta je, ako citiramo riječi njegova prijesnog prijatelja Fra Jukića, da se vidi, kako je zlostavljao carskog vezira i člana velikaške porodice u Hercegovini. U III. svezku „Bosanskog prijatelja na 62. strani veli Jukić: Telal je viko po čaršiji, da svak idje gledati Ali pašu. Upravo kad je stigo pod Jajce, ja sam se kod njega (Omera) nalazio i moro sam ići gledati, kako ga vode. Kazivo mi je da će ga tako kroz svu Krajinu i Bosnu provesti, da vide, u koga su se uzdali. Sad na Dobrinju ne znam, što mu je bilo te je miso promijenio i oko po noći tajno ga dade od straže ubiti. Dva zrna su mu skroza glavu prošla.“

Sutra je Omer dao razglasiti, što je takogje javio u Carigrad, da se stražaru pred čadorom, koji je slučajno bio ciganin, omaknula puška i pogodila Ali pašu u glavu. Hafiz pašu, koji je uz oca spavao, svega je mozak poštrcao.

Zar se to može zvati postupanje jednog seraskera? Takovo ruglo od starog i ponosnog junaka ne bi mogao načiniti ni prosti razbojnik, a kamo li jedan vojskovogja, koji je reprezentirao jednu državu. Nesretni Ali paša nije ni pomislio na ustanak, a da je znao, šta ga čeka i da se postavio na čelo buntovnika, u koga su svi upirali oči, ne s toliko vojske, već da je još deset puta toliko doveo, ne bi mu Latas ni pera odbio. A mi znamo, kolike

je sile naša gruda suzbijala za Gazi Husejin pašinih i Gazi Ali pašinih vremena. Jukić veli: da se poslije sam Omer paša stidio svoga nedjela.

Kad je Omer paša primio naputke od velikog vezira Rešid paše na polasku u Bosnu, dobio je naredbu glede Ali paše, da ga sa svom porodicom i sjajem u jednoj lagji spremi u Carigrad. Kako je smio s njime sada tako postupati, ni danas se sigurno ne znade. Neki misle, da mu je poručio Damad Mehmed Ali paša: da ga živa ne vodi u Carigrad, dok neki hoće, da je rečeni paša opremio pismo bivšem bosanskom veziru Čerkez Hafiz paši, da u zajednici s Ali pašom Stočevićem i Tuzla pašom pomrse Omer paši osnove, da ne mogne nikakova posla viditi u Bosni, da se na taj način seraskeru i velikom veziru, koji ga je opremio obori ugled kod sultana. Nu ta tvrdnja čini se puka izmišljotina, da se opravda Latasov postupak u Bosni i Hercegovini, jer je činjenica, da nijesu Tuzlić, Stočević ni moralno ni materijalno pomagali ustaše, kao ni jedan od ostalih velikaša. Kako smo čuli na čelu ustanka u Hercegovini stajali su Pijulija i Pamuk, ljudi iz nižeg staleža, isto tako u Krajini Kapić i Kedić, dok u Posavini nije ni bilo glavnoga vogje.

Najvjerojatnija je vijest, da se Latas bojo Stočevića, za koga se i sam sultan Medžid zanimao, da mu ne bi ispričo u audijenciji sva nedjela, koja je počinio, uništio dvije pokrajine i u njima onaj elemenat, koji je četiri vijeka pod crvenim bajrakom (s polumjesecom i zvijezdom) neumorno vojevo za Tursku i njezinu moć; da pače zadnja dva vijeka .ko neprelazan zid neustrašivo stajao na granici i više puta spasio je od očite propasti.

Ispod Jajca je otišao Omer paša s vojskom preko Varcara, Sitnice i Dobrinje put Banjeluke sve usput robeći, paleći i o zlu radeći krivcima i nevinima ne šteđeći ni žena, ni djece. Nakon pet dana pljačkanja digo se ispod Banjeluke preko Ivanjske put Kozarca, gdje ga je s nekoliko pušaka dočekalo par stotina Krajišnika, koji su ne čekajući odgovora nageli u bijeg. Tu krajišku šalu skupo je platio Kozarac, koga serasker pretvori u prah i pepeo. Odavle je sašo Prijedoru, gdje se zadržao 12 dana.

Megju tijem je Skender beg Ilinski s drugim odjelenjem preko Hlijevna, Glamoča i Kulin-Vakufa sjavio pod Bihać i počeo ga obsjedati. Zlo bi prošao, da se serasker nije požurio priteći mu u pomoć i s Jasenice vratio Krajišnike, koji su bili pošli udariti Skender begu s legja.

Ozbiljniji okršaj odigrao se pod Krupom, dok je nizam sagradio ćupriju i prešao na drugu stranu, gdje su se bili zakopali Krajišnici. Ovdje je stajao na čelu ustaša Kedić, a Redžić je branio Bihać. Čuvši za poraz Kedića i za seraskerovo napredovanje prama Bihću digne sa sobom vas sibjan i prebjegne u Hrvatsku.

Skender beg unigje u prazan grad i porobi sve, što nagje u njemu i u cijeloj okolici, pa se zaputi prama Cazinu, gdje se sastane sa seraskerom.

Eto tako pade i Krajina 27. aprila 1851.

S tijem datumom završuje gospodujući elemenat u Herceg-Bosni svoju burnu prošlost.

Na Krajini ostavio je Latas Ibrahim pašu, a sa Skender begom vratio se preko Banjaluke u Travnik 6. maja rečene godine, gdje odmah postroji ratni sud. Sada je istom nastala prava nevolja za bosanske muslomane. Pune vojničke kasarne u Travniku paša, alajbega, bega, muselina i starih kapetana, ulume i drugih prvaka na stotine, krivaca i nedušnih čekali su u gvožgjima i lisičinana prijeki sud, kome je na čelu stajao čovjek bez srca i poštenja.

Kako se tu sudilo i radilo, dosta je, ako navedemo činjenicu, da je napokon i novom veziru Hajruddin paši, koji je na predlog Latasov imenovan, ogadilo se nečovječno postupanje. Tako se opet serasker zaplete u svagju s vezirom, jer mu ovaj nije dopuštao, da u ime sultanovo raskući dvije pokrajine. Na prigovor: kad uništiš sve muslomane, šta misliš onda s ovim zemljama? seraskeru je palo na pamet, da treba razoružati i kršćane; za to je izdao nalog, da se u jedan dan po svoj zemlji pokupi oružje od raje, što se i dogodilo, jer inače kršćani bi još onda razvili bajrak za oslobogjenje ispod Turske.

Raspra s vezirom Omer pašu ni najmanje nije pometalo, jer dok se stvar iz Carigrada raspita, proteći će dosta vode, a on kroz to vrijeme može dovršiti započeto djelo. Na stotine bosanskih, hercegovačkih, posavskih i krajiških prvaka — po stotinu ih u jednome sindžiru bude otpravljeno u progonstvo. Bilo je čopora, u kojima je od stotine skapalo devedeset i pet na putu, a pet ih došlo u Carigrad.

Kad je mislio Omer paša, da je sve gotovo, da je utrnuo i zadnju iskru ponosa u našim djedovima, sazove ostatke ostataka na skupštinu, da im očita još pošljednju litaniju. Megju ostalim krupnim pogrdama rekao je i ovo: „Da vam car žene zaište,

treba, da mu ih date". Na to je doviknuo stari i više puta spominjani defterdar Ahmed beg Vilić: „Mi znamo, da bi ti to danas učinio, ali ti bog ne da". Omer paša iznenagjen s tijem prigovorom završio je odmah s riječima: „Megjer ima još ponosnih Bošnjaka!"

Na koncu konca, kad je vidio posao s tako zvanim buntovnicima, obrati se na svoje prijatelje i savjetnike Mustaj pašu Babića, Fazli pašu Šerifovića, Mehmed pašu Bišćevića, Derviš bega Krupića-Majdanskoga i Ali bega Džinića, pa ih opremi preko Bospora, da se tamo opširno porazgovore o svojim djelima i nedjelima i da u blizini drevnoga Iliuma raspravljaju o onoj poznatoj rečenici: Fuimus Troes.

Koliko je meni poznato od svih bosansko-hercegovačkih velikaša, koji su se istaknuli u javnome životu, samo je dvojicu sudbina poštedila od Latasova zuluma, i to: Hasan bega Rešulbegovića i Derviš bega Teskeredžića, dok su dvojica krajiških prvaka Husejin beg Cerić i Mustaj beg Beširević u zdravlje sultanovo i seraskerovo ispili po čašu otrova, samo da ne panu u šake nečovjeku.

Fra Jukić prijatelj Latasov ovako se izrazuje o seraskerovu vojevanju u Bosni: „Proći će i stotina godina a rane im (Bošnjacima i Hercegovcima) ne će zarasti, niti će ono, što su pogubili, ikad više steći! Od više stotina godina, što su im praoci stekli, to sad sve ode Arnautu i nizamu u torbu". Na to se može samo nadovezati, da od Latasa, Lopčalije, Ilinskoga i njihovih ortaka nije puno zapalo nizamu i Arnautu, jer što je bilo zlatno i dragocjeno, to su paše i miraliji strpali u svoje bisage, da ne pogube nepažljivi vojnici. Ko zna: je li i jedan od tugje muke hasnu vidio!?

Eto to je kratka prošlost islamskog elementa u Bosni i Hercegovini, koji se sada poteže u kraj, a kršćanska raja i turski asker stupa na površinu. Raja osokoljena porazom gospodara diže ustanke, dok Osmanlije s nizamom nastoje udušiti te ustanke i obraniti Bosnu od napadaja sa strane.

Tome svemu učinio je konac berlinski ugovor od 13. jula 1878, koji povjeri austro-ugarskoj monarhiji, da zaposjedne Bosnu i Hercegovinu.

DODATAK.

Bosanski namjesnici.

Od (817.—1294.), ili od (1418.—1878.) po redu.

1. Ishak beg 817. (1418.).[1]
2. Himmeti-zade Nusuh beg 843. (1439.).
3. Gazi Isa beg ibni Ishak beg 858. (1454.).
4. Minnetbeg-zade Mehmed beg 868. (1463.).
5. Mihael-oglu Skender beg 871. (1466.).
6. Abdulhaj-zade Ajas beg 875. (1469.).
7. Mihael-oglu Skender beg 883. (1477.).
8. Davud beg 887. (1483.).
9. Gazi Isabeg-zade Gazi Mehmed beg 889. (1485.).
10. Sinan beg (Hercegovac?) 892. (1488.).
11. Jakub beg 895. (1490.).
12. Jahja beg 899. (1493.).
13. Firuz beg 901. (1495.).
14. Mihael-oglu Skender paša 904. (1498.).
15. Gazi Husrev beg 912. (1506.).
16. Hadim Sinan beg 918. (1512.).
17. Junus beg 919. (1513.).
18. Mustafa paša Skenderpašić 921. (1515.).
19. Omerbeg-zade Hasan beg 922. (1516.).
20. Mihael-oglu Mehmed beg 924. (1517.).
21. Jahjapaša-zade Gazi Bali beg 925. (1518.).
22. Ferhadbeg-zade Gazi Husrev beg 927. (1520.).
23. Ulama beg 949. (1542.).
24. Sofi Ali beg* 954. (1546.).
25. Mehmed han 956. (1548.).
26. Hadim Ali beg 957. (1550.).
27. Sofi Mehmed beg 958. (1551.).

---

[1]) Označene godine pokazuju naimenovanje.

* Sa zvjezdicom označeni namjesnici rodom su iz Bosne ili Hercegovine.

28. Hadim Ali paša 959. (1551.).
29. Osman beg Malkoč-Dugalić* 961. (1553.).
30. Kara Osman han Karamustafapašić* 962. (1554.).
31. Kara Mustafa beg Sokolović* 963. (1555.).
32. Hamza beg Biharović* 965. (1557.).
33. Hasan beg Sokolović* 969. (1561.).
34. Sinan beg Bajramagić* 970. (1562.).
35. Mustafa beg Sokolović* 972. (1564.).
36. Mehmed beg Sokolović* 974. (1566.).
37. Ferhad beg Sokolović* 982. (1574.).
Za njegova vremena Bosna je postala beglerbegluk; on je zadnji beg i prvi paša 991. (1583.).
38. Kara Ali paša Kalauz 992. (1584.).
39. Sehsuvar paša 995. (1586.).
40. Ferhad paša Sokolović* 997. (1588.).
41. Halil paša* 998. (1589.).
42. Sofi Mehmed paša 999. (1590.).
43. Gazi Hasan paša* 1000. (1591.).
44. Ajaspaša-zade Mustafa paša 1002. (1593.).
45. Mihalidži Ahmed paša 1003. (1594.).
46. Husejin paša Bajramagić* 1003. (1594.).
47. Smajil paša 1004. (1595.).
48. Ajardi Mehmed paša 1004. (1595.).
49. Hafiz Ahmeh paša 1004. (1596.).
50. Hodaverdi (Hodadad) paša 1005. (1596.).
51. Idris paša 1005. (1596.).
52. Gazi Hasan paša Tiro* 1006. (1597.).
53. Ahmed paša Dugalić* 1007. (1598.).
54. Derviš paša Bajezidagić* 1008. (1599.).
55. Sofi Sinan paša 1009. (1600.).
56. Tatar Mehmed paša 1010. (1601.).
57. Derviš paša Bajezidagić* 1010. (1601.).
58. Dželali Hasan paša 1011. (1602.).
59. Ahmed paša Dugalić 1013. (1604.).
60. Hadim Husrev paša 1014. (1605.).
61. Gjurdži Mehmed paša 1015. (1606.).
62. Sofi Sinan paša 1017. (1608.).
63. Mustafa paša Olovčić* 1017. (1608.).
64. Ibrahim han Sokolović* 1018. (1609.).
65. Mustafa paša Olovčić* 1019. (1610.).

66. Karakaš Mehmed paša 1021. (1612.).
67. Skender paša Pečujlija 1022. (1613.).
68. Abdul-Baki paša 1024. (1615.).
69. Skender paša Pečujlija 1025. (1616.).
70. Mustafa paša Olovčić* 1027. (1617.).
71. Ibrahim han Sokolović* 1029. (1619.).
72. Mehmed paša Sikirić* 1030. (1620.).
73. Bajram paša* 1930. (1620.).
74. Sarhoš Ibrahim paša Memibegović* 1031. (1621.)
75. Bajram paša* 1032. (1622.).
76. Murteda paša Novošeherljanin* 1033. (1623.).
77. Gazi Mustafa paša 1036. (1626.).
78. Arnaut Ali paša 1037. (1627.).
79. Bećir paša* 1037. (1627.).
80. Abaza Mehmed paša 1038. (1628.).
81. Murat paša* 1039. (1629.).
82. Mehmed paša Popović* 1040. (1630.).
83. Karajazidži Hasan paša 1041. (1631.).
84. Arnaut Mustafa paša 1042. (1632.).
85. Karajazidži Hasan paša 1043. (1633.).
86. Sulejman paša Mostarac* 1044. (1634.).
87. Salih paša Mostarac* 1045. (1635.).
88. Silahdar Mehmed paša Vučo* 1047. (1637.).
89. Šahin paša* 1049. (1639.).
90. Mehmed paša Olovčić* 1050. (1640.).
91. Deli Hasan paša 1051. (1641.).
92. Vojnik Ahmed paša 1054. (1644.).
93. Ali paša Varvar* 1054. (1644.).
94. Šahindži Omer paša 1055. (1645.).
95. Ibrahim paša Gabeljak* 1055. (1645.).
96. Mustafa paša Tekelija 1057. (1647.).
97. Omerpaša-zade Derviš Mehmed paša 1058. (1648.).
98. Hasan paša Memibegović* 1058. (1648.).
99. Mustafapaša-zade Mehmed paša 1060. (1650.).
100. Fadil paša Maglajac* 1061. (1650.).
101. Jadigjar Mustafa paša 1061. (1651.).
102. Fadil paša Maglajac* 1061. (1651.).
103. Sijavuš paša 1062. (1652.).
104. Fadil paša Maglajac* 1062. (1652.).
105. Dellać Mustafa paša 1065. (1654.).

106. Ermeni Sulejman paša 1066. (1655.).
107. Fadil paša Maglajac* 1067 (1656.).
108. Ahmed paša Sejidija 1067. (1656.).
109. Melik Ahmed paša 1069. (1658.).
110. Serdar Ali paša* 1070. (1659.).
111. Smajil paša Čengić* 1074. (1663.).
112. Arnaut Mustafa paša 1075. (1664.).
113. Muharem paša* 1075. (1664.).
114. Sohrab Mehmed paša 1075. (1665.).
115. Ćose Ali paša 1077. (1666.).
116. Ibrahim paša Tešnjak* 1078. (1667.).
117. Mufetiš Mehmed paša 1080. (1669.).
118. Mahmud paša Maglajac* 1082. (1671.).
119. Džanpolad-zade Husejin paša 1082. (1671.).
120. Kodža Ibrahim paša 1084. (1672.).
121. Hisardžikli Kemankeš Sulejman paša 1083. (1672.).
122. Kara Mehmed paša 1084. (1673.).
123. Hadži Bećir paša 1087. (1676.).
124. Defterdar Ahmed paša 1088. (1677.).
125. Kodža Ibrahim paša 1089. (1678.).
126. Kodža Halil paša 1089. (1678.).
127. Defterdar Ahmed paša 1090. (1679.).
128. Abdurrahman paša 1092. (1681.).
129. Hizr paša 1093. (1682.).
130. Osmanpaša-zade Ahmed paša 1094. (1683.).
131. Osman paša* (Erdženli) 1095. (1684.).
132. Funduk Ahmed paša 1096. (1684.).
133. Sijavuš paša Abaza 1097. (1685.).
134. Mehmed paša Atlagić* 1098. (1686.).
135. Topal Gazi Husejin paša 1099. (1687.).
136. Jegen Osman paša 1099. (1687.).
137. Topal Gazi Husejin paša 1099. (1687.).
138. Bujuk Džafer paša 1102. (1690.).
139. Mehmed paša Korča* 1104. (1692.).
140. Sari Mehmed paša Osječanin* 1109. (1697.).
141. Daltaban Mustafa paša 1109. (1697.).
142. Defterdar Ćose Halil paša 1110. (1698.).
143. Sejfullah paša* 1114. (1702.).
144. *Dogramadži* Mehmed paša 1115. (1703.).
145. *Elči Hadži* Ibrahim paša 1115. (1703.).

146. Sirke Osman paša 1117. (1705.).
147. Mustafa paša Sokolović* 1120. (1708.).
148. Sefer paša Maglajac* 1121. (1709.).
149. Karajilan Ali paša 1121. (1709.).
150. Sari Ahmed paša Osječanin* 1123. (1711.).
151. Arnaut Ali paša 1124. (1712.).
152. Mehmedi Numan paša Čuprilić 1125. (1713.).
153. Sari Mustafa paša Mostarac* 1127. (1714.).
154. Uzun Hadži Jusuf paša 1128. (1715.).
155. Kabakulak Ibrahim paša 1128. (1715.).
156. Kara Mustafa paša 1128. (1715.).
157. Mehmedi Numan paša Ćuprilić 1129. (1716.).
158. Defteremini Osman paša 1130. (1717.).
159. Topal Osman paša 1132. (1719.).
160. Muhsin-zade Abdullah paša 1133. (1720.).
161. Topal Osman paša 1140. (1727.).
162. Gazi Ahmed paša Rustempašić* 1140. (1727.).
163. Topal Osman paša 1143. (1730.).
164. Sirke Osman paša 1143. (1730.).
165. Hadži Ibrahim paša 1143. (1731.).
166. Muhsin-zade Abdullah paša 1145. (1732.).
167. Hećim-ogli Gazi Ali paša 1149. (1736.).
168. Muhsin-zade Abdullah paša 1153. (1740.).
169. Ajvaz Gazi Mehmed paša 1154. (1741.).
170. Gjumrukči Jegen Mehmed paša 1155. (1742.).
171. Hećim-ogli Gazi Ali paša 1157. (1744.).
172. Bostandži Sulejman paša 1158. (1745.).
173. Hećim-ogli Gazi Ali paša 1159. (1746.).
174. Muhsin-zade Abdullah paša 1161 (1747.)
175. Kodža Hadži Bećir paša 1162. (1748.).
176. Sejjidi Abdullah paša (1164. (1750.).
177. Šerif Halil paša 1165. (1751.).
178. Ahmed paša Ćuprilić 1165. (1751.).
179. Mehmed paša Kukavica* 1166. (1752.).
180. Sopasalan Ćamil paša 1169. (1755.).
181. Mehmed paša Kukavica* 1171. (1757.).
182. Muhsin-zade Mehmed paša 1174. (1760.).
183. Maldovan Ali paša 1177. (1763.).
184. Kapudan Mehmed paša 1178. (1764.).
185. Ahmedi Seid paša Ćuprilić 1179. (1765.).

Nekoliko hercegovačkih namjesnika.

Hamza beg 875. (1469.) imenovan.
Gjomeli-oglu Jigjit beg 886. (1482.) imen.
Isabeg-zade Mehmed beg 921. (1515.) svrgnut.
Ornosbeg-zade Skender beg 921. (1515.) imen.
Davudpaša-zade Mustafa beg 922. (1516.) imen.
Kasim beg (bivši beg od Ohre) 924. (1518.) imen.
Mahmud beg (brat Ahmed pašin) 928. (1522.).
Bali beg Malkoč (Šešta) 945., 950., 961. (1538., 1553.).
Sinan beg Bajramagić* (972.—995.) (1564.—1586.).
Sultan-zade Mehmed beg 1001. (1592.).
Derviš beg Bajezidagić* 1002. (1593.).
Tatar Mehmed beg 1007. (1598.).
Piri Deli paša 1027. (1617.).
Nuh paša 1047. (1637.).
Hadžimemi-zade Musli beg* 1057. (1647.).
Ali paša Čengić* 1061.—1069. (1650.—1658.).
Hasan paša (bivši namj. od Arada) 1091. (1680.).
Ahmed paša 1094. (1683.).
Gjurdži Mehmed paša 1096. (1685.).
Sulejman paša 1104. (1692.).
Ali paša Skopljak* 1105. (1693.).
Sejfullah paša* 1106. (1694.).
Redžeb paša Nevesinjac* 1107. (1695.).
Sari Ahmed paša Osječanin* 1109. (1697.).
Redžeb paša Nevesinjac 1111. (1699.).
Bećir paša 1124. (1712.).
Omer paša 1129. (1716.).
Gazi Ahmed paša Rustempašić* 1140. (1727.).
Rustem beg Rustempašić* 1141. (1727.).
Bećir paša Čengić, Rataljac 1148. (1735.).
Murad paša Durmišpašić-Čengić 1150. (1737.).
Hajdar beg 1176. (1762.).

Za Muhsin-zade Mehmed paše 1167. (1763.). Hercegovina pripojena je Bosni; od ovo doba upravljaju s njome vezirski muselimi u Mostaru.

Hasan aga Jažić* 1190. (1776.).
Mustafa paša Selmanović* 1200. (1785.).

Ali Aga Dadić* 1221. (1806.).
Ibšir paša Redžepašić* 1226. (1811.).
Mehmed beg Bakamović* 1230. (1814.).
Davud beg Redžepašić* 1231. (1816.).

Godine 1248. (1832.). Hercegovina je postala nezavisnom od Bosne; od to doba s njome su upravljali carski namjesnici.

Ali paša Stočević, vezir 1248.—1267. (1832.-1851.).
Sarhoš Ali paša 1267. (1851.).
Mušir Smail paša 1268. (1852.).
Mustafa paša Bošatlija 1269. (1853.).
Edhem paša 1270. (1853.).
Ishak paša 1272. (1855.).
Vasif paša 1274. (1857.).
Huršid paša 1277. (1860.).
Našid paša 1280. (1863.).
Dželal paša 1283. (1866.).
Mahmud paša Bošatlija 1284. (1867.)
Abdun-Nafi efendi 1286. (1869.).
Hasan beg Bošatlija 1289. (1872.).
Mustafa paša 1291. (1874.).

Godine 1292. Hercegovina bude podignuta na vilajet i sasvim odijeljena od Bosne.

Reuf paša, vezir 1292. (1875.).
Ali paša Politika 1292. (1875.).

Godine 1294. (1877.) opet je Hercegovina postala mutesarrifluk ovisan o Bosni.

Mustafa paša 1294. (1877.).

Nekoliko kliških namješnika.

Gazi Murad beg 944.—951. (1537.—1544.).
Osman beg Malkoč-Dugalić* 960. (1552.).
Ferhad beg Sokolović* 974.—982. (1566.—1574.).
Sultan-zade Mustafa paša* 1001. (1592.).
Zulfikar paša Atlagić* 1018. (1609.).
Piri Deli paša 1025. (1616.).
Ajinehan beg 1037. (1627.).
Nišandži Jusuf paša 1043.—1047. (1633.—1637.).
Mehmed paša Atlagić* 1096. (1684.).

Defterdar Smajil paša 1104. (1692.).
Selim paša 1107. (1695.).
Redžeb paša Nevesinjac* 1109. (1697.).
Abdullah paša 1129. (1716.).
Rustem beg Rustempašić* 1140. (1727.).
Kurd Omer paša 1141. (1728.).
Ibrahim paša Alipašić* 1151. (1738.).
Smajil paša 1163. (1749.).
Begtaš paša* 1166. (1752.).
Sulejman paša Alipašić* 1180. (1766.).
Mehmed paša Selmanović 1182. (1768.).
Džafer paša Čengić* 1191. (1777.).
Mehmed paša Miralem* 1201. (1786.).
Ibrahim paša* 1204. (1789.).
Sulejman paša Alipašić* 1219. (1804.).
Sunullah paša 1224. (1809.).
Sulejman paša Alipašić 1228. (1812.).
Ćor Mustafa paša Sulejmanpašić 1234. (1818.).

Za Dželal pašina vremena kliški sandžakbegluk bude ukinut i podregjen bosanskome veziru 1820. Od sada upravljaju s njime vezirski muselimi.

Nekoliko zvorničkih sandžakbega.

Ali beg Mihael-oglu 866. (1461.)
Defterdar Sinan beg 920. (1514.).
Hadži Mustafa beg 923. (1517.).
Miri-alem Džafer beg 941. (1534.).
Sinan beg 1001. (1592.).
Omer beg 1147. (1637.).
Mehmed paša Alibegović* 1151. (1738.).
Ibrahim paša Mehmedpašić* 1205. (1790.).
Sinan paša 1206. (1791.).
Kapudan Mehmed paša 1207. (1792.).
Mehmed paša 1220. (1805.).
Smajil paša Pazarac* 1221. (1806.).
Ali paša Zvornik* 1223. (1808.).
Zulfikar paša s Miljevine* 1239. (1823.).

Za Kara Mahmud pašina vremena 1248. (1832.) bude ukinut zvornički sandžakbegluk i podčinjen bosanskome veziru. Od ovo doba s njime upravljaju vezirski muselimi.

Mahmud paša Fidahić (1832.—1851.).

Mutesarifi:

Reuf paša 1283. (1866.).
Haki paša 1286. (1869.).

Herceg-Bosna i istočna prosvjeta.

Kad sam dovršio ovo djelce o junačkoj prošlosti Bosne i Hercegovine, istom onda mi pade na um, da sam zaboravio još nešto istaknuti; na ime: koliko je istočna prosvjeta uplivala na naše zemlje. U velikoj oskudici podataka o tome je veoma teško pisati, nu držeći se staroga načela: bolje je makar štogod, već ništa ne napisati, odlučih se nešto progovoriti i o onim ljudima iz naših krajeva, koji su kao veliki učenjaci izašli na glas, ili kao pjesnici ostavili lijepo ime na istočnome Parnasu. Naši djedovi nijesu znali samo pregoniti se s diplomatima i baratati s oružjem, nego takogje poput velikih istočnih učenjaka pisati omašna djela o raznim strukama znanosti i isto tako pjevati zanosne pjesme i ljupke gazele u perzijskom i turskom jeziku. S tijem hoću da rečem nekima i nekima, da izbiju iz glave one uobičajene predsude, da su naši pregji bili nepristupni kulturi. Oni su, slobodno smijem reći toliko učinili na polju istočne, koliko i naši susjedi na polju zapadne prosvjete.

Svi, tijekom povjesti spomenuti naši veliki zemljaci: veliki veziri, veziri i paše, bili su visoko obrazovani ljudi u raznim istočnim znanostima i dobri prijatelji i znanci arapske, perzijske i turske književnosti, jer onako visoka dostojanstva nijesu mogli obnašati bez više naobrazbe, a za tu tvrdnju najbolji je dokaz, što su se uvijek u dokolici družili s velikom ulemom i nauku podupirali na svakome koraku. Dovoljna su svjedočanstva razni slavospjevi i razna učena djela njima prikazana, u kojima se opisuju kao prijatelji i mecene učenjaka i pjesnika.

Kako svima vezirima iz naših krajeva stoji na čelu Mahmud paša Janković, tako isto učenjacima i pjesnicima pod mahlasom (pseudonimom) Adni (Edenski).

Pošto su iza kosovske bitke (1389.) turskoj sili na udarcu stajale Bosna, Hercegovina, Slavonija i Dalmacija, više puta su se zaletjele akindžije u naše krajeve i sa sobom više roblja odvele

preko granice. U takvoj jednoj prigodi sultanov dostojanstvenik Mehmed aga doveo je iz naših krajeva troje djece, koje je dao uzgojiti na svoje troškove. S vremenom su se domogli tolike naobrazbe, da su za vlade sultan Fatiha zaigrali velike uloge megju glasovitim istočnim učenjacima, koje je učeni sultan sabirao sa svih strana islamskoga svijeta.

Kad je saznao Murat II., da se u Mehmed age nalazi jedan darovit mladić iz plemenite hrvatske porodice, uzme ga u carski dvor i dodijeli ga kao druga svome sinu i našljedniku Mehmedu II., s kojim je Mahmut ostao nerazdruživi prijatelj sve do smrti, koja ga je zatekla u 82. godini života 27. augusta 1474.

Adnija (Mahmut paša) bio je, kako se razabira iz pouzdanih vrela tako naobražena ličnost, da je i megju prvim učenjacima mogao voditi riječ. Evo šta veli o njemu u „Teskiretuš-šuara“ Ašik-Čelebi: „Kao on (Adnija) u osmanlijskoj carevini rijetko je došao pravedniji — Asafu sličniji vezir i plemenitiji državnik. Možda u dobroti, pravednosti, darovitosti i oštroumnosti, — po mnijenju pretjeranih kritičara, nije njemu ravan zasio na stolicu velikih vezira. Kader je bio sve čitati, shvatiti i u više grana znanosti domoći se duboka poznavanja. Budući je u javnosti uvijek stajao na strani pravednosti i trijezno vršio svoju dužnost, za to mu je sultan bio prepustio sve državne poslove. Na način divana spjevanih pjesama i pjesničkih stihova ostalo je dosta iza njega“.

Za tijem navodi tri početna distihona od tri gazela, koji glase u prijevodu:

Ta smiluj se na te suze —
Drobni biser moga oka!
Znaš, da ženski soluf[1]) pada
Od pogleda — od uroka?

*

Znam ja, dušo, što sakrivaš
svoga lica krase;
Jer na vjetru bez zastora
svijeće se gase.[2])

*

Dok god gledam anber[3])-soluf
Što se po tvom gjulu svija,
Mislim, da se, što misk[4]) sipa,
Po has-bašči šeta zmija.

*

Ja sam prosac dragoj, koju
Daničino lice krasi,
Što no, kad pred sunce stane,
Mjesečevo svjetlo gasi.

U zadnjoj kitici je prava igrarija riječi (Mušteri znači: prosac i Mart).

Toliko o njemu, a sada da vidimo šta je bilo od druga njegova dva druga. Jedan je poznat u učenom svijetu pod imenom

[1]) Pramen kose, što pada preko ušesa (Locke).
[2]) Tu sam kiticu našao u jednoj zbirci pod Adni.
[3]) Ambra.
[4]) Mošus.

Abdulkerim, a drugi pod imenom Ajas. Iza pripravnih nauka, koje su primili u Mehmed aginoj kući od posebnog učitelja, Abdulkerim je slušao glasovite alime[1]) Dosiju i Adžem Sinana, koji su onda na istoku slavili kao najveći učenjaci. Za tijem je sam u nekim medresama[2]) bio muderis[3]), a kad je sultan Fatih osvojio Carigrad sagradio mu je veliku medresu, u kojoj je pred mnogobrojnim slušateljima viših nauka držao predavanja o raznim strukama znanosti. Bio je neko vrijeme zajednički kazi-asker (ministar za pravosugje), onda iza Fahruddini Adžemije postao je carigradski muftija sve do smrti, koja ga je zatekla za vlade Bajezida II.

Vele, da ga je Mahmud paša veoma poštovao i ljubio, ne samo kao zemljaka, već takogje kao učenjakâ i savjetnika, koji ga je u svemu pomagao i odvratio od pjančarenja, čemu se Mahmud bio veoma podao u mladim danima. Za vlade Bajezida II. izbilo je jedno šeriatsko pitanje na srijedu, na koje nije mogao ni šejhul-islam odgovoriti, a naš Mevlana Abdulkerim riješio ga je veoma učeno na čudo svih učenjaka.

S pisanjem se nije puno bavio. Sastavio je samo na „Telvih“[4]) hašiju[5]), na hašiju „Mutalea“ hašiju i na Sejjidi Šerifovu hašiju na Keššaf hašiju. Rahmetullahi alejhi.

Mevlana Ajas, koji je jednom prigodom u šali rekao Mahmud paši i Abdulkerimu: „Sjećate li se, kad smo išli iz domovine, vi ste oba bili na jednoj strani konja, a ja sâm na drugoj, pa ipak me nijeste pretegnuli; isto tako, što se tiče nauke, ni sada me obojica ne možete pretegnuti.“ Taj Ajas slušao je više nauke od Mevlana Ajaslogije i napokon od glasovitog učenjaka Hidr bega u Brusi. Stupio je u javnost kao učitelj Mehmeda II., Fatiha, dok je još bio prijestolonašljednik. Upliv Ajasove nauke (tesavufa-mistične filozofije) duboko zasijeca u javni i privatni život ovoga energičnoga Alosmanovića. Sva Fatihova poduzeća usko su skopčana s Ajasovom naukom, bez koje se ne može pojmiti mistično ponašanje i vladanje toga čudaka. Poslije se sam Ajas pridvorio kod Arifbillah šejhi Tadžuddina, od koga je dobio „iršad-idžazeti.“[6])

[1]) Alim = Učenjak, množ. ulema.
[2]) Medresa = viša škola na Istoku.
[3]) Muderis = profesor u medresi.
[4]) Glasovito djelo o šerijatskom pravu.
[5]) Hašijâ je djelo, gdje se izlažu misli i razmatranja o jednoj knjizi iz ma koje struke književnosti. Donekle bi moglo odgovarati obširnoj kritici.
[6]) Ovjerovljenje, da može drviške tajne i drugima predavati.

Za prebivalište odabrao je Brusu, gdje je udaljen od svjetske buke proveo cijeli život u „ibadetu."[1]) Pisanje ga nije punu zanimalo, ali se opet sasvijem nije mogao oteti. Arapsku „ilmi meaniju"[2]) strogo učenjački očistio je od perzizama, koji su se tijekom vremena uvukli u arapsku književnost; osim toga pisao je hašije na razna učena djela i ocjenjivao ih svojim strukovnjačkim poznavanjem. S tijem je najviše izišao na glas. Umro je zavlade Bajezida II. poštovan i ljubljen od cara i siromaha. R. a.

Čudnovata sudbina! Kad su naša tri mlada sužnja ostavila svoju domovinu jašući na jednoj samarici šta li su mislili o svojoj budućnosti? Ko bi rekao, da svakoga od njih čeka jedno visoko zvanje u tugjini, u čisto nepoznatom svijetu — i s tijem zvanjem bogatstvo, ugled i slava, kojom su napunili cijeli istok. Nema sumnje sva trojica su bili uvjereni, da će kroz cijeli život ostati robovi bijesnoga Turčina (?) ni ne sluteći, da je providnost jednoga odredila za prvog državnika i vojskovogju, drugoga za velikog učenjaka i sudiju, a trećega za glasovitog teozofa i arapologa — tada najmoćnije i najprosvjećenije države.

Za njima je izbio na površinu kao pjesnik Ali beg Hercegović, unuk hercega Stjepana Vukčića-Kosače i sultan Fatiha Alosmanovića. O njegovu životu samo nam je toliko poznato, da je dulje vremena bio kapidži-baša na dvoru Sulejmanovu, a poslije namjesnik u provinciji, gdje ga je u muževnoj dobi smrt pokosila. Ali beg je poznat na istočnom Parnasu pod imenom Širi (Lavski). O pjesničkom mu radu zna se toliko, koliko je zabilježeno u „Teskiretuš-šuara", a to je, da mu pjesme nijesu loše, od kojih je naveden jedan odlomak gazela, kojem i Ašik-Čelebi podražava. Eto nešto u prevodu

Rad bih vigjet: onom suncu
Da l' nebeski mjesec sliči?
Da l' ću moć na luku aha —
U plavo se nebo dići?

Čuješ, srce, ne varaj se
Na prčiju niska sv'jeta!
Šta Karunu[3]) hazne hasne,
Kada mu je spomen kleta?

Kratko vrijeme iza Hercegovića stupio je u kolo učenjaka mladi Bošnjak Ahmed efendija,[4]) koji je u cvijetu mladosti postao

[1]) Pobožnost,
[2]) Nauka o shvaćanju kur-ani a. š. i arapskih klasičnih djela.
[3]) Kore iz biblije. I istočni Crösus, koji je imao ogromne blagajne.
[4]) Po svoj prilici rodom je Sarajlija.

muderis na glasu, a u 30. godini života zasjeo je na sedžadu u Efdaliji, jednoj od prvih medresa u Carigradu. Radi osobitoga govorničkog dara prstom su ga pokazivali. Isto tako bio je poznat kao krasnopisac, a još daleko poznatiji kao arapolog.

Dvije knjižice „O peru" i „O sablji" veli se, da su veoma učeno napisane. Osim toga načinio je hašiju na glasovito djelo „Mula-Džamiju". Mnogo se od njega očekivalo, kad mu iznenada nesmiljena smrt u cvijetu muževne dobe prekinu nit života početkom mjeseca redžeba 980. (1572). R. a.

Ahmed efendin savremenik bio je Sudi efendija, koji je rodom iz Sudića, sela u sarajevskom kotaru. Nauke je slušao u Carigradu i u Diari-Bekiru od glasovitog perzologa Muslihuddini Larije. Po svršetku nauka postao je muderis u Carigradu, a malo za tijem učitelj u atmejdanskim sarajima, gdje su se uzgajali adžami-oglani za carski dvor, megju kojima je, kako smo čuli, bilo mnogo i naših zemljaka. U toj ga je službi zatekla smrt godine 1000. (1591.).

Kao nenatkriljivi poznavaoc perzijskih klasika i njihov vrstan tumač najviše je izašao na glas, a to je dokazao obsežnim komentarima na glasovito mistično djelo Dželaluddini Rumije „Mesneviju", na Hafizov „Divan" (zbirku pjesama) i na Sadina djela „Gjulistan" (ružičnjak) i „Bositan" (vrt). S dubokom učenošću i okretnim perom pobio je uspješno sve prijašnje komentatore (šarihe) Šemiju, Sururiju, Lamiju i dr. Ma da neki novi turski spisatelji, ne znajući, da perzijski narod spada po jeziku u arijski rod, kome takogje pripadaju svi slavenski narodi, — ironično predbacuju Sudiji: „Odakle jedan Bošnjak da perzijski savršeno nauči," ipak svi moraju priznati, da se svi najčešće služe s njegovim komentarima. Osim toga napisao je na Mibedin komentar „Hidajetul-hikmet" hašiju i preveo s arapskoga na turski „Ćefiju" i „Šafiju". R. a.

U to vrijeme živio je još jedan naš zemljak po imenu šejhi Ali-Dede. Nauke je slušao u Carigradu, gdje je takogje stupio u derviški red. Vrativši se s Meke došao je u Siget i tu se nastanio u tekiji pokraj sultan Sulejmanova turbeta (grobnice), po čemu je i prozvan Turbe šejhi.

Kad je Mehmed paša Saturdžija digo vojsku na Arad, na naročiti poziv došao je i Ali-Dede tu kao propovjednik (vaiz) da sokoli vojnike. Na povratku iz Arada klanjajući ićindiju zatekla ga je smrt početkom reb. ev. 1007. (1598.). Tijelo mu je preneseno u Siget i sahranjeno u posebnom turbetu.

Najglasovitije mu je djelo „Evail ve evahir“ (početci i krajevi), a dosta je pribrano u učenom svijetu i djelo mu „Es-iletul-hikem“ (Mudroslovna pitanja). I Inače je bio veoma krjepostan, pobožan i čestit čovjek. R. a.

Sudin i Ali-Dedeov savremenik Derviš paša Bajezidagić vrlo je znamenit kao junak i pjesnik, za to ćemo malo obširnije o njemu progovoriti,

U sred kršne Hercegovine, u bijelom gradu Mostaru pokraj hladne Neretve u šestom deceniju XVI vijeka rodio se u Bajezid age sin, kome je nadio ime Derviš. Kako je mladi Derviš došao u Carigrad, sam nam pripovijeda u predgovoru „Muradname“ gdje veli: „Kao dijete došao sam u Carigrad i stupio u Atmejdan-saraje, a to se dogodilo u vrijeme Selima II.“ Bilo je to dakle, kad je Mehmed paša Sokolović—Visoki stajao na vrhuncu svoje moći i slave, koji je nastojao svima silama, da podigne svoje zemljake na kormilo turske države, što mu je donekle i pošlo za rukom.

U Atmejdan-sarajima mladi je Derviš proživio nekoliko godina marljivo učeći, a naročito se bavio, kako sam veli, proučavanjem arapske i perzijske lijepe književnosti. Koliko se poezija njega doimala kaže nam sam:

Slijedeći glase srca
Hoću — neću više puta
Zaronih u divna djela
Poezijom nadahnuta.

Kad bih kakvu krasnu pjesmu
U zanosu proučio,
Čini mi se, kao da sam
Izvan sama sebe bio.

Kao svjetlo žarkog sunca
Srce bi mi razasjala,
A čuvstvenu moju narav
Svojim miljem opčarala.

Hvala Bogu premilome,
Koj' sve može i sve znade,
Što i meni veličajno
Nadahnuće pjesme dade.

Pjesnik biti; ko da traži
Od tog dobra dobro veće?
Čista pamet, pa zdrav razum, —
Eto za me prave sreće!

Prava pjesma svojom moći
Dušu rosi i osvaja,
A čovjeka — ko dar božji
Diže, kr'jepi i opaja.

Ona s neba na sv'jet sagje,
Da se opet k nebu diže,
Jer se vija ispod neba,
A po zemlji ne gamiže.

Ko je shvati i taj s njome
Po eteru vazda pliva;
Nu takovo nadahnuće
Bog svakome ne dariva.

Kad je svršio nauke prešao je odmah u carski dvor, gdje je postao „dogandži-baša (upravitelj lova). O tome nam on pjeva:

Kao zora na istoku
U bajnome ruju sinu
Moja sreća, pa na krilim
Visoko se k nebu vinu.

Sugjeno je meni bilo
Uloviti Anka-pticu,
Da ne reknu: gle sokola
Ne zna lovit ni grlicu.

Poso mi je lijep bio
Pjesmom slavit svog sultana;
Bog mu carstvo uzdržao
Do sudnjega tamam dana!

Sad kasidu, sada gazel
Ja sam znao krasno viti,
Da me u tom niko drugi
Nije mogo natkriliti.

Pjesme moje poletješe
Kao pčele po cvijetu,
A slava mi raširi se
Po bijelom sv'jetu.

Kako se vidi bio je sa službom vrlo zadovoljan, a za slavospjeve dobivao je velike nagrade i počasne odore. Napokon sreća ga je donijela u najbližu carsku blizinu, gdje se kao carski musahib naročito proslavio kao valjan državnik.

Po nagovoru Murata III. preradio je jedan epos iz perzijskoga u turski jezik i prozvao ga „Muradname“ (Muratova knjiga), kojoj sam iz predgovora izvukao rečene stihove. Prevod je dosta dobar za tadašnji turski jezik, a pada u godinu 995. (1587.). Šta je s njime bilo iza toga ne zna se. Godine 1000. (1592.) dogragjena mu je džamija u Mostaru. Uz nju je načinio i medresu, kojoj je poklonio lijepu biblioteku. U dva reda bio je bosanski namjesnik i to 1008. (1599.) i 1010. (1601.). Bio je saučesnik u više ratova i muhafiz u više gradova u Ugarskoj, kako smo to spomenuli na svome mjestu, dok ga napokon u velikoj neprilici serdar Lala Mehmed paša Sokolović ne opremi u očitu pogibiju.

Ćatib-Čelebi opisuje nam serdara i Derviš pašu ovako: „Kad dogje Derviš paša na mjesto, gdje se treba prevesti preko Dunava, reče serdaru: „To je očita pogibija“.

„Da, ja vidim, odgovorio je serdar — ali tako mora biti, jer se drugčije ne da pomoći. Napokon, ako se ti bojiš, nemoj ići.“

„Vjeru ti tvrdu zadajem, da mi je umrijeti ko čašu vode popiti. Ja se za se ni najmanje ne brinem; meni je stalo do časti vjere i države. Kad ti veliš: idi! ići ću, pa šta će biti neka bude“.

Pod tim dojmom na dan prije junačke smrti rekao je poznatu pjesmu „O sudbini“, koju evo u prevodu donosimo:

Gdje pomoći ne imade
Svesilnoga gospodara,
Tu opravit ne će ništa
Tisuć svjetskih pametara.

Ako Alah jednom robu
Samo bude na pomoći,
Bilo dobro, il ne bilo —
Sve će mu za rukom poći.

Pažnja udes ne odbija,
Zalud su ti sve pomoći;
Vjera ti je! svoju sudbu
Preokrenut ne ćeš moći.

Neka tisuć pancijera
Od čelika na se meće
Smrtnik, ne će odbit strjelu
S kobnog luka kobne sreće.

Bog je moćan i sve znade;
Kako hoće, 'nako tvori,
Astrološe! šta se mučiš? —
Zalud ti je gledat gori.

Sve je divno bez pogreške,
Što umjetnik vječni šara;
Sveumjeće svjedoči nam:
Da je jedan i bez para.

Ako želiš sretan biti,
Udesu se svom pokori. —
O Dervišu! to upamti
Hazreti pir tako zbori.

Hazreti pir mu je Mevlana Dželaluddini Rumi, glasoviti zastupnik i pjesnik mistične filozofije i osnovatelj derviškoga reda „tariki mevlevi". Dakle iz toga se vidi, da je Derviš paša takogje pripadao redu mevlevija.

Kako nam šejhi Fevzi Blagajac u Bulbulistanu pripovijeda, Derviš paša je uspješno podražavao Ruminoj Mesneviji, ali da je napokon to napustio. Isti šejh nam navodi jedan gazel, u kome je podražavao jednome od najljepših Hafizovih gazela, a to je puno za jednoga Hercegovca. Jezik mu je upravo klasičan, da bi svaki poznavaoc perzijskoga jezika i nehote rekao, da je umotvorina ugledna perzijskoga pjesnika.

Evo te nazire u dosta vjernu prijevodu:

Ako ono stasito djevojče
Po mojoj se kućici prošeta,
U čast njena sjajnoga dolaska
Žrtvovaću slasti oba sv'jeta.

Žegj ljubavna ugasit se ne će
Iz mojega srca zagrijana,
Da ispijem sve, što ima vode —
U sve sedam svjetskih oceana.

Samo jedan pogled oka tvoga
Sto tisuća srdaca opaja;
Niko nigda ne vidje na sv'jetu
Tako lako, da se pl'jen osvaja.

Zar je čudo, što ja uv'jek težim —
Za čarima lijepijeh djeva?
I pjesnik je Adamovo d'jete —
Lijepo ga lice zagrijeva.

Nu pogledaj u srce Dervišu,
Pa se smiluj zaljubljenoj duši!
Kud ćeš bolji primjer od slavulja,
Kad zacvili na rumenoj ruži.

O njegovim pjesmama ovako se izrazuje šejhi Fevzija:

„Imade dva divana: jedan na perzijskom, a drugi na turskom jeziku. I jedan i drugi krasne su zbirke nježnih i uzvišenih osjećaja pjesničke duše." S tijem je dosta rečeno, a mi ćemo još koji

primjer donijeti, da se iz djela sudi, kako važno mjesto zauzima na istočnom Parnasu. Evo kako o Mostaru pjeva:

Ko bi mogo opjevati redom
Sve ljepote divnoga Mostara;
Zar se čudiš srce, što ga ljubim
Sa ljubavlju sinovskoga žara?

O, ne ima na ovome sv'jetu,
Ako nema sred bajnoga raja,
Bistre vode i svježega zraka, —
Što čovjeka sa zdravljem opaja.

Ko ga gleda, život mu se mladi,
A duša mu u nasladi pliva,
Svaki kraj mu i svako mjestance
Zadivljene oči podraživa.

S voćem, s vodom i ostalim miljem
On je drugi Misir na svijetu;
E bi reko, da je rajska bašča, —
Ko ga vidi u majskome cv'jetu.

S dvije kule velika ćuprija
Pružila se preko r'jeke čarne, —
I sa svojim veličajnim lukom
Pričinja se poput dûge šarne.

Cio svijet da obigješ redom
Ne bi našo naroda boljega,
I za svaku znanost i umjeće
Vještijega i sposobnijega.

Tu je gn'jezdo slavnijeh junaka
I na peru i na bojnu maču,
Ko i prije i sada iz njega
S dana na dan vitezovi skaču.

Neka šute indijske papige,
Neka svoje ne kazuju glase;
O Dervišu! ti si danas slavulj,
Koji pjeva svog Mostara krase.

* * *

Bože! sa dobrotom svojom
Baci pogled svemilosti
Na Derviša iznemogla,
Koji pati, trpi dosti.

Koliko ti svemoć hoće
Smilovanje daj mu tvoje:
Nemoj na me ni gledati
Već na dobro gledaj svoje.

* * *

Grijeh mi je mislim veći,
Već kapljica rosne kiše,
Ja oborih pred njim glavu,
Ne smijem je dići više.

Dok glas dogje: o Dervišu
Ne plaši se, sve je lako
Po zasluzi i po gr'jehu
Nagragjen će biti svako.

U muhuru (pečatu) dao je urezati ovaj distihon, koji je po svoj prilici bio mu lozinka:

Bože! tvoja dobrota je neizmjerno more,
Ubog Derviš i bogataš jednako te dvore!

Toliko o Derviš paši, a sada nekolike o njegovu sinu Ahmed begu, o kome se samo toliko zna, koliko nam šejhi Fevzija Blagajac bilježi u „Bulbulistanu, a to je: „Derviš pašin sin Ahmed beg — neka je na obojicu božji blagoslov — u pjesmi i prozi daleko natkriljuje oca poletom i mislima. Sve njegove pjesme na perzijskom i na turskom jeziku zadivljuju magičkim refleksijama i dotjeranom

(svjetiljka), koje rasvjetljuje „ilmi-kelam (islamsku teozofiju). Ćatib-Čelebi još veli, da je napisao takogje jedno djelce o „ilmi meaniji“ i više omanjih knjižica.

Što se tiče Ćafina života napomenućemo samo toliko, da je bio veoma pobožan i pravi asketa (rijazi). Preko trideset godina uvijek je postio, a kroz dvadeset godina svaki treći dan priregjivao je iftar i „savmi davud“ (Davidov post). Nosio je uvijek mjesto košulje džoku od debelog sukna. Više je puta išao na vojsku. Sudjelovo je kod obrane Osijeka, kod osvojenja Egre i Ostroguna, gdje je Lala Mehmed pašu Sokolovića kao dobar poznavaoc ratne vještine pomagao zborom i tvorom i mnogo doprinio zauzeću Ostroguna. U Pruscu je sagradio džamiju, medresu i mekteb i privezao im za uzdržavanje dosta dobar vakuf. R. a.

Za Ćafijom pojavio se na istočnom Parnasu Husrev paša Sokolović, koga smo životopis na svome mjestu zabilježili, a ovdje ćemo samo toliko navesti, koliko nam o njemu piše šejhi Fevzi Blagajac, a to je: „Husrev paša — neka je na njega božji blagoslov! bio je velik učenjak i dostojanstvenik, ljubitelj lijepe knjige, čovjek, koji je vidio sve grane naobrazbe, i bogodani pjesnik. Dobro je poznavao mističnu filozofiju (tesavvuf). Sve su mu pjesme savršene formom.

Bez sumnje može se nazvati učiteljem rumskih pjesnika.

U nekolike zbirke vidio sam, da slijedeći gazel pripisuju Husrevi Adžemiji, a fakir ga je vidio u kompletnom divanu Husrev pašinu; za to mislim, da oni nehotice, ne znajući za Husrev pašu pripisuju ga Adžemiji.

Evo kako glasi:

U ljubavi posta ludo
Srce, nek još lugje bude!
U nevolji posta hudo
T'jelo, nek još hugje bude!

Gotov mi je srce pući
Od ljubavnog teška jada;
Ako tebe to veseli,
Nek se pusto raskomada.

Zar je grješnik ko razaspe
Skovrdžane tvoje kose?
Što mu, kao meni tužnu
Nevoljniku — pamet nose.

Vazda Husrev kvasi skute
Suza su mu pune oči;
Ako tebe to veseli,
Nek skut mu se više moči!

Toliko o njemu, a sada da pregjemo na jednu veliku pojavu.

Megju velikim ljudima, koji su nikli iz naše grude, bez sumnje jedno od prvih mjesta zapada Nerćesiju.

Nerćesi — to glasovito ime, koje zvuči na perzijski, list je s naše gore, koji se tri vijeka zeleni na turskome Parnasu.

Prije preporoda turske lijepe književnosti, Nerćesija je bio slavljen kao najdublji i najuzvišeniji klasik, premda mu se i dan današnji priznaje veličanstvenost prispodoba i uzvišenih misli. Pa čak cijeli odlomci iz njegove „Hamse“ (Peterojci) čitaju se u višim turskim školama kao uzorci klasicizma.

Nerćesija je ugledao sunce pod Trebević-planinom, u šeher Sarajevu oko godine 1000. po Hidžr. Rogjeno mu je ime Muhamed. Otac mu je bio Nerćes[1]) Ahmed efendija, sarajevski kadija (šer. sudac), ličnost veoma omiljena u narodu i ugledna u bosanskih vezira.

Naš mladi Muhamed učio je prve nauke u Sarajevu, dok je više škole slušao u Carigradu u glasovitoga naučenjaka Kafzade Fejzullah efendije. No prije nego je dovršio nauke, umrije mu otac. Pošto nije imao nikakove materijalne potpore, prekine nauke i stupi u svitu kadija.

Kao kadija služio je najprije u Gabeli, za tim u Mostaru, Novom-Pazaru i u više drugih vilajeta. Gdje je god došao, svagdje je omilio radi učenosti, pravednosti i uljudnosti.

Godine 1044. (1634.) kao pisca zgoda opremi ga sultan Murat IV. u vojnu na Revan. Na domak grada Ćećbuze nesrećom pane s ata i umrije u cvijetu ljudske dobe. Nerćesija ostavio je iza sebe više djela, a najglasovitije je „Hamsei-Nerćesi“ (Peterojci Nerćesini).

Prvi je dio „Nihalistan“ (granata bašča), koje je opet podijeljeno u pet „Nihala“ (ogranaka).

Prvi „Nihal“: pripovijetke o dobročinstvu i darežljivosti.
Drugi „Nihal“: pripovijetke o ljubavnim zgodama.
Treći „Nihal“: pripovijetke o sudbini.
Četvrti „Nihal“: pripovijetke o gostoljubivosti.
Peti „Nihal“: pripovijetke o pokajanju griješnika.

Drugi dio „Hamse“ nazvao je „Eksiri seadet“ (kemija veličine). Tu je sasvim slobodno protumačen i raširen prevod djela „Ćimjai seadet“, koje je napisao glasoviti islamski učenjak Muhamed El-Gazali.[2])

Treći dio „Hamse“ nazvao je „Mušakul-ušak“ (muke ljubavnika). U tome odjelu, pokraj opširnoga predgovora, nalaze se tri

[1]) Nerćes perz. r. znači: ljiljan; Nerćesija = Ljiljanski.

[2]) Živio u XI. vijeku po Hr. Napisao je velik broj temeljitih rasprava, u kojima pobija pristaše grčke filozofije.

ljubavne pripovijetke. U sve tri igraju ulogu zaljubljeni ljudi, koji su u ljubavi poginuli od jada, jer im je ljubav ostala neuslišana.

Četvrti dio „Hamse" nazvao je „Kanunur-rešad" (zakon pravoga puta). U predgovoru veli, da je to djelo napisao nekakav perzijski mudrac sultan Muhamedu Džengizoviću, da ga pouči, kako treba vladati državom i postupati s narodom. Nu ako strogo uzmemo, veći je dio napisao Nerćesija nego sam autor, jer su uzgredne pripovijetke i poučni stihovi većinom njegova svojina.

Peti dio „Hamse" zove se „Gazavati muslime" (islamske vojne). To je djelo obradio po Muhjuddini Arebiji.[1]) Tu se pjesnički opisuju vojne prvih kalifa iz dinastije Beni Umejje, koji su vodili rat proti bizantskoga carstva.

Cijela „Hamsa" svojim sadržajem djelo je poučno i zabavno, a osim toga još majstorski zaodjenuto u pjesničko ruho i protkano divnim arapskim, perzijskim i turskim stihovima. Tu frçaju iskrice kao od glavnje ćumura. Mnogi su kušali, da ga dostignu u pjesničkom slikanju i u igri riječi, ali im je trud ostao uzaludan, jer je Nerćesija u tome nedostiživ. Možda ni jedna turska zabavna knjiga nije doživila toliko izdanja, koliko „Hamsei Nerćesi".

Da nije jedine pogreške, naime da se nije u onolikoj mjeri služio s perzijskim i arapskim riječima, Nerćesina Hamsa ostala bi kroz vremena kao znamenito djelo u turskoj literaturi, koliko radi starosti, toliko radi pjesničkog slikanja i bujnih maštanija. Ali ipak još dugo i dugo turski pjesnici, pripovjedači i učeni svijet naslagjivat će se čitajući plod, što se razvio u mašti našega Nerćesije.

Osim Hamse imade još jedno lijepo djelce pod imenom „Menakibi Murteda paša" (crtice iz života Murteda paše).

I to djelce napisano je poput Hamse teškim štilom, samo nije u onolikoj mjeri pretrpano didaktičnim stihovima.

Što se tiče Nerćesinih pjesama, kojih je ostavio lijep broj, mogu se takmiti s najljepšim pjesmama prije i poslije preporoda turske lijepe književnosti, jer svojom sadržinom i načinom pjevanja odgovaraju modernome duhu i ukusu. Većinom je pjevao u turskome jeziku, a ima ih nekoliko i na perzijskome jeziku umjetnički okićenih.

U lirskim pjesmama, a naročito u ljubavnim, Nerćesija je mnogo pristupniji i razumljiviji. Gazeli mu mirišu kao širaske ružice, a pokraj toga još se dobro osjeća svježi miris sarajevskih ljubica.

[1]) Živio u XII. vijeku po Hr.

Kad pročitam jedan Gazel iz pera Nerćesina i nehotice pomislim na Derviš pašu Mostarca i druge pjesnike iz naših krajeva, koji su pjevali turski ili perzijski, a tome je uzrok valjda nešto, što je svima zajedničko. To je potka od našega tiliprika, samo je uzvod protkan perzijskim zlatom i turskom svilom

U narednoj pjesmici lijepo se ogleda živa mašta, koja je kod Nećersije uvijek pretežna i glavno obilježje njegove poezije.

Nek u loptu zatvorenu
Metnu jednog malog mrava,
Pa je onda zavaljaju
Preko polja i dubrava.

U tom vječnom prevrtanju
Samrt mu je žiće pravo;
A gle; ja sam mrav bijedni,
A ta lopta — nebo plavo.

Šuplja kruglja, u kojoj je mrav zatvoren, valja se niz pusta brda i strme doline. Bijedno stvorenje po sto puta u jednom trenu prevrće se preko glave, i to neprestano, bez odmora. Kako mora biti, ili kako bi moralo biti pri duši siromašnom mravu, da može osjetiti bol, koju bi čovjek ćutio, da je na njegovu mjestu? U tome žalosnome stanju Nerćesija prispodablja sebe mravu, a šuplju loptu vasionome svijetu, u kome se valja i kotrlja bez kraja i konca, dok se napokon i na njemu ne potvrdi istinitost perzijske poslovice; „Her ćes galtan — galtan be ćori hiš mireved"[1]). Neka sjeta, koja je regbi zajednička svima turskim pjesnicima, prodire iz mnogih pjesama Nerćesinih, kao n. pr. iz ova dva gazela, koji se u gazelu ne dadu presaditi u vrt naše poezije:

I.

O nebesa, gdje je smilovanje?
Dokle će još progonstvo trajati?
Zar nikada samrtnik ne može
Svoje svjetske griehe okajati?

Moje žiće ko bujica progje,
Kako da se sada zatalasa?
Gorke suze već su presahnule
Od ljubavi; meni nema spasa!

Zar nikada o sastanku ne će
Pirit zefir u mog srca gaju?
Zar će uviek noć rastanka kriti
Mene u svom crnom zagrljaju?

Kol'ko put sam u pjesmi, u prozi
Ocrtao šta mi srce peče,
A te iskre, a ti plamenovi
Moje tajne boli ne lieče.

[1]) Svako će okrećući se otići u svoju rupu.

I.

Mome srcu jad zadaje,
Dušo, tvoje oko čarno;
Moju dušu uzrujava
Poglédanje to nemarno.

Što mi pusto srce gori,
To su krive tvoje kose,
Zul — solufi, pletenice,
Što mi laku pamet nose.

U čudo me divno meće
Vitkost tvoga sevli stasa,
Fina kretnja, nazli šetnja
Tankovitost tvoga pasa.

Ah teško je papagaju
U tugjemu živjet kraju,
Kad se sjeti drage svoje,
Da od jada ne zapoje!

Hajde draga, nek ti bude!
Ti u carstvu sreće živi,
A tvoj Hilmi iz doline
Suza nek se tebi divi!

II.

Moja draga kao da ne znade
Da mi smrt se u pohode sprema,
Duša mi je boli dopanula,
Kojoj l'jeka u Lokmana[1]) nema.

Oko stabla života nedužna,
Ko bršljan se samrt omotala,
A ptica[2]) mu izmučene duše
U gnijezdu tijela zaspala.

Duša visi o jagodi njenoj,
A srce se od čuda snebiva,
Kanaanski starac[3]) ni ne sluti,
Da mu Jusuf u jami počiva.

Jadikujuć molim smilovanje,
A tvoj soluf sve me više draži;
Mogu li se naklonosti nadat,
Mila dušo, de mi odmah kaži!

O Hilmija ostah u tugjini
Pokraj mene nikog moga nema,
Svi zemljaci tebe zabaciše,
Rodbina ti u nehaju dr'jema!

III.

Kad se sjetim gjula tvoga,
Mene teške misli taru,
Zar ko komar gorit moram
U ljubavne vatre žaru?

Jednoj uzor — ljepotici
Moje biće sad se klanja,
A o čarim Zulejhinim
Niti misli, niti sanja.

A kada mi na um panu
Tvoji nježni dilber — hiri,
Odmah zublja Amorova
Moje srce usplahiri.

Ja ne mogu poći, dušo,
Kud me šalju neki ljudi;
Ko bit može, kad te vidi,
Da ne skrene, ne poludi?

---

[1]) Bajoslovni liječnik na istoku, koji je — kako priča veli — bio toliko vješt liječničkoj znanosti, da je mogao mrtva oživjeti.

[2]) „Murgi-dil" perzijska konštrukcija, a znači: ptica duše; u tome Perzijanac razumijeva: dušu i pamet.

[3]) Prorok Jakob (Jakub pejgamber).

U dolini brige duša
Sretni časak očekiva,

Al na žalost, kada srce
U ludosti carstvo sniva!

IV.

Kad se danas u tom tužnom stanu
Sjetih doma i u njemu drage
Plakno sam ko djetešce malo,
Pretresajuć uspomene blage.

A sad — moji jadi neprebôni!
U tugjini moram liti suze;
Nigdje svoga ni u gori vuka,
Sve što volih — sve mi svijet uze.

Sjećo sam se divna gjulistana,
Bulbul-ptica i rumenih ruža;
Svud je živo vladalo veselje,
A ona je svemu bila duša.

Kao Jakub plačem i uzdišem
U kolibi žalosti i tuge;
Jakub svoga oplakuje sina,
A ja dragu i domaće luge.

Nav'jeke te udes rastavio,
Nikad, Hilmi, vidjeti ih ne ćeš;
Ti ćeš tužit za domom i dragom,
I najposl'je tužeć umriječeš!

Te četiri pjesmice, koje se pogledom na finoću turskoga jezika ne mogu prispodobiti s Derviš pašinim ili Nerćesinim pjesmama ipak su zadojene sjetom i poletnim mislima. Čitav je vijek prošao, a nije se pojavio ni jedan naš književnik na istoku. I gle! iza toga mrtvila rodio se znamenit pojav.

Na čisto sam, jer ne mogu ni posumnjati, da naša gruda prije preporoda nije dala turskoj književnosti najoriginalnijega pjesnika.

Taj se pjesnik zove punim imenom Alauddin Sabit Užičanin. Kada i gdje se upravo rodio, to se ne da tačno odrediti. Neki misle, da se rodio u Užicama u Bosni. Nu po svoj prilici rodio se u Taslidži (Plevlju) početkom druge polovice XVIII vijeka O njegovoj mladosti ništa se takogje ne zna, jer ni stari ni novi biografi ne bilježe niti jednoga podatka.

Kada je Sabit došao u Carigrad, stupio je pod okrilje Sejjidizade Mehmed paše (poznat u narodnoj pjesmi pod imenom: paša Sejidija) i njegovom protekcijom malo po malo dotjerao do mevlevijjeta, koja je čast veliko šerijatsko-sudačko dostojanstvo u Turskoj. Najprije je bio „mulla" u Bosni, za tim u Konji i napokon u Diaribekiru, gdje je i preminuo 1124. po Hidžr. (1712. po Hr.)

Toliko je u svemu zabilježeno o Sabitovu životu, a sada da se malko pozabavimo s njime, kao s pjesnikom. Neki osmanlijski pisci književnosti daju Nabiji, neki opet Nef-iji prvenstvo na svome Parnasu, a ja se ipak usugjujem mirne duše mimo obojicu proturiti Sabita, jer je on manje više pjesnik svoje vrste, a Nabija i

Nef-ija su jednostavni šljedbenici persijske mistične škole. Prvi je podražavao glasovitome mistiku Sajibu, dok se drugi sam priznaje šljedbenikom Dželaludini Rumije.

Po čemu, da Sabit bude originalan mimo sve turske pjesnike? — upitat će možda kogod od štovanih čitatelja. Ja sam još jednom gore spomenuo, na ime pišući o Derviš paši Mostarcu i o Nerćesiji, da pjesnici iz naših krajeva čine poseban genre u turskoj književnosti. Bez svake sumnje na njih je uplivala naša narodna poezija, koja ima toliko obilje upravo nenatkriljivih pjesničkih figura i tropa. Mjesto da pozajmljuju izraze u Arapa i Perzijanaca, kao što su to običavali svi ostali turski pjesnici prije preporoda, i nehotice bi se uputili više puta u bašču naše narodne poezije, da napasu svoje oči na cvijeću rogjene grude i opoje se svježim uzduhom iz domaćega gaja.

U „Zafernami" (pjesmi o pobjedi) jasno se vidi, da se i Sabit donekle povodio za drugima. Ulažući sve sile po što — po to da bude originalan, ostavio je mnogo bisera turskoj književnosti, koji će se sjajiti na vratu osmanlijske vile do tijeka i vijeka.

Čujmo, što veli o njemu nedavno preminuli turski pjesnik, koji se ubraja u tako zvane preporoditelje, na ime Muallimi Nadžija: „Sabit je imao osobitu volju i naviku, da poslovice i popularne fraze uvlači u svoje pjesme. Premda na posebnom polju pjesništva stoji sâm, ipak je zaražen novim mislima satvorio mnogo neslanih stihova. U njegovim pjesmama, što je lijepo, tome se ne da podražavati, a što je hrgjavo, to je bez ikakva ukusa.

Tako veli Nadžija, a ja se donekle s njime slažem, samo bih rado znao, koje su to pjesme bez ukusa, što ih je Sabit skrpario? Nadžija ne navodi ni jedne, nego govori bez dokaza, a to puno ne vrijedi.

To su bez sumnje neke suhoparne teme, što ih je Sabit pjesnički obradio, nastojeći u svemu, da bude originalan. Ja držim dapače i tvrdo vjerujem, da je najveći majstorluk suhoparna temata obraditi pjesnički, kad ih čovjek čita, da se divi — mjesto da zijeva.

Takovim stvarima Sabit se zbilja najradije zabavljao, da i u tome bude orginalan. Može biti, da mu je nešto slabo pošlo za rukom, ali većinom je polučio uspjeh. Kad se uzmu sve te pogreške, nestaje ih iz vida, iščezavaju pred veličinom Sabitova stvaranja.

I turski pjesnik Zija paša — glasoviti orientalista, koga rad spada u drugu polovinu ovoga vijeka u spjevanom predgovoru antologiji „Harabat", ovako se izrazuje o našem Sabitu:

Sabit dahi šajiri metindur,
Ol tarzide sahibi zemindur i t. d.

Što u prevodu glasi: I Sabit je vrstan pjesnik. U toj struci zauzima posebno mjesto. Imade jedan „Nat" (spjev u slavu pejgambera), koji osvaja ljudska srca, a i „Miradžije" (put na nebo) ne zaostaje za rečenim spjevom. Riječi su u njegovim pjesmama birane i precizne, a sadržaj je upravo drago kamenje. Nu pošto se trudio, da stvara same aforizme i poslovice, zašao bi često s puta i iznevjerio se pravilima metrike. Tako sudi o Sabitu Zija paša, koji je bio pozvan kao pjesnik i vrstan poznavaoc istočne i zapadne književnosti, da reče svoju o svim arapskim, perzijskim i turskim pjesnicima.

Lijepo karakterizuje Sabita ova mala anekdota. Naravno kao svaki čovjek, što muca, teško je izgovarao riječi. Jednom prilikom u družtvu, kad su ga upitali, da li mu zadaje veliki napor izgovaranje riječi, odgovori: „Zbilja meni je teško govoriti, ali bogu hvala pero mi po malo čevrlja; još da se ono napreže, ja bih zaista od uzbugjenja otišao na prijeko, puko bih ko cvrčak od muke."

Pošto sada nemam pri ruci ogromnoga divana Sabitova, nego samo mali izbor, ne ću se ni upuštati u ocjenu njegova rada uopće, nego samo ograničiti na „Zafername-i-Sabit", koja je bez sumnje najljepši njegov rad i remek-djelo u turskoj književnosti. To je panegirički spjev o junaštvu Selim Giraja, krimskoga hana.

U tome se spjevu najbolje vidi slikovito crtanje prirode i rata, bujna mašta, pjesnički žar i posebno polje na istočnom Parnasu, gdje Sabit stoji sam i ponosno gleda na veliku skupinu pjesnika, koja se mota oko ovoga ili onoga uzora. U predgovoru Zafername, kako ćemo odmah viditi, Sabit ističe svoj smjer, kad počima ovako:

Hodi o Rekše[1]) bajnoga pera
Parnasom što no prašinu tjera!
Liljan i ruža proći će letom,
Pjevaj o sablji i štitu svetom;
Dosta je češljat mirisne kose,
Štit i strijela sada se nose;

---

[1]) Konj glasovitog perzijskog narodnog junaka Rustem Kurda, koji u istoku igra ulogu Herkulesa ili Kraljevića Marka.

i Hercegovini većinom poznate. Evo ih nekoliko iz opisa zime: sadžak, baklava[1]), jufka[2]), ćasa[3]), karpuza[4]), mertebanija[5]), foja[6]), i dr.

Zadnje pjevanje Zafername pripovijeda nam: sukob Giraj hana s neprijateljima. U tome najduljem pjevanju Sabit je pustio uzde svojoj mašti; ne znam, kako bih to nazvao ili pretjerani panegirički spjev ili apoteoza Giraja? U četrdeset i nekoliko stihova punih pompe i šarenila opisuje hana, kako je najahao na konju i došao pred svoje vojnike, koji mu jave, da je neprijateljska vojska prama njegovoj toliko mnogobrojna kao kap vode prama osmanskome moru. Doduše i pjesnik malo niže veli, da je taj broj pretjeran, ali ipak tvrdi, da je han imao šaku vojnika, kad se usporedi s neprijateljima, jer je sedamdeset i dva naroda bilo u poljskoj vojsci. Napokon se čudi: kako je bilo moguće toliko naroda sakupiti u jednu skupinu.

Zagonetku riješava ovako: ako tô nijesu Nesnasi[7]), koji su preko Kavkaza došli u Krim, onda ne zna, šta su.

Han opazi strah u svojoj vojsci pred pretežnim neprijateljem. pa naredi imamu, da mu osokoli vojnike, a to je sve pjesnički okićeno u više stihova. Evo govora, koji Sabit pobožnome imamu u usta meće:

Kad ajete iz kur-ana o boju razjasni,
Onda reče vojnicima ovaj govor krasni:
„Vitezovi, počujte me, da vam kažem jasno —
Na crnu ste zemlju došli, da pomrete časno.
Nit je ovaj svijet v'ječan ni naklonost neba,
Il „gazija“ ili „šehit“ svakom biti treba.
Kad ćemo još dočekati vaki bajram jedan?
Ko pogine bi će šehit, ko ostane sretan,
Čujte braćo, znamenit je dan današnji za nas,
Junački je ovo bajram, slavni pir je danas;
Gazije će časno ime u narodu steći,
A šehiti u rajske će gjulistane preći.“
Kad u vojsci vriska nasta, strese se od zora

1) Slatka tjestenina.
2) Razvijeno tijesto za tjestenine.
3) Posuda.
4) Lubenica.
5) Posuda, koja služi kao veliki sud.
6) Materija, koju pod umjetne diamante poturaju, da se bolje svjetlucaju.
7) Stari su Arapi držali, da u Indiji ima jedna velika visočina, koja se zove Zatul-Avam i da tamo obitava jedno mnogobrojno pleme pod imenom Nesnas. Arapska mašta te stvorove predstavlja, da su visoka uzrasta i korpulentna tijela, koje je dlakom pokriveno. Pût im je modra, dlaka crvena, a oči su im s obje strane glave.

Na površju zemaljskome devet slavnih gora,
Ta krvava suza kamen u rubin pretvara
I crvene šekajike po zemljici stvara.
Han se skromno na sedždu k zemlji baci doli,
Da od Boga svemoćnoga za pomoć se moli itd.

Za tijem opisuje bitku veoma slikovito i živo. Na desnom krilu krimske vojske stoji Kalgaj-han, na lijevome Safi-han, a u sredini Selim Giraj han, koji kao tigar srće u crne oblake neprijateljske vojske, tražeći „nev arusi zafer“ (mladu pobjedu) kao glasoviti Zal[1])

Iz pušaka sipa vatra kao zmajevima iz usta, a koplja bodu poput razjarenih akrepa (škorpiona). Topovi iz svojih ralja rigahu dim i vatru, e bi čovjek pomislio, da su aždahe, a kumbare (praskavi granati) lete ispod nebesa, kao vještice na gorućim ćupovima. Noževi i sablje sa strašnim zubima groze se prama nebu.

A pancieri kao zvjezde izbečili oči,
Kom će sreća sa pobjedom u pohode doći.
Vr'jeme slika po bojištu boli ljutih rana,
Dim sa krvlju, a s azurum rumen smiješana.
Udes pero nesmiljeno uzeo u ruke,
Pa po nebu pobjedniku šara slavoluke.
Za sudbine stolom saki s krvlju vino lije
Iz kalpaka srebrenoga, kome mjere nije.
Sve bojište nije drugo već krvavo more,
Krluč-ribe, britke sablje što oklope pore.
U tom moru krvavome kumbare se sjaju
Ko vulkani na otocim kad vatru rigaju.

I tako dalje nastavlja se opis boja u pedeset i nekoliko stihova. Dok napokon udes ne odredi pobjedu Selim Giraju. Kako je užasan pokolj bio Sabitovo pero ne ima jezika, da to opiše.

Iza bitke izgleda bojište:

Leže leši na okolo ko nakaze prave,
Tužni znaci neumrle Girajove slave.
Od ušesa i nosova, da harače prime
Doletio jedan oro, a tisuć za njime.
I mravima i zmijama udes gozbu dade,
Ta ljudskoga pusta mesa na pretek imade!

Za tim slika veselje u tatarskoj vojsci u bombastičnim stihovima, kakovih još nijesam nigdje čitao, pa veli:

1) Junak iz Firdevsine Šahname i otac perzijskoga narodnoga junaka Rustema.

